

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**SİVİL İTAATSİZLİK BAĞLAMINDA SÜREKLİ
AYDINLIK İÇİN BİR DAKİKA KARANLIK EYLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Eda AKGÜL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Atıl Cem ÇİÇEK

Kars – 2018

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİVİL İTAATSİZLİK BAĞLAMINDA SÜREKLİ
AYDINLIK İÇİN BİR DAKİKA KARANLIK EYLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Eda AKGÜL

Danışman ve Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Atıl Cem ÇİÇEK

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk AYDIN

Kars – 2018

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Eda AKGÜL tarafından hazırlanan *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi* başlıklı bu çalışma, 09.07.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *başarılı* bulunarak jürimiz tarafından *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Ünvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Selçuk AYDIN

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Atıl Cem ÇİÇEK

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Adem ÇELİK

İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar KOP
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

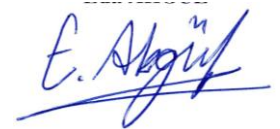
Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

SCIENTIFIC ETHIC STATEMENT

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled *A Minute Darkness Action For Continuous light in the Context of Civil Disobedience* as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

07/ 07 / 2018

Eda AKGÜL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

BASKIYA KARŞI DİRENME KAVRAMININ İNCELENMESİ

1.1. Baskıya Karşı Direnme	3
1.1.1. Antik Dönem Hint, Çin ve Yunan Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme İzleri	5
1.1.2. Antik Dönem Roma Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme İzleri.....	9
1.1.3. Ortaçağ'da Baskıya Karşı Direnme İzleri	10
1.1.3.1. Musevilik-Yahudilik Öğretisinde Baskıya Karşı Direnme.....	11
1.1.3.2. Hıristiyanlık Öğretisinde Baskıya Karşı Direnme	13
1.1.3.3. İslamiyet'te Baskıya Karşı Direnme	18
1.1.4. Sözleşmecî Düşünürlerde Baskıya Karşı Direnme	20
1.1.5. Eski Türk Geleneğinden Osmanlı Devleti'ne Baskıya Karşı Direnme.....	22

BÖLÜM II

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Kavramsal Olarak Sivil İtaatsizlik	28
2.2. Sivil İtaatsizlik Üzerine Yapılan Tanımlar	30
2.3. Sivil İtaatsizliğin Temel İlkeleri/ Unsurları	35
2.3.1. Yasaya Aykırılık/ Bir Hukuk Normunun İhlali	35
2.3.2. Şiddetin Reddedilmesi	37
2.3.3. Alenilik ve Hesaplanabilirlik	39
2.3.4. Kamuya Yönelik Bir Çağrı	40
2.3.5. Ciddi Bir Haksızlığa Karşı ve O Haksızlıkla İlişkili Olmalıdır	40
2.3.6. Sorumluluğun Üstlenilmesi.....	41
2.3.7. Haksızlığa Karşı Yasal Başvuru Yollarının Tüketilmesi	42
2.3.8. Vicdani ve Ahlaki Bir Nedene Dayanması	43

2.4. Sivil İtaatsizliğin Öncüleri	43
2.4.1. Sokrates	43
2.4.2. Henry David Thoreau.....	46
2.4.3. Lev Nikolayeviç Tolstoy.....	52
2.4.4. Mahatma K. Gandhi	56
2.4.5. Martin Luther King	63

BÖLÜM III

SİVİL İTAATSİZLİK BAĞLAMINDA SÜREKLİ AYDINLIK İÇİN BİR DAKİKA KARANLIK EYLEMİ

3.1. Türkiye’de Gerçekleştirilen Sivil İtaatsizlik Eylemleri	71
3.2. 90’lı Yıllar Türkiye'sinde Siyasal Yaşama Genel Bir Bakış.....	79
3.3. Susurluk Kazası ve Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri Sürecinin Başlaması	85
3.4. “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi”ni Sivil İtaatsizlik Bağlamında Okumak.....	93
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	112
ÖZGEÇMİŞ.....	123

ÖNSÖZ

Sivil İtaatsizlik Bağlamında Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi adlı çalışmada, 1997 yılında gerçekleştirilen eylemlerin sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirmeleri yapılmıştır. Hangi açılardan sivil itaatsizlik kavramına örnek sayılabileceği ve hangi açılardan örnek olarak değerlendirilemeyeceği hususunda incelemelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi *Atıl Cem Çiçek'e* ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

07/07/ 2018

Eda AKGÜL

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİVİL İTAATSİZLİK BAĞLAMINDA SÜREKLİ AYDINLIK İÇİN BİR
DAKİKA KARANLIK EYLEMİ
YÜKSEK LİSANS
Eda AKGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Atıl Cem ÇİÇEK
2018 – VII + 123

ÖZET

Devlet yönetiminin ve yöneticinin olduğu hemen her yerde yönetimin bozulması ihtimali söz konusudur. Yönetimin bozulduğu ya da baskıcı bir hal aldığı durumlarda ise yönetilenlerin itaatsizliği ihtimali bulunmaktadır. Bu itaat etmeme durumuna baskıya karşı direnme denilmektedir. Baskıya karşı direnme, aktif ve pasif olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Sivil itaatsizlik baskıya karşı pasif bir direnme şeklidir.

Sivil itaatsizlik, baskıcı bir yönetime veya haksız yasalara karşı şiddetsiz, kamuya açık, ahlaki, vicdani ve yasaya aykırı bir direnme eylemidir. Sivil itaatsizlik bu özellikleriyle herhangi bir direniş, protesto, ihtilal ve anarşi gibi eylemlerinden farklıdır. Sokrates, H. D. Thoreau, M Gandhi, Tolstoy ve M. L. King sivil itaatsizliğin teoride ve pratikte önemli isimlerindedir.

Türkiye’de de 60’lı yıllardan itibaren sivil itaatsizliğe örnek eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, 3 Kasım 1996 yılında Susurluk’ta meydana gelen kazadan sonra başlayan “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eylemlerinin sivil itaatsizliği açısından değerlendirme yapabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pasif Direnme, Şiddetsizlik, Sivil İtaatsizlik, Türkiye’de Sivil İtaatsizlik, Bir Dakika Karanlık.

KAFKAS UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION MAIN SCIENCE
A MINUTE DARKNESS ACTION FOR CONTINUOUS LIGHTNING IN
THE CONTEXT OF CIVIL D
GRADUATE THESIS
Eda AKGÜL
Assist.Prof.Dr.Atıl Cem ÇİÇEK
2018 – VII + 123

ABSTRACT

Wherever there is a state administration and a state manager there is a possibility of corruption. When the administration is impaired or oppressive, disobedience of the governed may arise. This disobedience is called resistance to oppression. Resistance to pressure is two forms, active and passive. Civil disobedience is a form of passive resistance to oppression.

Civil disobedience, nonviolently is an act of repression that is contrary to oppressive rule, committed openly, illegal, public moral, conscientious law. Civil disobedience is different from any resistance, protest, revolution and anarchy. Sokrates, H.D. Thoreau, M Gandhi, Tolstoy and M. L. King are important names in the theoretical and practical civil disobedience.

Examples of civil disobedience actions were carried out in Turkey since the 60s. In this study, it was prepared to evaluate the civil disobedience of the "one minute darkness for constant light" actions after the accident in Susurluk on 3 November 1996.

Key Words: Passive Resistance, Nonviolently, Civil Disobedience, Civil Disobedience in Turkey, One Minute of Darkness.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DYP	Doğru Yol Partisi
DGM	Devlet güvenlik Mahkemesi
Ed.	Editör
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğü
HADEP	Hakların Demokrat Partisi
HP	Halkçı Parti
Haz.	Hazırlayan
İLKSEN	İlkokul Öğretmenleri Sendikası
JİTEM	Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Komitesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
RP	Refah Partisi
s.	Sayfa
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
ss.	Sayfa sayısı
TBKP	Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TDB	Türk Dış Hekimleri Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu

TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTB	Türk Tabipler Birliği
vd.	Ve Diğerleri
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Baskıcı veya bozulmuş yönetime maruz kalan topluluklar rahatsızlıklarını farklı tepkilerle dile getirmişlerdir. Kimileri bu durumu kabullenmiş, kimileri aktif eylemlerde bulunarak yıkıcı bir şekilde cevap vermiş, kimileri ise pasif bir biçimde direnerek yanlış olan durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir. Bu tepkiler, iktidar sahibine mevcut yönetimin kötü olduğunu hatırlatmanın bir yolu olmuştur. Aynı zamanda iktidarın halkı bir köle olarak görmesini engelleme çabası olarak şekillenmiştir.

Sivil itaatsizliğin kavramsal olarak ortaya çıkması, baskıya karşı direnmenin mantıksal açıklamalarının yapılmasına dayandırılabilir. Baskıya karşı direnme, baskıcı yönetime karşı yapılan her türlü itaatsizlik halini kapsadığından dolayı şiddet içerebilen eylemleri de içerisine almaktadır. Bu bakımdan baskıya karşı direnme, kendi içerisinde aktif ve pasif direnme olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sivil itaatsizlik, baskıya karşı direnme olgusunun pasif ve barışçıl olanıdır. Barışçıl olması sabır, erdem ve inanç gerektirdiğinden zor bir yöntem gibi görünmektedir. Bu sebeple geçmiş dönemlerde aktif eylemlere oranla daha az tercih edilmiştir. Ancak 1800'lü yıllardan itibaren başarılı örneklerinin olması sayesinde yayılarak daha çok tercih edilen bir yöntem haline almıştır. Türkiye'de sivil itaatsizlik özellikle 1960'lı yılların sonunda tercih edilen bir yöntem olmuştur.

Bu çalışmada 1997 yılında gerçekleştirilen "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri" ve bu kampanya altında yapılan eylemsel hareketler ele alınmıştır. Amaç, bu kitlesel hareketin, sivil itaatsizliğe bir örnek sayılıp sayılamayacağını sivil itaatsizlik tanımları üzerinden değerlendirmesini yapabilmektir. Bu çalışma, yapılan literatür taraması çerçevesinde, betimleyici ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde baskıya karşı direnme kavramının etimolojik incelemesi yapılmış, bu kavram üzerine açıklamaları olan düşünürlere ve direnme konusunun dini öğretilerde nasıl işlendiğine değinilmiştir. Ayrıca Türk yönetim anlayışında direnmeye nasıl yer verildiğinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, sivil itaatsizlik üzerine yapılan tanımlamalardan yola çıkılarak bu kavramın teorik anlamda incelemesi yapılmıştır. Sokrates, Henry D. Thoreau, Mahatma Gandhi, Lev N. Tolstoy ve Martin L. King'in teorik olarak bu kavrama kattıklarından ve hayata geçirdikleri eylem örneklerinden bu kavrama yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise öncelikle Türkiye'de meydana gelen ve akademik çevrelerce sivil itaatsizlik kabul edilen eylemlere yer verilmiştir. Ardından çalışmaya konu olan eylemin ortaya çıkışını nedenleriyle birlikte değerlendirebilmek adına 90'lı yıllarda Türkiye'nin siyasal hayatından, o dönem hükümetlerinden ve toplumsal hayattan kısaca bahsedilmiştir. Son olarak, eylemlerin başlamasına vesile olan Susurluk'ta meydana gelen kazanın özetlenmesinin ardından çalışmanın esas konusu olan "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri", sivil itaatsizlik üzerine yapılan tanımlar çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

BÖLÜM I

BASKIYA KARŞI DİRENME KAVRAMININ İNCELENMESİ

1.1. Baskıya Karşı Direnme

Haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan ve kendilerine baskı uygulayan egemen güce karşı haklarını korumak ve özgürlüklerini geri almak isteyen bireyler, bunu çeşitli şekillerde dile getirirler. İşte bu tepkilere genel olarak baskıya karşı direnme denilmektedir. Baskıya karşı direnmeden başlayıp devrime kadar giden eylem sürecinde sivil itaatsizliğin yerini tespit edebilmek adına direnme kavramını açıklamakta yarar vardır. Veliçeoğlu'nun Türk Dil Kurumu (TDK)'ya uygun olarak hazırladığı sözlükte direnme: “Düşüncede veya bir konuda ısrar etmek”¹ olarak tanımlanmıştır. Devrim'in tanımına ise Aşukin'in Politika Sözlüğü'nde: “Köklü dönüşüm, ani şekilde bir durumdan başka bir duruma geçiş”² şeklinde yer verilmiştir. Kökten değişimi amaçlayan bu hareket, içerisinde şiddeti de barındırabilmektedir. Direnme ise bir duruma, yasaya veya yöneticiye karşı verilen tepkinin somutlaşmış hali ve insan doğasının bir gereğidir. Ancak kimi zaman direnmenin içerisinde de şiddetin varlığından söz edilebilmektedir. Bundan dolayı bu iki kavramı ayırmak bazen güçleşmektedir. Pasif direnmeyi ayırt etmek, içerisinde şiddet barındırmadığından dolayı nispeten daha kolay olmaktadır. Şöyle ki; baskıya karşı direnme kendi içerisinde “aktif direnme” ve “pasif direnme” olmak üzere iki kola ayrılmak-tadır. Kuvvete başvurarak isyan ve ihtilâl şeklinde somutlaşan hareketler aktif direnme olurken, tekil haksızlıklara barışçıl bir yolla karşı koyan hareketler pasif direnme olmaktadır³. Pasif direnme hareketi sabır, sükûnet ve istikrar gerektiren, karşılık vermeme ilkesine dayanan ve çoğu zaman kendisine gösterilen şiddete rağmen yine de şiddete başvurmadan yapılan bir eylemdir. Belki zor bir eylem olması belki de şiddeti kabul etmemesi sebebiyle kimi zaman kamuoyunda şiddet içeren bir eylem kadar gündeme gelemediği olmuştur. Ama başarılı birkaç pasif direniş örneğinin ortaya konulması, pasif direnişe karşı bakış açılarını kısmen de olsa değiştirdiği söylenebilir.

¹ Ramazan Veliçeoğlu, “Direnmek”, **Güncel Türkçe Sözlük**, Ankara, Ecem Yayıncılık, 2005, s.125.

² N. S. Aşukin, N. P. Butirskiy, v.d. “Devrim”, **Politika Sözlüğü**, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1979, s. 60.

³ Şükrü Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2013, s.28.

Baskıya karşı direnme olgusuna etimolojik olarak bakılacak olursa kökeni, devlet ve iktidar kavramlarının ortaya çıkışına kadar götürülebilmektedir. Çünkü direnme egemen güce karşı yapılmaktadır ve en üstün güç devlet ya da devletin bir uzantısıdır. Genel bir tanımla devlet, belirli bir toprak parçası üzerindeki bireyler ve eşyalar üzerinde egemen otoriteye sahip kurumdur⁴. Bu tanımdan yola çıkarak otoritenin devlet yapısı içinde inkâr edilemez bir yeri olduğu söylenebilir. Ancak otoritenin, sadece devlete ait bir kavram olmadığı da aşikârdır. Devlet dışında devleti temsil eden kişi ve kurumların, dinsel liderlerin, okulda ve üniversitede öğrenci üzerinde hocaların ya da evde çocuk üzerinde anne ve babanın otorite ya da otoritesizliği söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla direnme durumu devlete, hükümete veya bir guruba karşı olabildiği gibi bazen bir kişiye karşı ya da bireysel bir eylem şeklinde de olabilmektedir. Jouvenel, otorite olgusunu sorgulayarak kavramı şöyle açıklamıştır⁵: “Bize gel deniliyor ve geliyoruz; git deniliyor ve gidiyoruz. Tahsildara, jandarma ve subaya itaat ediyoruz [...] peki, nasıl oluyor da bu adamlar bizi harekete geçirebiliyor?” Jouvenel’in bu sözüyle asıl sorguladığı şey, itaatin nasıl sağlandığı olmuştur.. Siyasal iktidar devletin bütünü üzerinde etkili olan en üstün gücün sahibidir. Bunu sağlaması ve devam ettirebilmesi ise itaate ve rızaya bağlıdır. Yani otorite itaati de beraberinde getirmektedir ama bunu sağlayacak olan rızadır. Güç ve korkuyla itaatin sağlandığı zannedilse de asla gerçek anlamda bir itaat sağlanamaz, aslolan rızaya dayalı olmasıdır. Böylece otorite sahibi kişi meşruiyet kazanır ve sistem sorunsuz şekilde ilerler. İtaatin sebeplerini ise Weber şöyle sıralamıştır⁶: “gelenek ve görenekler, menfaat beklentisi, duygusal sebepler, cezalandırılma korkusu, şartlandırma, çevresel faktörler, çaresizlik ve eğitim durumu”. Bu sebepler aslında itaat etmeye yönelik rızanın oluşmasını sağlayan sebeplerdir. Bütün bunların dışında itaat edilmesi hususunda etkili olduğu için değinilmesi gereken bir konu da otoritenin yetkilerini nereden aldığı konusudur.

Baskıya karşı direnme hususunda önem arz etmesi sebebiyle iktidarın kaynağına bakılmasında yarar vardır. Teokratik görüşe göre, yöneticiler yetkilerini yaratıcıdan almaktadır. Bu düşünceyle de yöneticiler eski dönemlerde kendilerini ya Tanrı-kral ilan etmişler ya da Tanrı’nın kendilerine yönetme yetkisi verdiğini ileri sürmüşlerdir.

⁴ Nur Vergin, **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık, 2008, s.44.

⁵ B. De Jouvenel, **Du Pouvoir**, Paris, Hachette, 1972, s.47’den aktaran, Vergin, **Siyaset Sosyolojisi**, s.45.

⁶ Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2004, s.102.

Kaynak yaratıcı olunca yönetilenlerin itaat etmesi dinsel bir zorunluluk haline gelmektedir. İktidarın kaynağı konusunda ortaçağda da aynı temel düşünceyle kilise, hem dünyevi hem de dini lider rolünü üstlenmektedir. Ancak bu durum, yerini zamanla önce kilisenin dünyevi liderliği devredebileceği sonra da kilisenin sadece dünyevi iktidarı meşrulaştıran bir kurum halinde olduğu düşüncesine bırakmıştır. Ama yine de itaat etme edimi, dini bir görev olma niteliğini korumuştur. 18. yüzyıldan itibaren ise teokratik görüş yerini, iktidarın halk egemenliğinden kaynaklandığı düşüncesine bırakmıştır. J.J. Rousseau iktidarın kaynağının halktan gelmesini halini, doğa durumunda yaşayan bireylerin daha düzenli bir toplum için bir araya gelerek hak ve yetkilerini ortak bir iradeye devretmeleri amacını taşıyan, toplum sözleşmesine dayandırmaktadır⁷.

Baskıya karşı direnme olgusu, genel itibariyle yönetenlerin kendilerine verilen yetkileri -kaynağını nerden alırsa alsın- kötüye kullanmalarını önlemek adına, otoritenin sınırlandırılabilmesi fikrine dayanmaktadır. Bu düşünce her ne kadar ortaçağda şekillenmiş gibi görünse de daha önceki dönemlerde Hint, Çin ve Yunan düşüncesinde filizlendiği söylenebilir.

1.1.1. Antik Dönem Hint, Çin ve Yunan Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme İzleri

İlkçağ felsefesi, milattan önce 1000’li yılların ortası ile milattan sonra 1000’li yılların ortası arasındaki yılları kapsayan felsefi dönemdir⁸. Bu dönemde yaşayan uygarlıklar, çeşitli ticaret ilişkileri ve savaşlar dolayısıyla birbirlerinden etkilenerek ortak dini öğretileri ve siyasal yapıları benimsemişlerse de bunu kendi geleneksel düşünceleriyle harmanlayarak farklı sonuçlar ortaya çıkarmışlardır.

Hint felsefesinde, dinsel düşünce ve siyasal düşünce iç içe olduğundan siyasi düşünceleri şekillendiren dini inançlar olmuştur⁹. Dolayısıyla Hint düşüncesinde direnme olgusundan bahsedebilmek için dini öğretileri de dikkate almak gerekmektedir. Hindistan bölgesine yerleşen kavimler, önce temelinde kast sistemi

⁷ Dursun, **Siyaset Bilimi**, s.108-109.

⁸ Abdülbâki Güçlü, vd, “İlkçağ Felsefesi”, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s.729.

⁹ Ahmet Tunç, “Eski Yunan Çağdaşı Uygarlıklarda Siyasi Düşünce”, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Önder Kutlu, Betül Karagöz Yerdelen, İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2015, s.86.

olan Vedizm'e, daha sonra Brahmanizm'e inanmışlardır. İçerisinde kast sistemini barındıran bu inanışlara göre, kastın en üst tabakasında din adamları yer almaktadır¹⁰. Din adamları, kendilerinin neden en üst tabakada yer aldığını ise "Varna" öğretisiyle açıklamışlardır. Buna göre, tüm evren "Brahma" adı verilen bir tanrıdır. Tanrı, düşünme ve dua etme görevini ifa etmeleri için "Brahman" adı verilen din adamlarını yaratmıştır. Otorite konumunda bulunan Brahmanlar "bir daha ki yaşam" (ölümden sonra yeniden yaşam, reenkarnasyon) kavramını yayarak diğer kasttakilerin kendilerine itaat etmesini ve kast sistemine uymalarını sağlamışlardır¹¹. Çünkü bu inanışa göre kişi yaşamında sınavını iyi verebilirse yeniden dünyaya gelişinde bir üst kast sisteminde yaşayacaktır. Bu şekilde en üst kasta ulaşacaktır. Veda dinine karşı düşünceleriyle varlık gösteren bir diğer dini öğreti olan Jainizm ise bir yaratıcının olmadığını dolayısıyla din adamlarının (Brahmanların) siyasal anlamda herhangi bir işlevlerinin olmayacağını söylemiştir¹². Hint düşüncesine şekil veren diğer bir inanç sistemi de Budizm olmuştur. Budizm, MÖ 5. yüzyılda Siddharta Guatama ya da diğer adıyla "Buda" tarafından kurulmuştur. Buda, aydınlanmış kişi anlamına gelmektedir. Maddenin ebediliğini savunan Budizm'e göre, var olan hiçbir şeyde yaratıcının bir müdahalesi yoktur ve evrende ne varsa mekanik yasalara uygun olarak maddeden türemiştir¹³. Yani Budizm, yaratıcı bir Tanrı'nın olduğu inanışına ve Brahmanlara karşı çıkmıştır. Ayrıca kast sistemi, Budizm içinde yer bulamamış ve ırk, renk, saygınlık gibi ayrımları reddetmiştir¹⁴. Buda'nın iktidara ilişkin açıklamaları da bulunmaktadır. Ona göre, vergi almayı bilen yönetici toplumda barışı sağlayamıyor ve düzeni bozanlarla baş edemiyorsa görevini yerine getiremiyor demektir¹⁵. Bu durumda elinden yetkileri alınabilir. Bir taraftan otoritenin kısıtlanması düşüncesi gelişim gösterirken diğer taraftan otoriteye karşı çıkabilecekleri bastırma düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Milattan önce 3. yüzyılın başlarında hemen hemen tüm Hindistan'a egemen olmayı başaran Morya Devleti bakanlarından olan Kautilya'nın kaleme aldığı, konusu devlet ve siyaset olan, "Maddi Vassallık Bilimi" anlamına gelen kitapta bu durumu ispatlayan görüşler yer

¹⁰ Çetin Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, İstanbul, Güner Yayınları, 2012, s.21.

¹¹ Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2010, s.106-107.

¹² Tunç, "Eski Yunan Çağdaşı Uygarlıklarda Siyasi Düşünce", s.89.

¹³ Antony Flew, "Budizm", **Felsefe Sözlüğü**, Çev. Nurşen Özsoy, Ankara, Yeryüzü Yayınevi, 2005, s.80.

¹⁴ Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, s.26.

¹⁵ Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, s.27.

almıştır. Ona göre, toplumu yönetmek için cezalandırma yöntemine başvurulabilir ancak cezalandırmada aşırıya kaçılırsa buna karşı çıkanlar olabilir. Başkaldıran bu kabilelerin başkanları gizlice öldürülmelidir¹⁶.

Bu dönem Hint düşüncesi, dini inançların ağır basması dolayısıyla dünyeviliği reddederek zamana ve tarihe yönelememiş siyasal ve toplumsal alanla daha ileriye gidememiştir. Sınırlı bir gelişme gösteren Hint siyasal düşüncesine kıyasla Çin siyasal düşüncesi oldukça gelişmiştir, böylelikle Hint düşüncesinden daha belirgin ifadeler bulmak mümkün olmuştur. Çin düşüncesinin önemli isimlerinden olan Konfüçyüs, yöneticilerin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduğu düşüncesini sürdürmüş ancak Tanrı'nın vekili olan kişi barışı ve uyumu sağlayamazsa onun elinden bu vekâletin alınabileceğini söylemiştir¹⁷. Derebey Dükü'nün Konfüçyüs'a "halkı itaatli kılmak için ne yapmalı?" sorusuna karşılık "doğruluktan ayrılma, yanlışlarını düzelt o zaman halk söz dinler. Aksi halde halk söz dinlemez" cevabını vermiştir¹⁸. Konfüçyüs demokrasiden ziyade monarşiyi savunmuştur. Çünkü demokraside herkesin iyi eğitilmiş olması gerekir. Oysa monarşide bir tek hükümdarın iyi olması az çok işe yarayan bir toplum düzeni sağlayabilir. Ancak Konfüçyüs'ün düşüncelerini geliştirerek devam ettiren Çin filozoflarından Meng-Tse'ye (Mensiyüs) göre, önemli olan halktır ve halkın iyiliği için çalışmaktır, hükümdar ise önem sırasında son sıradadır. Halkın iyiliği için çalışmayan, görevini yapmayan bir hükümdarı tahttan indirmeye, hatta öldürtmeye çalışmak halkın hakkı olması bir yana aynı zamanda da görevidir. Mensiyüs, "halkın devrim hakkı" düşüncesi nedeniyle yönetici kesimi tarafından pek sevilmemiş bu yüzden de destek görmemiştir¹⁹.

Çin felsefesine "Taoizm" kavramını katmış olan Lao Tse, bu öğretiyeye asıl şeklini "Tao Te Ching" adlı eseriyle vermiştir. Her şeyi "Tao" ile açıklamıştır. Tao, kelime anlamı olarak "yol" ya da "us" anlamına gelmektedir ve bu anlayışa göre, "hiç bir şey yapmayarak eyleme geçmek, sahip olmadan hâkim olmak"²⁰ olması gerektir.

¹⁶ Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, s.30.

¹⁷ Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s.24.

¹⁸ Konfüçyüs, **Konuşmalar**, Çev. Hasan İlhan, Ankara, Alter Yayıncılık, 2014, s.18.

¹⁹ Hans J. Störig, **İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan**, Çev. Ömer Cemal Güngören, İstanbul, Yol Yayınları, 2000, s.158.

²⁰ Hans J. Störig, **Vedalarından Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi**, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Say Yayınları 2013, s.91.

Hiçbir şey yapmayarak faaliyet gösterme hali yalnızca bilge kişi için değil aynı zamanda da yönetenler için geçerlidir. Yönetimin kendiliğinden olduğunu savunan Taoizm'e göre: "Tao asla hükmetmez! Her şeyi sever ve besler, ama onları yönetmez. Bu nedenle Tao son derece yardımcıdır; zorlayıcı değil..."²¹. Tao'nun yönetmediği düşüncesine paralel olarak Taoizm, şu şekilde ele alınmıştır²²:

"Tao. "itaat"ten bahsetmez, yalnızca Tao ile "uyum içinde olmaktan bahsederler ve Tao ile uyum içinde olmak ne "emredilen" bir şeydir, ne kişinin "görevi"dir; ne "ahlak kurallarınca" istenen bir şeydir, ne de gelecekteki birtakım faydalar ya da kazançlar için yapılan bir şeydir."

Hükümet çok fazla kanun, emir ve yasak koymadan yönetmelidir ki düzen ve istikrar sağlansın. Ayrıca Tao'ya ulaşan bilge kişi silahtan ve savaştan nefret eder, böylece barış ve huzur sağlanır. Ayrıca Lao Tse, "bütün liderler desteklerini alelade insanlardan alır"²³ diyerek aslında iktidarın kaynağının halk olduğundan bahsetmiştir.

Bir diğer Çinli düşünür Kong-Tse, devlet iktidarının halkın refah ve huzurunu sağlamaya yarayan bir araç olduğunu ve bu iktidara sahip olanların adaleti sağlamakla görevli olduklarını savunmuştur. Aksi halde halkın ayaklanarak o kişileri buldukları mevkilerden uzaklaştırmaları gerektiğini söylemiştir²⁴. Yani iktidar, her ne kadar üstün özelliklere sahip olarak görülse de keyfi davranışlarını engelleyici bazı sınırlamaların olması gerekliliğinden söz edilmiştir.

Çin ve Hint siyasal düşüncelerinden farklı olarak Yunan düşüncesi daha çok felsefi görüşlerle şekillenmiştir. Yunan düşünürleri, antikçağda Yunan felsefesini 3 bölüme ayırmışlardır. MÖ 7. yüzyıl ile MÖ 4. yüzyılı kapsayan döneme Sokrates'ten önceki dönem; Sokrates, Platon ve Aristoteles'in yaşadığı döneme klasik felsefe dönemi ve Aristoteles'in ölümüyle İsa'nın doğumu arasındaki döneme de Helenistik dönem

²¹ Raymond M. Smullyan, **Tao Sessizdir**, Çev. Cem Şen, İstanbul, Dharma Yayıncılık, 2000, s.10.

²² Smullyan, **Tao Sessizdir**, s.10.

²³ Lao Tzu, **Tao Te Ching**, Çev. Sharifah M. Alsagoff, M. S. Denker, İstanbul, Alfa Aktuel Yayınları, 2006, s.71.

²⁴ Recai Galip Okandan, "Devlet İktidarını Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı:1-2/17, (1951), s.3-4.

adını vermişlerdir²⁵. Yunan düşüncesinin ilk döneminde daha çok doğa felsefesi üzerinde durulmuştur. Güçlü'nün tanımına göre doğa felsefesi²⁶:

“Bir bütün olarak doğanın özünü, kaynağını, var oluşunu, kapsamını ve içeriğini araştıran; doğanın bölümlerini, yasalarını, ilkelerini açıklığa kavuşturan; çeşitli doğa tasarımlarına yoğunlaşarak felsefeye özgü yöntemlerle temellendiren, doğayı doğa olarak, olduğu gibi bütün yönleriyle dizgeli bir biçimde soruşturan geleneksel felsefe dalıdır.”

Thales, Anaksimenes, Anaksimandros, Pisagor, Elealılar, Heraklitos gibi bu dönemin önemli düşünürleri, daha çok doğa üzerine yoğunlaştıklarından siyasi düşüncelerle çok da ilgilenmemişlerdir. Sofistler ise “toplum” ve “devlet” kavramları üzerine fikirler öne sürerek siyasal düşüncelere katkıda bulunmuşlardır²⁷.

Sokrates dönemiyle birlikte toplumsal ve siyasal alana ilgi artmıştır. Sokrates'in düşüncesine göre mutluluk insanlar için bir amaçtır ve insanın bu temel amaca ulaşmasını sağlayan bilgidir ama bu konuda Polis'in de yadsınamaz bir yeri vardır. Polis'in bu mutluluğu sağlayabilmesinde çerçeveyi oluşturan esas öge, yasalardır²⁸. Aslında burada Polis'e bir kutsiyet atfedilmektedir. Çünkü mutluluğa ulaşabilmek için Polis'e, dolayısıyla da yasalara itaat etmek esastır. Polis, yurttaşın mutluluğunu sağlamak istediğinden dolayı yasalar bireylere haksızmış gibi görünse de içerisinde bireyin bilmediği bir haklılık olabilir. Sokrates'in, baskıya karşı direnme açısından önemli bir isim olmasının nedeni, kendisine yönelik, ölüm cezası ile sonuçlanan, suçlamaların hiç birini kabul etmemesi ve sonuna kadar kendini savunmasıdır. Bundan dolayıdır ki sivil itaatsizliğin temelleri birçok kaynağa göre Sokrates'e kadar uzanmaktadır. Sokrates'in bu savunmasına, sivil itaatsizliğin öncüleri başlığı altında detaylı olarak yer verilmiştir.

1.1.2. Antik Dönem Roma Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme İzleri

Roma düşüncesi, felsefi ve siyasi düşünceler bazında hukuk alanında olduğu kadar üretken olamamıştır. Hem kronolojik anlamda hem de felsefe ve siyasi düşünceler

²⁵ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Ankara, Remzi Kitapevi, 1979, s.117.

²⁶ Güçlü vd, “Doğa Felsefesi”, s.406.

²⁷ Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, s.55-56.

²⁸ Mehmet A. Ağaoğulları, vd, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet A. Ağaoğulları, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.86.

anlamında kendisinden birkaç adım önde olan Yunan düşüncesine paralel nitelikte fikirlere sahip bilgiler varlık göstermiştir. Bunlar arasında Polybius, Cicero ve Seneca gibi önemli isimler bulunmaktadır. Yunan asıllı olan Polybius'un düşüncelerinin temeli Yunan'da oluşmuş ancak eserlerini Roma'da verebilmiştir. Bundan dolayı da felsefe tarihinde Yunan ve Roma düşüncesini birleştiren halka olarak görülmektedir. Yönetimlerin dolaşımı kuramını benimseyerek Yunan siyasal düşüncesini destekler nitelikte açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, yönetim sürekli olarak bozulduğu için yönetimlerin dolaşımı kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum engellenemez ancak geciktirilebilir. Geciktirilebilmesi için çözüm ise karma yönetim biçimidir. Buna göre siyasal gücün, yöneticinin tutkulara kapılmasını önleyecek şekilde birbirini denetleyebilecek kurumlara dağıtılması bozulmayı geciktirecektir²⁹. Böylece otorite sahibi siyasal gücün, keyfi uygulamalara yönelmesi ve yetkilerini kötüye kullanması engellenebilir bir hâl almış olmaktadır.

Roma düşüncesi için önemli isimlerden olan Cicero ve Seneca, yönetimden ve baskıcı yönetimin varlığından bahsetmelerine rağmen baskıya karşı direnme konusunda fikir beyan etmemişlerdir.

1.1.3. Ortaçağ'da Baskıya Karşı Direnme İzleri

476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile başlayıp 1453 yılında İstanbul'un fethine kadar geçen süreye Ortaçağ denilmektedir. Birçok kaynakta bu şekilde yer almasına rağmen kimi tarihçi ve düşünür Ortaçağ'ın bitişi için böyle net bir tarih verilmesini doğru bulmamaktadır. Bunun yerine 395 Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile 1600'lü yıllar arasındaki dönem olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Ortaçağın başlarında Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman filozoflar felsefe ile din arasında bir kaynaşma yaratma çabası içine girerek ilkçağ ile ortaçağ arasında köprü görevi gören bir dönem yaşatmışlardır. Metafizik Felsefeye ağırlık veren ortaçağ felsefesi, bu sebepten ötürü Batı Düşüncesi içerisinde bir duraklama dönemi olarak görülmüştür³⁰. Hıristiyanlık dininin tehlikeye gireceği korkusu ile kilisenin de bunu sebep göstererek düşünsel anlamda sınırlayıcı ve baskıcı tutumlar sergilemesinin

²⁹ Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, s.207-210.

³⁰ Güçlü vd, "Ortaçağ Felsefesi", s.1066-1067.

felsefeye verdiği zarar düşünüldüğünde, bu dönem için yapılan ağır tanımlama çok da yersiz olmamaktadır.

Semavi dinlerin doğuşu ve yayılışı insanlık tarihine kadar geri götürülebilmektedir. Hıristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet'in doğuşu da Ortaçağ'dan oldukça eski tarihlere dayanır. Buna rağmen dinlerin siyasetin içine girerek varlık göstermesi, bireysellikten ayrılarak geniş kitlelere nüfuz etmeleri hemen hemen Ortaçağ'a tekabül ettiğinden, dinlerde baskıya karşı direnme konusunun incelenmesine Ortaçağ döneminde bakmak daha yerinde olacaktır.

1.1.3.1. Musevilik-Yahudilik Öğretisinde Baskıya Karşı Direnme

Josy Eisenberg, Yahudilik üzerine yaptığı çalışmasında Yahudiliği, İbrânilerin dini, Hahamlık Yahudiliği, Ortaçağ Yahudiliği ve Modern/Çağdaş Yahudilik olarak dört döneme ayırarak incelemiştir³¹. Tevrat'a göre Hz. İbrahim, kabilesinin başında bulunduğu Bâbil'den yola çıkarak yaratıcı tarafından vaat edildiğine inanılan Kenan diyarına göç etmişlerdir. Kenan'a gelen Yahudiler, kıtlığın yanı sıra oranın yerli halkıyla yaşadığı sorunlar nedeniyle buradan da Mısır'a gitmek üzere ayrılmıştır. İbrahim'in oğlu Yusuf, Mısır'da yönetimde görev almıştır. Uzun süre yaşadıkları bu bölgede çoğalmış ve bir kabile oluşturacak kalabalığa ulaşmıştır. İsrailoğulları adını alan bu kavim, Hz. Musa'dan sonra Musevi, Hz. Süleyman'dan sonra ve kurdukları Yahuda Devleti adı dolayısıyla da Yahudi adlarıyla anılmıştır. Yahudiler ticaretle uğraşmış ve zamanla zenginleşerek ülkenin hatırı sayılır kişileri haline gelmiştir. Bu nedenle de Mısır firavunlarının zulüm ve baskısına maruz kalmışlardır. Çok uzun süre bu baskılara dayanamamış ve sonunda köle durumuna düşürülmüşlerdir. Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan ayrılarak kölelikten kurtulmuşlardır. Hz. Musa İbrânileri din ve kültür birliği ile bir arada tutmak için bir Yahudi milletinin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Kurulan Yahudi Devleti önce Bâbil Krallığı'nın istilasına uğramış ve halk Bâbil'e sürülmüştür. Bir süre sonra Pers Hükümdarı Bâbil Krallığı'na son verince sürgündeki Yahudilerin yurtlarına dönmelerine izin verilmiş, böylelikle Yahudiler Filistin topraklarına dönüşü gerçekleştirmişlerdir. Büyük İskender'in, Filistin'in de içinde olduğu Suriye topraklarını hâkimiyeti altına alması

³¹ Francine Kaufmann, Josy Eisenberg, "Yahûdi Kaynaklarına Göre Yahûdilik I", Çev. Mehmet Aydın, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:29, (1987), s. 268.

sonrasında Yahudi tarihinin Helenistik dönemi başlamış, MÖ II. yüzyıla kadar Yahudi dini ve kültürü üzerindeki Yunan etkisi, Yahudiler üzerinde Yunan hâkimiyeti boyunca varlığını sürdürmüştür. Daha sonra da Romalıların hâkimiyeti kurulmuştur. Roma egemenliği döneminde başlangıçta Yahudilere iyi davranılmış, hatta hoşgörülü kanunlarla korunarak sınırlı bir yetki verilmiştir. Ancak bir süre sonra Roma idaresindeki Yahudilere uygulanan vergilerin ağırlığı, feodal yöneticilerin zulümleri ve bazı dini gerekçeler isyanı beraberinde getirmiştir³².

Musevi ve Yahudilerin inandıkları Kutsal kitap, Eski ve Yeni Ahit şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Eski Ahit Yahudilerin kutsal kitabı iken, Hıristiyanlar her iki bölümü de kutsal kitapları saymaktadırlar. Yani Hıristiyanların kutsal kitabı olan İncil'in "Eski Ahit (Tevrat ve Zebur)" olarak adlandırılan ilk bölümü Yahudilerin kutsal metinleri olarak kabul edilmektedir³³. Yahudi inancına göre, yaratıcı ile Musa Peygamber ve Davud Peygamber anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya uyulduğu takdirde ödüllendirmelerin olacağı, uyulmadığı takdirde de cezalandırmaların olacağı kararlaştırılmıştır.

Anbarlı'nın çalışmasında belirttiğine göre³⁴, Museviler sivil itaatsizliğin en belirgin ve belki de ilk örneklerini teşkil etmektedirler. O dönem Mısır'da var olan yasaya göre, yeni doğan bir çocuk eğer erkek ise Nil Nehri'ne atılmalıydı. Ancak İsraili ebeler buna uymadılar ve erkek çocukları sağ bıraktılar. Çünkü dini öğütlerinde "adam öldürmeyeceksin"³⁵ emri yer almaktaydı. İsraililerin burada yaptıkları şey, şiddetsiz bir şekilde yöneticinin yasalarına uymamak ama aynı zamanda Tanrı'nın yasalarına uymak için çabalamaktır. Tanrı'nın vereceği cezadan çekindiklerinden ötürü, gördükleri zulümlere rağmen iktidara itaatsizlik etmeyi tercih etmişlerdir. Görüldüğü üzere Yahudiler birçok kere diğer devletlerin egemenlik altında yaşamış çeşitli haksızlıklara ve baskılara maruz kalmışlardır. Yahudilerin sivil itaatsizlik bağlamında ele alınması, baskıcı yönetime karşı itaatsizlikte bulunmuş olmaları dolayısıyla olmaktadır.

³² Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012, Sayı: 2/1, s.37-41.

³³ Alev Alatlı, **Batı'ya Yön Veren Metinler I**, Nevşehir, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Yayınları, 2010, s.5.

³⁴ Şeniz Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 22.

³⁵ Alatlı, **Batıya Yön Veren Metinler I**, s. 12.

1.1.3.2. Hıristiyanlık Öğretisinde Baskıya Karşı Direnme

Hıristiyanlık, Roma'daki ilk yıllarında yoksulları ve ezilenleri koruyup kollayan, inananlar arasında yardımlaşma sağlayan ve onlara mutlu günler vadeden bir dini öğreti olarak başlamıştır. Ortaya çıktığı dönemlerde yoksulu ve ezilenleri savunan ve yardımlaşmayı öğütleyen bu öğreti, kilisenin giderek güç kazanması sonrasında bir nevi sömürü aracı haline dönüşmüştür³⁶. Roma İmparatorluğu içerisinde taraf bulmaya başladığı ilk dönemlerde tıpkı diğer cemaatler gibi hoşgörü ile karşılanan Hıristiyanlık, ne zaman ki yayılmış ve güçlenmiş işte o zaman Roma yöneticileri tarafından bir tehdit olarak görülmeye başlanmış, bununla beraber yayılmayı engelleyici baskı ve işkenceler de peşi sıra gelmiştir. Roma imparatorunun emriyle Hıristiyanların birçoğu hapsedilmiş, fiziki anlamda çeşitli işkencelere maruz kalmış, hatta diri diri yakılmış ve eğlencelerde hayvanlara yem olarak atılmışlardır³⁷.

Hıristiyanlığın temelinde eşitlik ve adalet kavramları yer aldığından herhangi bir adaletsizlik ya da eşitsizlik karşısında savaşmak yerine barışçıl yollar aramak gerektiği vurgulanmıştır. Neticede ayaklanma ve karşı çıkma eylemleri önlenerek her koşulda itaat eden bir toplum modeli oluşturulmuştur³⁸. Bu denli işkenceler yaptıran nefrete rağmen MS 313 yılında bir başka Roma imparatoru, çıkardığı kanunla Hıristiyanlık dinini özgür bırakmıştır. Bundan sonraki dönemde de Hıristiyanlık devletin resmi dini olmuştur. Yönetim sistemleri bozulan Roma İmparatorluğu'nda yöneticiler bir şey yapmayınca kilise kendini görevli saymış ve dünyevi işlere (siyasi işlere) girişmiştir. Yine, bir dönem eşitlik adalet gibi kavramları savunan Hıristiyan din adamları, bu kurallarından ödün vermişler ve önemli olanın Tanrı önünde eşitlik olduğunu bahane ederek -köleliği kabul etmiş- köle sahibi olmuşlardır. Belki de en önemlisi, bir zamanlar pasif kalmayı öğütleyen bu öğretinin güçlenince gerektiğinde savaşın gerekli olduğunu öğütlemeğe başlamasıdır. Otoriteye karşı da itaat edilmesi gerektiğini savunur hale gelmişlerdir³⁹.

İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından ikinci kurucu sayılan Paulus, İsa'dan kısmen farklı bir çizgiden giderek her türlü otoriteye itaat edilmesini gerektiğini söylemiştir.

³⁶ Yetkin, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, s.171.

³⁷ Levent Köker, "Ortaçağa Doğru Hıristiyanlık ve Siyasal Düşünce", **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara, İmge Kitapevi, 2011, s. 108.

³⁸ Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, s. 239-240.

³⁹ Köker, "Ortaçağa Doğru Hıristiyanlık ve Siyasal Düşünce", s.111-115.

Çünkü ona göre hükümetler Tanrı tarafından var edilmiştir. Bundan dolayı da itaat edilmelidir⁴⁰. Böylece Hıristiyanlıkta dünyevi iktidar ile Tanrı iktidarı arasında kurulmuş olan bağ, bu öğretinin kapsamına dâhil olmuş ilâhi sebeplerden ötürü haksızlık ve eşitsizlik durumlarında dâhi boyun eğmek ve her daim itaat etmek bir gereklilik hâlini almıştır.

Ortaçağda Hıristiyanlığın yükselişinin ardından kilise ve devlet arasında üstünlük çatışmaları yaşanmaya başlamıştır. Kimi düşünürler kilisenin üstünlüğünü savunurken kimileri de devletin üstün olduğunu savunmuştur. Kilisenin üstünlüğünü savunan düşünürlerden birisi de Salisburyli John olmuştur. John'a göre dünyevi ve ruhani iktidarın kaynağı olan Tanrı, maddi ve manevi kılıcı (yönetici görevini) kiliseye vermiştir. Kilise ise manevi yetkileri kendinde bırakmış maddi görevleri bir prence devretmiştir. Prens yetkilerini kiliseden aldığından dolayı kiliseye bağlıdır⁴¹. Yöneticinin, Tanrı yasalarından ayrıldığı anda bir tirana dönüştüğünü ve artık kutsal kitabın tanıdığı yetki ile tiranın öldürülebileceği kuramını dile getirmiştir⁴².

John'a göre, aile ve işyerindekilerin tiranlaşması, kilise mensubu olanların tiranlaşması ve kralların tiranlaşması şeklinde üç tip tiranlık vardır. Aile ve işyerindekiler yasalarla kolayca bastırılabilirler ancak kilise mensuplarına dünyevi yasalarla müdahale edilemez. Kilise zaten en yetkili makam olduğundan dünyevi devlette kilise dışından kimsenin ona müdahale edebilmeye yetkisi yoktur. Kralın tiranlaşması durumuna gelindiğinde ise eğer tiran mevcut yasalarla düzeltilemiyorsa yapılacak son şey tiranı öldürmek olacaktır⁴³. Burada altı çizilerek söylenmesi gereken bir nokta vardır ki oda yöneticinin Tanrı'yı temsil ettiği ve ona karşı gelmenin Tanrı'ya karşı gelmek olduğu düşüncesidir. Burada görünen şey ise dünyevi devlet ile Tanrı devletinin ayrımının yapıldığıdır. Kilise de Tanrı devletinin dünyadaki temsilcisi ve dünyevi devletin bir üst mercii olarak görülmüş, bu nedenle eğer kilise yanlış yoldaysa ve bir ceza verilecekse ona bu cezayı verebilecek olan Tanrı'dır.

⁴⁰ Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, s.240

⁴¹ Levent Köker, "Feodalite ve Siyasal Düşünce", **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara, İmge Kitapevi, 2011, s.219.

⁴² Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, s. 276.

⁴³ Ağaogulları vd, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, s. 251-252.

Hıristiyan düşünürlerin başında gelen Aquinolu Thomas (1225–1275) yöneticilerin yetkilerini Tanrı'dan aldığını söylemiştir. Elbette bu yetkiler sonsuz yetkiler değildir. Tanrısal Yasalar yöneticinin toplumun çıkarlarını gözeterek yönetmesini, keyfi davranmamasını ve adaletle yönetmesini buyurmaktadır. Thomas, bu yasalara aykırı davranan yöneticileri tiran olarak nitelendirmekte ve bundan dolayı da çıkardıkları pozitif yasaları yasa olarak kabul etmemektedir. Devlete ve düzene olan saygısından ötürü tiranın öldürülmesini kabul etmez, daha pasif bir direnme ile ve kilisenin de tiranı yönetimden indirdiğini söylemesiyle artık o yöneticiye itaat etmemeyi öğütler⁴⁴.

1275-80 yılları arasında İtalya'da doğduğu ve 1343 yılında öldüğü bilinen Padova'lı Marsilius'a göre, kilise ve devlet şeklinde iki iktidara ayrı ayrı itaat etmektense birine tamamen itaat etmek daha doğrudur. Kilisenin dinsel lideri papa, kutsal bir görevi yürütüyor olsa da dünyevi biri olduğundan dolayı kilise, devletin içerisinde yer alması gereken bir kurumdur⁴⁵. Burada altı çizilmesi gereken konu, Yeniçağ'ı yeni bir çağ yapan, kilisenin gözden düşmeye başlamış olmasıdır. İlahi kaynaklı bir güç olarak görüldüğünden ne yaparsa yapsın herhangi bir tepkiyle karşılaşmayan ya da halktan bir direniş görmeyen kilise, artık o sarsılmaz otoritesini kaybetmeye başlamıştır. Aslında bu, kilisenin kötü yönetimine karşı uzun süre sessiz kalan bireylerin biriken tepkilerinin sonucudur. Yönetimin tiranlaşmasını önlemek için yapılması gerekenleri ya da olması gerekenleri belirten son dönem Ortaçağ düşünürleri, temel siyasal bağ içerisinde kiliseyi veya kilise yöneticilerini çıkararak daha temiz bir bağ olarak yönetici ve halk ilişkisini dile getirmişlerdir.

Ortaçağın dinsel siyaseti ile yeniçağın, reform ve Rönesans etkisi ile şekillenen, bilimsel siyaseti arasında bir köprü görevi üstlenen Protestanlığın üç önemli düşünürü olan Martin Luther, Jean Calvin ve Thomas Münzer'in görüşlerinden de bahsetmekte yarar vardır.

Luther (1483–1546), reform akımını ve dolayısıyla Protestanlığı başlatan kişi sayılmaktadır. Yaşadığı elim bir hadise sonrasında, artık Tanrı'ya sesini duyurmak için bir din adamının aracılığına, günahlardan arınmak için kilise törenlerine ve

⁴⁴ Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, s.282-283.

⁴⁵ Ağaoğulları vd, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.284-285.

papalığa ihtiyaç olmadığını anlamış bununla da kalmayarak düşüncelerini başkalarına anlatmaya çalışmıştır⁴⁶. Dünyevi liderin meşruluğu ve ona itaat edilmesi konusunda Luther'e göre, herkes kendinden sorumludur ve yanlış inançlara sahip olan yöneticinin de sorunu Tanrı ile onun arasındadır. Otoriteye itaat edenler bu durumdan sorumlu değildirler. Onlar sadece itaat etmelidirler. Aynı şekilde tiranlaşmış bir yöneticiyi de indirip yerine başkasını getirmek yerine itaat edilmelidir⁴⁷. Luther'in Katolik kilisesine ve yöneticilerine karşı çıkarak doğru olduğuna inandığı şeyi yapmaya ve yaymaya çalışması bilinen anlamda otoriteye karşı direnme olmasa da bir itaat etmememe örneği sayılabilir. Dine tamamen karşı çıkmamaktadır ancak kilisenin dünya işlerinde gittikçe kurumsallaşmasına karşı olmuştur. Yöneticiye karşı olması gereken tutum ise pasif bir şekilde itaat etmektir. Luther, devlet kurumu Tanrı iradesiyle kurulduğunu için otoriteye karşı çıkılmaması gerektiğini söylemiş, 1524-25 yıllarında meydana gelen köylü ayaklanmalarında da halkı sükunete çağırarak düşüncesine paralel davranışlarda bulunmuştur⁴⁸.

Fransa'da doğup büyüyen (1509-1564) düşünür Calvin, ileriki yaşlarını Protestanlığı yaymaya çalıştığı Cenevre şehrinde geçirmiştir. Calvin'in siyasi felsefesine göre devlet ile kilise birbirine bağlı değil, ayrı iki yapı olmalıdır. Prenslar, yetkilerini Tanrı'dan aldıklarından yönetici, adaletsiz, acımasız veya din dışı hareketlerde bulursa dahi yönetilenler buna ses çıkarmamalıdır. Kötü yöneticinin cezasını Tanrı zaten verecektir. Olurda halkın içinden bir kimse tiranı öldürürse o kişi Tanrı'nın cezalandırma işindeki aracısıdır⁴⁹.

1489-91 yılları arasında Almanya'da doğduğu tahmin edilen Münzer, Luther ile tanışmış olmanın da yarattığı etkiyle Alman Hıristiyanlığını Roma Kilisesi'nin etkisinden kurtarma çabası içine girmiştir. Münzer, Luther'in dinsel anlamda yaptığı reformu daha da ileri götürerek siyasal bir araç haline getirmiştir. Halkı rahiplere karşı ayaklanmaya, soylulara ve prenlere karşı da örgütlenmeye davet etmiştir. Köylü ayaklanmaların baş aktörü olarak da amacına ulaştığı söylenebilmektedir. Köylüler kendi papazlarını seçme hakkına sahip olmayı ve gerektiğinde papazın

⁴⁶ Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, s.316-318

⁴⁷ Ağaoğulları vd., *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.304

⁴⁸ Kenan Has, "Teolojik Bazı Kavramlar Ve Dinsel-Seküler Otorite Sorunu Üzerine: Luther-Calvin", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:17/7, (2014), s. 266-267.

⁴⁹ Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, s.321-324.

görevine son verebilmeyi, vergilerde adaletin sağlanmasını ve kutsal kitaba göre var olan köylü-soylu eşitliğinin sağlanarak haklarının kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdir. Ancak ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmış, sayısız köylü hayatından olmuş, sağ kalanlar da sürgün edilmişlerdir⁵⁰. Otorite boşluğu nedeniyle Roma'dan sonra iyice yükselen kilisenin artık düşüşe geçmesi için gösterilen bu çaba kanlı bitmiş olsa da kilisenin otoritenin başı olduğu düşünüldüğünde, Batı siyasi hayatında baskıya karşı direnmeye örnek teşkil etmiş olmaktadır.

Son olarak baskıya karşı direnme açısından kısa da olsa skolâstik döneme değinmekte yarar vardır. Ortaçağ'ın ortalarından, yani yaklaşık 5. yüzyıldan başlayıp 16. yüzyıla kadar süren dönem skolâstik felsefe olarak adlandırılmıştır. Bu felsefenin amacı, Paulus ve diğer Hıristiyan teologlar tarafından oluşturulan ideolojilerin öğretilmesi, temel doğma içerisinde var olan çelişkileri mantıksal çıkarımlarda bulunarak çözmek ve yine temel doğmalara ve ideolojilerine karşı olan eleştirilere cevap vermektir. Aslında bu felsefi düşünce kilisenin Avrupa'da egemen güç haline gelmesinin ardından, Hıristiyanlığı korumak ve yaymak için oluşuma ihtiyaç duymuş ve bu nedenle de manastır ve katedrallerde papazlar eğitilmiştir. Böylece devletin her yerleşim birimine yayılarak kurumsallaşmıştır⁵¹. Skolâstik dönemde baskıya karşı direnmenin izlerine iyi eğitim görmüş bir din adamı olan Anselmus'ta rastlanmaktadır. Anselmus 1078'de Bec Manastırı Başrahibi olunca, dönemin Kralı kendisine Normandiya ve İngiltere'de topraklar bağışlamıştır. O da İngiltere'deki toprak üzerine yeni bir manastır kurmuş ve ardından Başpiskopos olmuştur. Ancak kısa süre sonra Kralla ters düşmüşlerdir. Çünkü Anselmus'tan önce kral başpiskoposluğun topraklarına el koymuş bulunmaktadır. Ayrıca kral papalık makamı konusunda menfaati için ikili oynayıp bir karar vermemektedir. Anselmus ise toprakların geri verilmesini ve II. Urban'ın papa olmasını istemiş, istekleri olana kadar da görevini yapmayacağını bildirerek direnmiştir. Sonunda kral kilisenin isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır⁵².

Ortaçağ'ın sonuna doğru görülen reform ve rönesansın da etkisi ile şekillenmeye başlayan siyasi hayat, dini anlamda karşı çıkma çeşitleri ile kendini gösterebilmiştir.

⁵⁰ Ağaoğulları vd., **Sokrates'ten Jakobelere Batı'da Siyasal Düşünceler**, s. 305-307.

⁵¹ Tuncar Tuğcu, **Batı Felsefesi Tarihi**, Ankara, Alesta Yayınları, 2000, s. 299-300.

⁵² Tuğcu, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 303-304.

Eğer seküler devlet düzeni sağlanabilmiş olsaydı belki otoriteye karşı direnme örnekleriyle de karşılaşılabilirdi. Ancak dini inançlar bu konuda hep bir budama işlevi görmüştür. Siyasal düşünceler, modern çağda halkı sürekli kısıtlayan bu bağdan kurtulmuştur. Zaten sivil itaatsizlik üzerine yapılan çalışmalarda, en belirgin ifadeler bu dönem düşünürlerinden ve toplumsal hayatından çıkmaktadır.

1.1.3.3. İslamiyet'te Baskıya Karşı Direnme

İslam tarihinde direnişçi ve isyankâr bir topluluk olan Haricîler, adını “girmek” kelimesinin zıttı olan “çıkılmak” anlamına gelen hurûc'den almıştır. Hariciler, bir dönem Hz. Ali'nin ordusunda bulunup daha sonra ondan ayrılanları ifade etmektedir⁵³. Hariciliğin bir mezhep olarak ortaya çıkışı üçüncü halife Hz. Osman'ın görevinden indirilmesi için Mısır, Kûfe ve Basra'dan toplanarak Medine'ye gelen isyancı bir grup tarafından öldürülmesi sonucu filizlenmiş Sıffin Savaşı sonunda yaşanan Hakem Olayı ile de tamamen ortaya çıkmıştır⁵⁴. Hz. Osman'ın yanlışlar yaptığını ve bu nedenle de onu öldürmenin kendilerinin hakkı olduğunu düşünen bir grup isyancı, hariciliğin temel zihniyetini oluşturduğu, ileriki dönemlerde yaptıkları eylemlerde kendini göstermiştir. Ortaya çıktıkları dönem açısından ise Sıffin Savaşı'nın bilinmesinde fayda vardır. Hz. Osman'ın ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olması, bu makama göz dikmiş olan Şam valisi Muâviye'yi rahatsız etmiştir. Suriye halkını, halifeye karşı kışkırtarak Müslümanları Sıffin bölgesinde karşı karşıya getirmiştir. Muâviye'nin ordusu yenilmek üzereyken Mısır valisi yardımına gelmiştir. Yaptıkları planla mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takarak -sözde-Kur'an'ın hakemliğiyle savaşı durdurmak niyetiyle Hz. Ali'nin ordusuna göndermişlerdir. Hz. Ali yapılan hileyi anladığı için kabul etmek istememişse de yanındaki askerlerin razı olmaması nedeniyle hakemliği kabul etmiştir. Bu itirazcılar, hem Hz. Osman'ın öldürülmesinde etkin rol oynayan hem de daha sonra Haricîlerin temelini oluşturacak olan Sebeiyyeler olmuştur. Sebeiyyeler, Hz. Osman'ın akrabası olan Mu'âviye'nin intikam istemesinden korktukları için Hz. Ali'yi savaş meydanında terk etmişlerdir⁵⁵. Hakem olayı söylendiği gibi Kur'an'ın hakemliğinde değil de şahısların hakemliğinde yapılmak istenince, savaşta hakemliğin olmasını

⁵³ Ali Ünsal, **Dünden Bugüne Haricilik ve Neo Hariciler**, İstanbul, Işık Yayınları, 2015, s.9.

⁵⁴ Ünsal, **Dünden Bugüne Haricilik ve Neo Hariciler**, s.11-14.

⁵⁵ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 449.

isteyen kişiler bu defa da bir şahsın hakemliğini kabul ettiği için yine Hz. Ali'yi suçlamışlardır. Hakemin kararı sonucuna da tekrar savaşmak istediklerini bildirdikleri Hz. Ali bunu kabul etmeyince tartışmalar şiddetlenmiş ayrılıklar kesinleşmiştir⁵⁶. Görüldüğü üzere İslam dünyası bu dönemlerde politik mücadelelere girişmiş, Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik bozularak ayrışmalar yaşanmıştır. Bu ayrışmaların başında yer alan da gerek otoriteye karşı tutumlarıyla gerekse kendileri dışındaki Müslümanlara yaptıklarıyla anılan Hariciler olmuştur. Genel anlamda değerlendirildiğinde aktif mücadelelerde sıkça yer alan bu mezhebin baskıya karşı pasif direnme konusunda ele alınmasının sebebi kısmen de olsa düşünce sistemlerinde haksız olduğunu düşündükleri otoriteye karşı itaat etmeme olgusudur.

Haricîler zamanla kendi aralarında da anlaşmazlıklar yaşamış ve birçok mezhebe ayrılmışlardır. Bunlardan biri olan Necedat Mezhebi, dinen halifelik kurumunun olmasının ve halife tayin edilmesinin vacip olmadığını ama Müslümanların yoldan çıktığı durumda gerekli olduğu⁵⁷ şeklinde bir düşünceye sahiptirler. İslam anlayışına göre halife, bu görevi yapacak vasıflara sahipse ve insanlar ona kendi iradeleri ile biat etmişlerse halifeye itaat edilmesi gereklidir. Ama gerekli vasıflara sahip olmayan bir kimse zorbalıkla bu kurumun başına geçerse o kişi zalimdir ve ona karşı durmak ya da karşı duranlara destek olmak hatta onu öldürmek gerekli bir durumdur⁵⁸. İslami düşüncede baskıya karşı direnme açısından örnek teşkil ettiği düşünülen bu olayların dışında, İslamiyet ve siyaset felsefesi üzerine çalışmalar yapmış olan Uyanık'a göre, Ebu Hanife, Said Nursi ve Hasan El Basrî, direnme hususunda aktif rol oynayan kişiler olmuştur⁵⁹.

⁵⁶ Ünsal, **Dünden Bugüne Haricilik**, s.17-18.

⁵⁷ Muhammed Ebû Zehra, **Mezhepler Tarihi**, Çev. Abdulkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Haz. Mevlüt Karaca, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2010, s. 80.

⁵⁸ Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s.101-102.

⁵⁹ Mevlüt Uyanık, **İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik**, Antalya, Otorite Yayınları, 2014 ve Mevlüt Uyanık, **Ebu Hanife ve Said Nursi'de Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2015.

1.1.4. Sözleşmeci Düşünürlerde Baskıya Karşı Direnme

Güvenlik olgusuna oldukça önem veren sözleşmeci düşünürlerden Thomas Hobbes, “Leviathan” adlı eserinde halkın yöneticiye karşı itaat etme yükümlülüğünden hangi durumlarda muaf olacağını açıklamıştır⁶⁰:

“uyrukların egemene olan yükümlülüğü egemenin uyrukları koruyabildiği güç devam ettiği sürece devam eder. İtaatin amacı korunmadır; bir kimse, bu korumayı kendisinin veya başka birinin kılıcında buluyorsa, doğa, o kimsenin buna itaat etmesini ve bunu sürdürmek için gayret etmesini emreder.”

Hobbes, genel anlamda egemen güce karşı itaat edilmesi düşüncesine sahipse de bireyin kendini koruma hakkının hiçbir şekilde ortadan kaldırılamayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla egemen güç uyruklarından bir kişiyi öldürmeye kalkarsa birey açısından sözleşme bozulmuş olur ve artık itaat etmeme özgürlüğü oluşur.

Sözleşmeci düşünürlerden bir diğeri olan Locke, egemenliğin kaynağı üzerine değil de egemenliğin hedefi üzerine açıklamalarda bulunmuştur. “Çocuklar ve anne niçin itaat etmelidir?” yerine babanın otoritesinin neden gerekli olduğu sorusuna vurgu yapmıştır. Bu otorite öyle sınırsız ve sonsuz bir otorite değildir. Belli sınırları bulunmakta ve çocuklar reşit olduğunda sona ermektedir⁶¹. Sınırlı bir direnme hakkından söz eden Locke, siyasal erkin meşruluğunu iki şarta bağlamıştır. Birincisi, siyasal erkin yasalara uygun elde edilmesi; ikincisi ise, siyasal erki elinde bulunduranın zor kullanmaması ve kişisel menfaatleri için yetkilerinden faydalanmamasıdır. Eğer siyasal iktidar bu meşruluk şartlarından birini sağlayamaz ya da kaybederse işte o zaman halka direnme hakkı doğmaktadır. Ancak bu direnme hakkının toplumda kargaşa yaratmaması için yasal sınırlar çerçevesinde kullanılması gerekmektedir⁶².

Locke, iyi bir yönetim için bazı düzenlemelerden bahsetmektedir. Bunlardan biri, yasama ve yürütmenin ayrı olması gerekliliğidir. Böylece yürütmenin yasamayı şahsi menfaatleri için kullanmasının önüne geçilecektir. Ayrıca yasama ön plana çıktığı

⁶⁰ Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.171.

⁶¹ Hardy Bouillon, **John Locke**, Çev. Ali İbrahim Savaş, Ankara, Liberte Yayınları, 1998, s.21.

⁶² Tuğcu, **Batı Felsefesi Tarihi**, s.523.

anda tebaa hangi şartlarda yöneticilere itaat edeceğini de bilecektir. Locke direnme hakkı konusunda, eğer ülke bir dış tehlike sonucunda fethedilirse savaş durumuna sebebiyet veren o kişi, meşru otoriteden hiçbir hak iddia edemeyeceğini söyler. Bu yüzden halk da ülkeyi işgal eden otoriteye karşı sorumluluk taşımaz. Yönetim, kanun yapımında suiistimal, yasamaya halel getirme, seçimlere hile karıştırma, halkı düşmana teslim etme, mülkiyete tecavüz, görevi ihmal ve benzeri sebeplerle meşruiyetini kaybeder. Halka düşmanlık etmiş ve halkın güvenini kötüye kullanmış olur. İşte bu durumda halkın itaat etme mecburiyeti ortadan kalkar. Sonuç olarak halk, bir süre sabrederek bekler ancak sonunda vicdanen rahatsız olduğu için isyan ederse bunu direnme hakkı olduğu için ve yaratıcıya karşı duyduğu mesuliyetten dolayı yapar. Locke'ye göre isyan, direnmeden bir adım ilerisidir ve savaşa geri dönüş demektir⁶³.

Sözleşmeci düşünürler arasında yer alan J. J.Rousseau, Toplum Sözleşmesi adlı eserinde egemenliğe dair şunları söylemiştir:

“... hakkı yaratan şey kuvvet olur olmaz sonuçta nedenle birlikte değişmektedir. Yaptırıma uğramaksızın itaatsizlik edebildiği andan itibaren meşruiyet içinde de itaatsizlik edilebilir ve mademki en güçlü olan her zaman haklıdır, söz konusu olan da yalnızca en güçlü olacak şekilde davranmaktır. İyi de güç tükendiği zaman yok olan bir hak ne menem bir şeydir. Eğer gücün zoruyla itaat etmek gerekiyorsa görev gereği itaat etmeye ihtiyaç yoktur ve eğer itaat etmeye zorlanmıyorsak itaat etmek zorunda da olmayız.”⁶⁴

“Özgürlüğünden vazgeçmek insan niteliğinden, insan haklarından hatta ödevlerinden vazgeçmektir. ... Böylesi bir vazgeçiş insan doğasıyla bağdaşmaz ve istencinin tüm özgürlüğünü ortadan kaldırmak onun eylemlerindeki tüm ahlakiliği de ortadan kaldırmak olur [...] sınırsız bir itaat öngörmek nafîle ve çelişkili bir uzlaşmadır.”⁶⁵

⁶³ Bouillon, **John Locke**, s.26-29.

⁶⁴ Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005, s.38.

⁶⁵ Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, s.41.

Rousseau, yönetimin bozulması hususunda Locke'a benzer bir görüşe sahiptir. O da yasalara aykırı davranan hükümdarın halkın gözünde zorba yönetimden başka bir anlamı olmadığı ve artık anlaşma bozulduğu için halkın eski doğal özgür durumuna döndüğü görüşündedir. Böylece halkın itaat etme yükümlülüğü ortadan kalkmaktadır⁶⁶.

Son olarak sözleşme yapısına inanan Benedictus de Spinoza'ya göre bireyler, sözleşme gereği kendi haklarını rızalarıyla bir egemen erke devretmişlerdir. Bunu yaparken egemen erkin emir ve yasaklarına uymayı, ceza verebilme yetkisine rağmen, kabul etmişlerdir. Eğer bazı haklarını saklı tutsalardı bunları korumak zorunda kalacaklardır. Spinoza, bütün hakların egemen erke devredilmesinin rızaya dayalı olması dolayısıyla kölelikten ayrı tutmuştur⁶⁷. Spinoza'ya göre otorite, Tanrı'ya karşı itaat etme yükümlülüğüne aykırı bir buyruk verirse böyle bir durumda insan yasasına değil, Tanrı yasasına itaat etmek gerekir. Hiç kimse inançlara aykırı olarak düzenlenmiş yasalara itaatle yükümlü değildir⁶⁸.

1.1.5. Eski Türk Geleneğinden Osmanlı Devleti'ne Baskıya Karşı Direnme

Her toplumun yönetim sistemi, büyük ölçüde kendi yönetim zihniyetine, kültür ve geleneklerine göre şekillenmektedir. Türk devletlerindeki yönetim yapıları da bu çerçevede şekillenmiştir. İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk kültürü ve İslam kültürü harmanlanmış ve devlet yönetimi de bu birleşimden etkilenen sistemlerden biri olmuştur. Türklerdeki itaat anlayışını daha doğru değerlendirmek adına Türk devletlerinin yönetim yapılarına ve İslamiyet'in devlet yönetimi üzerindeki etkisine değinmekte yarar vardır.

Türkler, tarih öncesi dönemlerden beri varlık göstermiş bu süreçte de büyük-küçük birçok devlet kurmuşlardır. Bu devletlerden biri olan Göktürk Devleti, M.S 552 yılında Ötüken'de kurulmuş ve bıraktığı yazıtlarla Türklerin idari yapılanması

⁶⁶ Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, s.129-130.

⁶⁷ Benedictus de Spinoza, **Siyaset Üzerine (Seçmeler)**, Çev. Afşar Timuçin, İstanbul, Morpo Kültür Yayınları, 2004, s.78-80.

⁶⁸ Spinoza **Siyaset Üzerine (Seçmeler)**, s.87.

hakkında önemli bilgiler vermiştir. Göktürk (Orhon) yazıtlarının doğu yüzünden, yönetimle alakalı bilgiler veren, bazı örnekler şöyledir⁶⁹:

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, onlara imparatorluk vermiş olan Tanrı, beni de Türk halkının adı sanı yok olmasın diye aynı Tanrı kağan yaptı.”

“Babam ve amcamın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturdum, küçük kardeşim Kül-Tegin ve iki şadla birlikte ölesiye çalıştım.”

“[...] Tanrı'nın lütfü ile talihim olduğu için ve kader benimle olduğu için ölmekte olan halkı dirilttim, çıplak halkı giyimli fakir halkı zengin kıldım, az sayıdaki halkı çoğalttım.”

Yazıtlardan da anlaşıldığı üzere Türklerde devlet önemli bir yere sahiptir. Türklerde devletin başında “hakan” ya da “kağan” adı verilen yöneticiler bulunmakta ve genel inanişâ göre hakana bu yetki, Tanrı tarafından halkı en iyi şekilde yönetmesi için verilmiştir. Bu inanişâ “Kut” tabiriyle açıklanmıştır. Kut, manevi kuvvet, siyasi hâkimiyet kudreti, devlet idaresi kudreti ve hâkimiyet şevketi gibi anlamlara gelmektedir⁷⁰. Hakanın görevlerini layıkıyla yerine getirmemesi durumunda ise yetkilerinin elinden alınabileceği anlayışı mevcuttur⁷¹. Eski Türklerde devlet yönetimi ile ilgili kurallara “töre” denilmektedir. Töreye herkes uymak zorundadır. Türklerin İslam dinini kabul edip benimsemesinin ardından İslamiyet, yönetim anlayışında etkin rol almıştır. Ancak Türklerdeki töreyi yok etmeyecek şekilde olmuştur⁷². Türk töresine göre hükümdar, devletin baş temsilcisidir. Hükümdar ya da devlet adamı, ancak törelere uyar ve onu korursa ayakta kalabilmektedir⁷³. Türklerde İslamiyet ile beraber fıkıh kuralları yönetim ve adalet üzerinde etkili olmuştur. Kur’ân-ı Kerim zorbalıkla hükmedilmesine karşıdır. Bundan dolayı Şeyhülislâm’ın

⁶⁹ Vilhelm Thomsen, **Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri 595**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993, s. 106-107.

⁷⁰ Cemal Anadol, Fâzile Abbasova, Nâzile Abbaslı, **Türk Kültür ve Medeniyeti**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002, s. 661.

⁷¹ Hüseyin Tekinoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, Kamer Yayınları, 2015, s.14.

⁷² Çetin Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s. 344.

⁷³ Anadol vd., **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 663.

fetvası padişahın iradesinin üzerindedir. Zulmeden bir padişah, kâfir ve zalim sayılarak biran önce gereken yapılır⁷⁴.

Bazı toplumlarda devlet, güç ve şiddet aracılığıyla köle sahiplerini ve bazı üst sınıfları koruma maksatlı kurulmuş bazı toplumlarda ise halkın korunması amacıyla kurulmuştur. Türk yönetim anlayışına göre de devlet, halkın güvenliği için kurulmuştur⁷⁵. Göktürk Yazıtlarında buna kanıt niteliğinde ifadeler bulmak mümkündür. Bilge Kağan'ın Anıt üzerinde yer alan şu cümlesi bu konuda açıklayıcı olmaktadır. “[...] Tanrı'nın lütfu ile talihim olduğu için ve kader benimle olduğu için ölmekte olan halkı dirilttim, çıplak halkı giyimli fakir halkı zengin kıldım, az sayıdaki halkı çoğalttım”⁷⁶. Yani, devletin başında bulunan Kağan'ın görevi milleti koruyup kollamak, doyurmak, yönetmek, ulusal bütünlük sağlamak ve tehlikelere karşı koruyucu önlemler almaktır. Kağan'ın yetkileri ise öyle sınırsız ve sonsuz değildir. Halkı temsil eden ve “toy” adı verilen meclisin iktidarı denetlemeye yetkisi bulunmaktadır. Kağan tek başına yasa yapamaz. Toy önem arz eden konuları onaylama ya da reddetme yetkisine sahiptir. Bilge Kağan'ın Göktürk Devleti'nin çevresinin surlarla kapatılması önerisinin toy tarafından reddedilmiş olması buna örnek gösterilebilir. Kağan yaratıcının yeryüzündeki temsilcisi olarak görünmesine rağmen toy o kadar yetkilidir ki ölen yöneticinin yerine gelecek olanı seçebilmekte veya uygun olmayan kişiyi tahttan indirebilmektedir. Ancak olur da yönetici halka zulüm eder ya da devlet töresine uymayan herhangi eylemde bulursa ve bu duruma toy gerekeni yapmazsa son çare olarak halk müdahale edebilir, yöneticiyi değiştirebilir⁷⁷. Yönetimin adil ve sistemin düzenli işlemesi için her ne kadar önlem alınırsa alınsın yönetimin bozulabilmesi olağan bir durumdur. Eski Türklerde de bunun örneklerine rastlanmaktadır.

Türkler, köleciliği benimsememişlerdir⁷⁸. Ancak eski Türklerde, yönetici kesim ile halk arasında hiyerarşik bir ayrım söz konusu olmuştur. Devlet, hükümdar ve ailesinin ortak malı sayılmakta ve bu ailedeki herkes devlet idaresinde görev alabilmektedir. Toplum ise bu sebepten ötürü beyler ve halk olarak iki sınıfa

⁷⁴ Metin Aydoğan, **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I**, İzmir, Umay Yayınları, 2005, s.528.

⁷⁵ Aydoğan, **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I**, s.524.

⁷⁶ Thomsen, **Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri 595**, s.107-108.

⁷⁷ Aydoğan, **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I**, s.552-553.

⁷⁸ Aydoğan, **Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I**, s.546.

ayrılmıştır. Öyle ki göçebeyken dahi çadırlar, bu hiyerarşik sisteme göre içeriden dışarıya doğru konumlanmışlardır. Ancak bu yöneten sınıfın yönetilenlerden uzaklaşması direnmelerin sebeplerinden birisi olmuştur. İki sınıf arasındaki yoksulluk ve varsıllık düzeyi arttıkça yönetilenler baskı ve şiddet uygulamaya başlamıştır. Hal böyle olunca yönetilen kesimin direnmekten başka çaresi kalmamıştır⁷⁹. Türk devletlerinde var olan bu sınıfsal yapı yönetici kesimin, İslamiyet'in kabulü ile birlikte, Arapça-Farsça konuşması ve bunu bir ayrıcalık olarak görmesi, halkın ise Türkçe konuşması ve hor görülmesi halktan uzaklaşan iktidara karşı öfke birikimine sebep olmuştur⁸⁰. Dolayısıyla ilk fırsatta iktidara karşı kim varsa ona katılmış ayaklanmaların baş aktörü olmuşlardır. Yönetimin bozulması ve iktidara karşı direnmeler genelde bu temele dayanmaktadır. Özellikle taht kavgalarının yaşandığı dönemlerde yönetilenler de kendi istedikleri kişiyi destekleyerek olaya müdahil olmuşlardır. Ama bu tür direnmeler, iktidarın değiştirilmesine yönelik olduğundan devrimsel nitelik taşımaktadır. Türk yönetim geleneğinde hükümdar, iki durumda hâkimiyetini kaybedebilmektedir. Birincisi zulmetmesi, ikincisi ise vazifelerini yerine getirmemesidir⁸¹.

İktidara karşı direnme örneklerine Selçuklu Devleti'nde rastlamak mümkündür. Çünkü Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri fazlaca yaşanmıştır. Tuğrul Bey'e karşı isyan çıkaran İbrahim Yinal, ilk örneklerden olmuştur. Daha sonra bunu Kutalmış, Kutalmış'ın kardeşi Resul Tegin, Kavurd ve Tekiş isyanları takip etmiştir⁸². Toplumsal olarak dışlanan, hor görülme ve idare içerisinde kendilerine yer verilmeyen Türkler/Oğuzlar bu vesileyle Selçukluya karşı direnen kim olursa onun yanında yer almışlardır⁸³. Oğuzlar, Sultan Sancar döneminde Selçuklu Devleti'ne yıllık 24 bin koyun vererek yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Ancak zaten iktidarcı dışlanmış Oğuzlar, bir de tahsildarların kötü davranışlarına ve rüşvet taleplerine maruz kalınca daha fazla dayanamamış ve tahsildarı öldürmüşlerdir⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nde de tıpkı Selçuklularda olduğu gibi çoğu zaman taht kavgalarıyla kıvılcımlanan ayaklanmalar olmuştur. Genelde bastırılan bu ayaklanmalar devrim

⁷⁹ Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I**, s. 65-67.

⁸⁰ Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I**, s.118.

⁸¹ Anadolu vd., **Türk Kültür ve Medeniyeti**, s. 529.

⁸² Erdoğan Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.

⁸³ Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I**, s.131.

⁸⁴ Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I**, s.136.

niteliği taşımaktadır. Mesela Mehmet ve Musa Çelebi arasında başlayan taht kavgasına halk da müdahil olmuş ancak başarısızlığa uğrayan bu ayaklanma Musa Çelebi'nin ölümüyle sonuçlanmış⁸⁵. Osmanlı Devleti'nin “Lâle Devri” diye adlandırılan döneminde abartılı bir eğlence ve israf anlayışı varlığından söz etmek yanlış olmamaktadır⁸⁶. Osmanlı'da Abdülaziz'in padişahlık makamında bulunduğu 1876 yılında basına devlet ve hükümet işleri ile ilgili sansür konulması, zaten baskı, yoksulluk ve rüşvet olaylarından bunalan halkta ayaklanmalara sebep olmuştur. 10 Mayıs'ta medrese öğrencileri öncülüğünde cami önünde toplanan kalabalık şeyhülislamı ve sadrazam Mahmut Nedim Paşa'yı istemediklerin belirtmişlerdir. Bu hareketleri sonucu sadrazam ve şeyhülislam değiştirilmiştir⁸⁷.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Yunanlıların İzmir'i işgali dönemlerinde protesto amaçlı yapılan mitinglerde silahlı direnişten başka yol olmadığı kararına varılmıştır. Ancak toplantıda bulunan Damat Ferit yanlıları bu karara şiddetle karşı çıkmıştır. Ülkenin daha da karışacağını dile getirmişlerdir⁸⁸. Bunun dışında ulusal direniş amacıyla kurulan bölgesel nitelikli dernekler, pasif direnme açısından örnek olacak bazı eylemlerde bulunmuşlardır. Bu dernekler yayınlamış olduğu bildirimlerle, yaptıkları toplantı ve gösterilerle kamuoyunu direnmeye davet ederek kamuoyu oluşturmuşlardır. İzmir'in Yunanlılara verileceğinin kesinleştiği 1919 Mayıs'ında İlhak-ı Red Milli Heyeti, yayınladığı bildiriyle halkı toplanmaya ve harekete geçmeye davet etmiştir. Bildiri şu şekildedir⁸⁹:

“Ey bahtsız Türk! Wilson prensipleri insancıl unvanı altında senin haklarını elinden alıyor ve namusuna dokunuyor! Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türklerin Yunan'a katılmasını memnunlukla kabul edeceği söylendi ve bunun sonucu olarak güzel memleket Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz: Rum senden daha mı çok? Yunan egemenliği kabule taraftar mısın? Artık kendini göster... Bu sana düşen en büyük görevdir. Geri kalma”

⁸⁵ Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I**, s.192.

⁸⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V. Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1961, s.55.

⁸⁷ Yetkin, **İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri II**, s.671.

⁸⁸ Hulki Cevizoğlu, **İşgal ve Direniş (1919 ve Bugün)**, Ankara, Ceviz Kabuğu Yayınları, 2007, s. 11-12.

⁸⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s.191.

Tepkiler sadece yabancılara karşı milleti bir araya getirmekle kalmamış hükümete ve İstanbul'daki anlaşma devletlerinin temsilcilerine gönderilen protesto telgraflarıyla da devam etmiştir⁹⁰. İstanbul'da 19-30 Mayıs tarihleri arasında ilkinin Fatih'te gerçekleştiği toplamda beş miting yapılmıştır. Fatih'teki gösteride tepkiyi sembolize etmek amacıyla rengi “al” olan sancağın altına siyah perdeler asılmış ve mitinge katılan insanlara da siyah rozetler dağıtılmıştır. 20 Mayıs'ta Üsküdar'da, 22 Mayıs'ta Kadıköy'de ve 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan diğer mitinglerde de matem rozetleri dağıtılmıştır. Ayrıca konuşmanın yapıldığı kürsüye siyah bir bez örtülmüş, üzerine de “Wilson İlkeleri” asılmıştır. İstanbul hükümeti ve anlaşma devletleri bu durumun isyana dönüşeceğinden rahatsız olduğundan hükümetin bu gösterileri yasaklaması için baskı uygulamışlardır. İstanbul'da yasaklanan gösteriler İstanbul dışında devam etmiştir⁹¹. Görüldüğü üzere Türkler, haklarını ve vatanlarını kaybetmiş, Osmanlı'nın içinde barınan yabancılar arasında sıkışıp kalmıştır. Hükümet ise bu duruma engel olmamakla beraber baskıcı bir tutum sergilemiştir. Bütün bunlar karşısında daha fazla sabredemeyen halk ise haklı olarak direnmeye geçmiştir.

⁹⁰ Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, s.192.

⁹¹ Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, s.193-194.

BÖLÜM II

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Kavramsal Olarak Sivil İtaatsizlik

Temelinde baskıya karşı pasif bir direniş olan sivil itaatsizlik eylemine bu ismi veren Thoreau olmuştur. İngilizce “civil disobedience” şeklinde adlandırılmış olan eylem Türkçe de “sivil itaatsizlik” olarak karşılık bulmuştur. İngilizcedeki “civil” sözcüğü “*yurttaşlıkla ilgili olan, vatandaşlık ve medeni olma*”⁹²; “disobedience” ise “*itaat etmeme*”⁹³ şeklinde tanımlanmıştır. Bu deyim İngilizcede verilmek istenen anlamı karşılamaktadır. Türkçeye geçtiği haliyle “sivil itaatsizlik” tamlamasının da bu eylemin niteliğini karşılayıp - karşılayamama durumuna bakabilmek adına kelime bazında incelemekte yarar vardır. Türk Dil Kurumu, Fransızca “civil”den Türkçeye geçen “sivil” kelimesini: “1.Askeri olmayan, 2.Asker sınıfından olmayan, 3.Özel bir biçimde olmayan, üniforma olmayan (giysi)”⁹⁴ şeklinde tanımlamıştır. Yine Türk Dil Kurumu’na göre itaatsizlik⁹⁵: “söz dinlememek, boyun eğmemek, buyruğa uymamak” demektir. Hocaoğlu’nun açıklamasına göre ise⁹⁶: Sivil kelimesi Latince “civitate” (şehir, devlet, site) kelimesinden türeyerek gelmektedir. Görüldüğü üzere “civil” ve “sivil” sözcükleri ses olarak birbirine benzerlik göstermekte ancak anlam olarak bütünen uyuşmamaktadır. Bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda Türkçe sivil itaatsizlik söz öbeğinin bu kavramı tam anlamıyla karşılayamasa bile, askeri olmayan yani silah ve savaşın dışında olan sivil kelimesi şiddetsizlik anlamına geldiğinden, dolaylı olarak örtüşükleri söylenebilir. Ayrıca toplumda ve akademik çevrede sivil itaatsizlik olarak yer edindiğinden bu şekilde kullanılmasında sakınca bulunmadığı söylenebilir.

Sivil itaatsizliğin kavramsal olarak incelenmesi noktasında, sivillik ve itaatsizlik olmak üzere iki temel yapı söz konusu olmaktadır. Sivillik, birey olarak sahip olunan hakların bilincinde olma anlamı taşımaktadır. İtaatsizlik ise, herhangi bir kurala karşı

⁹² Lionel Kernerman, “Civil”, **Password Dictionary**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2004, s.132.

⁹³ Kernerman, “Disobedience”, **Password Dictionary**, s.228.

⁹⁴ “Sivil”, **Türkçe Sözlük**, Haz: Şükrü Halûk Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s.2123.

⁹⁵ “İtaatsizlik”, **Türkçe Sözlük**, s.1230.

⁹⁶ Durmuş Hocaoğlu, “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı**, Ankara, Sayı:18, (1997), s.106.

gelme, boyun eğmeme ya da rıza göstermeme anlamlarına karşılık gelmektedir. Kazanılmış veya kazanıldığı bilinen bir hakkın sonradan kaybedilmesi durumunun söz konusu olduğu noktada sivillik, itaatsizliği de beraberinde getirmektedir. Ayrıca sivillik kavramı, itaatsizlik kavramının olumsuz niteliğini bastıran ve sivil itaatsizliği meşru zemine oturtması bağlamında önem arz etmektedir⁹⁷.

Gandhi, sivil itaatsizlik tamlamasını kullanmak yerine -Hint halkının daha iyi anlayabilmesi ve kavrayabilmesi için- “Satyagraha” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Kavrama yönelik açıklaması ise şu şekilde olmuştur⁹⁸: “Satyagraha, halkın önüne sivil itaatsizlik veya sivil direniş şeklinde geliyor. O, suç niteliği taşımaması anlamında sivilidir.” Böylelikle sivil kavramını suç ile ilişkilendirerek açıklamıştır.

Bütün bunlara ek olarak itaatsizlik hususunda Erich Fromm’un da önemli açıklamaları bulunmaktadır. Ona göre, devletin insanlık dışı yasalarına boyun eğen birey diğer yandan insanlık yasalarına karşı gelmiş olur. İnsanlık kurallarına uymak için gerekirse devletin yasalarına karşı gelmek olması gerektirir. Buna boyun eğerek itaatsizlik yapmayan kişi artık bir köledir⁹⁹. Fromm, çeşitli nedenlere bağlı olarak itaatin sağlanabileceğini söylemiştir. Bunlardan birisi baskı ve zorlamayla itaatin sağlanmasıdır. Ancak yönetilen kesimde korku yaratılarak sağlanan itaat temelden zayıftır ve sürekliliği yoktur. Buna karşılık azınlık tarafından idare edilen çoğunluğun da güç kullanarak iktidarı indirme olasılığı her zaman vardır. Bu nedenle, bireyin gönülden bağlı olacağı bir itaat anlayışına dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu dönüşümü sağlamak otoritenin görevidir. Birey itaat etmeye zorlandığında kendine olan saygısını yitirebilir, kendisinden nefret edebilir; ama rızasıyla kabul ettiğinde itaat etmemekten nefret eder. İnsan, itaat etme fiiline daha yatkındır. Çünkü karşı çıkabilmek zordur, cesaret ve özgüven gerektirir. Ama durumu zorlaştıran sadece bunlar değildir. Geçmişten süregelen, itaat eşittir erdem ve itaatsizlik eşittir günah anlayışı, karşı çıkma durumunu daha da zora sokmuştur¹⁰⁰. Ahlaki, dini ve geleneksel anlayış arasında kalan birey itaat etmeyi daha uygun görmektedir.

⁹⁷ Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın, **Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2018, s. 22.

⁹⁸ Mohandas K. Gandhi, “Pasif Direniş”, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, Haz: Ercan Hamzaoglu, Çev: Fatma Ünsal, İstanbul, Vadi Yayınları, 2015, s.91.

⁹⁹ Erich Fromm, **İtaatsizlik Üzerine**, Çev: Nurdan Soysal, Ankara, Say Yayınları, 2016, s.12.

¹⁰⁰ Fromm, **İtaatsizlik Üzerine**, s.15-16.

2.2. Sivil İtaatsizlik Üzerine Yapılan Tanımlar

Sivil itaatsizlik kavramı üzerine birçok tanım yapılmıştır. Başta ABD olmak üzere yapılan tanım tartışmaları sonucunda, tanımların dar, geniş ve yaygın/genel olmak üzere sınıflandırılması sonucuna ulaşılmıştır¹⁰¹. Dar tanım, gerekli gördüğü öğelerin çokluğu nedeniyle eylemlerin çok az bir kısmını sivil itaatsizlik olarak adlandırmaya imkân verirken geniş tanım, belirleyici öğe sayısını az tutarak sivil itaatsizlik olarak adlandırılabilir eylemlerin sayısını arttırmıştır. Yaygın/genel tanım ise, geniş tanımın öğelerine “şiddetsizlik” ilkesinin eklenmesi ile elde edilmektedir. Türkiye’de yapılan eylemlerin ve özellikle bu çalışmanın konusu olan “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” adlı eylemin sivil itaatsizlik bağlamında daha doğru değerlendirilmesi için bu tanımları ve tanımların içeriğindeki öğeleri açıklamakta yarar vardır.

Sivil itaatsizliği dar anlamda tanımlayan kişilerden Hannah Arendt, sivil itaatsizliği şu şekilde tanımlamıştır¹⁰²:

“Sivil itaatsizlik, anlamlı sayıda yurttaşın ya geleneksel değişiklik yollarının tıkandığına yani itirazların artık dinlenip incelenmediğine ya da tersine, birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ya da anayasaya uygunluğu ciddi bir biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.”

Arendt’in sivil itaatsizlik hususunda üzerinde önemle durduğu konu, eylemcinin bir grubun üyesi olması gerektiğidir. Çünkü ancak bu şekilde sesini duyurabilir ve başarıya ulaşabilir. Tek başına yapılacak bir itaatsizliğin değişim sağlayabilme ihtimali oldukça düşüktür¹⁰³. Bu açıdan bakıldığında sivil itaatsizliğin kapsamını daraltan, başlıca öğenin bu olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Arendt’in bu tanımlamasına göre, Sokrates ve Thoraue’nun bireysel olarak ortaya koydukları eylemlerin sivil itaatsizlik olup olmadığı belirginliğini yitirmektedir. Arendt’e göre sivil itaatsizliğin bir diğer özelliği şiddet dışı olması ya da başka bir deyişle barışçıl

¹⁰¹ Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Legal Yayınları,2011. s.128.

¹⁰² Hannah Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 98.

¹⁰³ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.83.

bir yöntem olmasıdır¹⁰⁴. Bu noktada birçok düşünürün hemfikir olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dar anlamda tanımlama yapan düşünürlerden Fleisch, sivil itaatsizliği şöyle ifade etmiştir¹⁰⁵:

“Sivil itaatsizlik, devlet gücünün, üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edimine karşı kabagüç kullanılmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem dikkate değer bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır, en azından bir adet suç kalıbına uygun bir hukuk ihlalinin içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak sonucunu taşır.”

Frankenberg ise açıklamalarında, sivil itaatsizliğin bilinçli norm ihlali olduğunu, kamuya açık, sembolik ve normatif olarak temellendirilmiş olduğunu; norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır olduğunu ve şiddetsizlik ilkesine bağlı olduğunu¹⁰⁶ dile getirmiştir. Kavramı, yine dar kapsamda değerlendiren Hans de With, bir eylemin sivil itaatsizlik olabilmesi için şu koşulları taşıması gerektiğini söylemiştir¹⁰⁷:

“1) Devletin haksızlığının ağır ve açık olması gerektiği için sivil itaatsizlik evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmayı amaçlamalıdır.

2) Haksızlığın giderilmesi için bütün yasal yollar denenmiş olmalıdır.

3) Protesto kabagüç kullanılmadan yapılmalı, tarzıyla birlikte önceden duyurulmalı ve fairness (adillik, hakkaniyet) ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.

¹⁰⁴ Arendt, “Sivil İtaatsizlik”, s.100.

¹⁰⁵ H. Nicolaus Fleisch, Ziviler Ungehorsam oder gibt es ein Recht auf Widerstand im schweizerischen Rechtsstaat (Doktora Tezi, Bern), Grüşch, 1989, s. 174’den Aktaran: Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.130.

¹⁰⁶ Günther Frankenberg, “Ziviler Ungehorsam und rechtsstaatliche Demokratie”, by: Juristenzeitung, 39, 1984, s.268’den Aktaran Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.131.

¹⁰⁷ Hans de With, “Zum Stellenwert des zivilen Ungehorsams in der Bundesrepublik”, b.y: Widerstandsrecht in der Demokratie. Pround Contra, Haz.Thomas Meyer, Susanne Miller, Johano Strasser, Köln 1984, s.91’den Aktaran: Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.132.

4) *Sivil İtaatsizliğe katılan kimse daha başından beri, normun çiğnenmesinde öngörülen -zarar tazminatı, para cezası ve diğer cezalar gibi- yaptırımlara katlanmaya hazır olmalıdır.*

5) *Sivil itaatsizlikte bulunmanın bir hak olmamasına rağmen, eylemcinin iyi niyeti ve genel yarar için buna girişiyor olması dikkate alınmalıdır.”*

Dar tanımın aksine geniş tanım, içerdiği öge sayısının az olması sebebiyle birçok eylemi sivil itaatsizlik olarak adlandırmaya imkân vermektedir. Ögeleri, bir hukuk normunun bilinçli olarak çiğnenmesi, eylemin özel isteklendirilmesi, eylemin kamuya açık olması ve eylemin devrimsel değil sisteme içkin olması şeklinde sıralanabilir¹⁰⁸. Sivil itaatsizlik eylemi öncülerinin teori ve pratiklerine bakıldığında bu hareketin temel felsefesini oluşturan şiddetsizlik ögesine geniş tanımda yer verilmemiştir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik kavramını, sadece kanun ihlâli gibi açıkladığından bu tanım çok fazla benimsenememiştir.

Sivil itaatsizliğin genel/baskın tanımlamalarına bakılacak olursa Hugo Adam Bedau ve John Rawls ön plana çıkmaktadır. Bedau, sivil itaatsizliğin tanımını şu şekilde yapmıştır¹⁰⁹: “Bir kimse yasaya aykırı (illegal), kamuya açık (committed openly), şiddetsiz (nonviolently) ve vicdanî (conscientiously) bir eyleme girişirse bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koymuş olur.” Ayrıca kanuna aykırılık konusunda sivil itaatsizlik eyleminin doğrudan ve dolaylı nitelikte olabileceğinden bahsetmektedir.

Rawls, sivil itaatsizliği “yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdanî, ancak yasal olmayan bir eylem” şeklinde tanımlamıştır. Özellikle protesto edilen ya da haksız olduğu iddia edilen yasanın ihlal edilmesi gerekmediğini, herhangi bir yasanın ihlâl edilmesiyle de eylemin mümkün olabileceğini söylemektedir. Yasa ihlâli noktasında önemli olan bir başka husus, sivil itaatsizliğin yasaya aykırı bir eylem olmakla beraber bu aykırı davranışın getireceği olumsuz sonuçlara katlanmayı

¹⁰⁸ Halil İbrahim Kaya, “Sivil İtaatsizlik”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008, s.28.

¹⁰⁹ Hugo Adam Bedau, “On Civil Disobedience”, **The Journal of Philosophy**, Vol.58, No.21, 1961, s.661’den aktaran Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın, “**Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm**”, İstanbul, Doruk Yayınları, 2018, s.32.

gerektirmesidir¹¹⁰. Buradan çıkarılacak sonuç sivil itaatsizliğin doğrudan ya da dolaylı olabileceği durumudur. Çünkü bahsi edilen yasanın ihlâli mümkün olmayabilir, ahlaken uygun olmayabilir ya da eylemciler tarafından tercih edilmeyebilir. Sivil itaatsizliğin bir ögesinin de kamuoyuna duyurmak ve kamuoyunun desteğini almak olduğu düşünüldüğünde izinsiz yürüyüş, trafik kuralı ihlâli gibi daha basit normların çiğnenmesini tercih etmek daha doğru olacaktır.

Rawls'ın önemle üzerinde durduğu bir diğer öge de şiddet olmuştur. Ona göre şiddet, sivil itaatsizliğin barışçıl prensiplerine ya da vicdani bir eylem olmasına aykırı bir durumdur. Aynı zamanda da eylemcilerini amaçlarına ulaşamadıkları takdirde başvurmayı düşünebilecekleri bir yoldur¹¹¹. Bu nedenle eyleme katılan bireylerin sivil itaatsizliği iyi anlaması ve buna uygun davranabilmeyi gerektirecek olan birlik duygusuna sahip olması gerekmektedir.

Ökçesiz, bütün bu tanımlamalar ve öğelerden yola çıkarak kendi tanımını yapmıştır¹¹²:

“Sivil İtaatsizlik, şiddet içermeyen (ya da ancak amaçla orantılı ve ölçülü derecede şiddete yer verebilen), bir pozitif hukuk kuralını çiğnemiş bulunan ve amacının hukuk devleti ideallerine uygun düştüğü ve eylemcisinin, çiğnediği kuralın yaptırımına katlanmaya hazır bulunduğu ve hep kamuya açık ve yönelik olarak gerçekleştirilen edimlerin oluşturduğu toplumsal, siyasal bir olgudur.”

Sivil itaatsizliğin daha anlaşılır kılmak adına bu tanım gruplarının dışında teorik ve pratik manada öncü isimlerinin ifadelerine yer vermek gerekmektedir. Örneğin, sivil itaatsizliğin Amerika ayağını temsil eden Martin Luther King, uyguladıkları sivil itaatsizlik eylemi sonrasındaki mahkeme savunmasında yargıcın sorularına verdiği yanıtlarla sivil itaatsizliğin ne olduğunu ve ne olmadığını açıklamıştır. Böylece bu

¹¹⁰ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s.57.

¹¹¹ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, s.60.

¹¹² Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.134.

kavramın unsurlarından bahsetmiş ve bir nevi tanım yapmıştır. Konuşma, özetle, şöyle olmuştur¹¹³:

“Yargıç: Dr. King, son zamanlarda [...] federal yasaları açıkça ihlal eden 2000’den fazla insan yakalandı. Onlardan bazıları sizinle aynı unvanı taşıyor. Onlar, yaptıkları kanun ihlallerini kendi ahlak ve inançları ile haklılaştırıyorlar. Şimdi biz onları anarşist diye adlandırmayacak mıyız?”

Dr. King: Hayır onlar anarşist değillerdir. Çünkü onlar tamamen bir hükümet yokluğunu savunmuyorlar. Onlar, yalnızca [...] bir kanuna karşı mücadele ediyorlar. Eylemin sonucuna katlanmayı, yakalanma ve tutuklanma, kabul etmeleri sistemin genel olarak yasallığını tanıdıklarının kanıtını oluşturmuyor mu?”

Yargıç: Bu doğru değil. Bunlar bizim toprağımızın kanunları. Başka bir şeyi protesto etmek için bir kanunu ihlal etmenin uygun olabileceği düşüncesi anarşiye yol açmaz mı?”

Dr. King: Sivil itaatsizlik, şu pratik nedenle anarşiye yol açmaz. Yalnız küçük bir vatandaş grubu zor ve sıkıntılı sivil itaatsizlik yolunu kabul edeceklerdir”.

Konuşmadan da anlaşılacağı üzere sivil itaatsizlik, bilinçli olarak bir yasa ihlalini içermektedir. Eylemcilerin yaptıkları kanun ihlali sonrasında kendilerine verilecek cezaya razı olmaları onların yasaları tanıdığını ve sadece haksız olduğunu düşündükleri yasaya karşı geldiklerini göstermektedir. Bu bakımdan anarşi ile sivil itaatsizlik arasında büyük bir fark bulunduğunu ifade etmiştir.

King, yaptıkları eylem açısından sivil itaatsizliğin temel ilkesi olan şiddetsizlik konusunda da yeterli açıklamayı yine mahkemedeki konuşmasıyla şu şekilde yapmıştır¹¹⁴:

¹¹³ Weiner, Neil, “Wichita Judge Debates Disobedience”, 1991’den Aktaran Şükrü Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2003, s.212.

¹¹⁴ Weiner, Neil, “Wichita Judge Debates Disobedience”, 1991’den Aktaran Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, s.213.

“Ben sivil itaatsizliğin daima şiddetsiz olmasında ısrar ettim. Bu sadece bir slogan değildi. Bu, ahlak inancımızın gerekli kaldığı bize yüklediği sivil haklar hareketinin merkezi bir ilkesiydi. Biz, protestocuların şiddete başvurmamalarını garantiye almak için çok gayret sarf ettik. Silah ya da silah sayılabilecek herhangi bir şeyin kullanılmamasına kendimizi ikna ettik. Öyle ki bu tavrı içselleştirdik. Bir kimseye şiddet kullanıldığında misilleme değil, öğretme ve öğrenme görevimiz vardır. Sivil itaatsizlik; hükümetin şiddetle devrilmesini değil, bir kanunun değiştirilmesini amaçlar.”

Yani sivil itaatsizlik öyle alelade bir eylem değildir. Kendi içerisinde amaçları, teorileri ve kuralları vardır. Ancak bu öğeleri içinde barındıran bir eylem sivil itaatsizlik çerçevesinde değerlendirilebilir.

2.3. Sivil İtaatsizliğin Temel İlkeleri/ Unsurları

Yapılan tanımlar ve açıklamalar çerçevesinde, bir hareketin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesi için taşıması gereken nitelikler şekillenmiştir. Bu öğelerden bazıları bu eylemin temel taşlarını oluştururken bazıları olmazsa da olur niteliktedir.

2.3.1. Yasaya Aykırılık/ Bir Hukuk Normunun İhlali

Bir eylemin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilmesi için en az bir tane yasaklayıcı hukuk normunun ihlal edilmesi gerekmektedir. Bunlar, ceza yasası ya da disiplin kuralları şeklinde dar anlamda yasaklayıcı kurallar olabileceği gibi vergi yasası gibi hukuki bir yasak da olabilir. Protesto edilen yasa ile ihlal edilen yasanın örtüşmesi gerekmemektedir. Çünkü genel olarak protesto edilen yasa çığnenebilecek nitelikte olmaktadır. Gandhi'nin dolaylı ve dolaysız yasa ihlali bu noktada açıklayıcı olmaktadır. Örneğin, uluslararası askeri bir antlaşma gereği uzun menzilli atom başlıklı füzelerin yerleştirilmesi konusunda parlamento kararının ihlal edilmesi olanaklı değildir. Bunun yerine herhangi bir hukuk normunun ihlali ile protesto gerçekleştirilebilir. Burada dolaylı yasa ihlali söz konusudur¹¹⁵. Gandhi, meşhur tuz yürüyüşü eyleminde, Hinduların tuz çıkarmasını yasaklayan “Tuz Yasası”na karşı

¹¹⁵ Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.136.

arkasına on binlerce Hintliyi almış ve elleriyle tuz çıkararak bu yasayı ihlâl etmiştir¹¹⁶. Bu eylemde ise doğrudan bir yasa ihlâli söz konusudur.

Sivil itaatsizlik, tekil bir hukuk normunun ihlâl edilmesidir. Yani sistemin bütününe değil kötü ve ya haksız olduğu düşünülen bir kanuna karşı aykırılık söz konusudur. Haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denendiği halde olumlu bir sonuca ulaşılamamış ise sivil itaatsiz eyleme başvurulabilir¹¹⁷.

Sivil itaatsizlik, yasadışı bir eylemdir ama yasa dışı bir eylem olması onun değerini düşürmez. Çünkü yasallık ve meşruiyet arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Sivil itaatsiz eylem yasadışıdır ancak meşru bir eylemdir. Çünkü bu eylem anayasanın temel ilkelerine ve toplumsal sözleşmeye karşı değil, tek bir haksızlığa yöneliktir¹¹⁸. Yasaya aykırı olarak yürütülen eylem sonucunda eyleme katılanların kendilerine uygulanacak yaptırımlara razı gelmesi, sivil itaatsizlik eyleminde genel hukuk kurallarına uyulduğunu gösterir ve bu da eyleme meşruluk katmaktadır.

Meşruluk, “mevcut sistemin hukuki yapısına, kanun ve kurallarına uygunluk, yürürlükteki yasalarla çelişkiye düşmemek”¹¹⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Meşru sözcüğü, Arapça şer’den türemiş ve kanuna uygun anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkiye’de meşru kelimesi genellikle yasallık anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla meşruluk ve yasallık kelimeleri arasında bir karışıklık ortaya çıkmaktadır¹²⁰. Bu karışıklık, sivil itaatsizlik eyleminin yasa ihlali içermesi dolayısıyla meşru olmadığı sorunsalını doğurmaktadır.

Sivil itaatsizliği sıradan bir kanun ihlalden ayırmak gerekmektedir. Bu ayrımın yapılmasında Gandhi’nin şu ifadeleri açıklayıcı olacaktır¹²¹: “Sıradan bir kanun muhalifi kanunu gizli olarak ihlal eder ve cezadan kaçınmak ister fakat sivil direnişçi öyle değil. O ait olduğu devletin kanunlarına, müeyyidelerin korkusundan değil onları toplumun yararına uygun gördüğü için itaat eder.” Örneğin, trafik kurallarını ihlal eden bir sürücünün yakalanmamak için kaçması ile trafik kurallarından bir ya da bir kaçının adil olmadığını söyleyerek düzeltilmesi için eylemde bulunulması ve

¹¹⁶ Ömer Faruk Reza, **Gandhi ve Direniş**, Ankara, Tutku Yayınevi, 2013, s.54-55.

¹¹⁷ Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, s.219.

¹¹⁸ Yakup Coşar, **Kamu vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s.10.

¹¹⁹ Zekeriya Yıldız, **Politika Sözlüğü**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2013, s182

¹²⁰ Nur Vergin, **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık. 2008, s.47.

¹²¹ Gandhi, “Pasif Direniş”, s.91.

bu amaçla kurallara uyulmaması farklı şeylerdir. Her şeyden önce bu eylem, siyasi bir taleple ortaya çıkmaktadır.

2.3.2. Şiddetin Reddedilmesi

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre şiddet¹²²: “Bir hareketin bir gücün derecesi, yeğlilik, sertlik, hız, bir hareketten doğan güç: rüzgârın şiddeti (gibi), karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, kaba güç, duygu veya davranışta aşırılık” demektir. Malatesta'nın tanımına göre: “Şiddet, bir başkasının zararına kullanılan güçtür. İnsanlar arasındaki mücadelenin alabileceği en yozlaşmış haldir.” İnsanlık, özgürlük, hoşgörü ve adalet duygusundan ilham alarak mücadeleye başlayan insan, çoğu zaman ne uğruna savaştığını unuttur. Aldığı darbelere aynı şekilde ya da misliyle karşılık vermeye odaklanır. Sonunda da hoşgörü, adalet, insanlık gibi duygulardan uzaklaşır ve yozlaşır¹²³.

Şiddetsizlik, sivil itaatsizlik açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Zaten sivil itaatsizliği sivil itaatsizlik yapan ve pasif direnişi yücelten “şiddetsizlik” olgusu olmuştur. Bazı politika sözlüklerinde de sivil itaatsizlik kavramı şiddete dayalı olmayan eylem şeklinde yer almaktadır. Buna göre, şiddete dayalı olmayan eylem, şiddet araçlarının kullanılmasını içeren siyasi eylemin açık bir şekilde karşıtıdır¹²⁴. Arendt, Gandhi ile Hindistan'ın yenilenmesini örnek göstererek şiddet dışı direnişin özünü açıklamıştır. Ona göre, şiddetle gerçekleştirilen bir değişiklik, değişiklik değildir. Baskıcı kişiyi cezalandırarak yok etmek yeni bir şiddet ve baskıdan başka bir şey olamaz. Doğrusu, hem baskı uygulayanı hem de baskı göreni aynı anda şiddet düzeninden kurtarmaktır¹²⁵.

Habermas'a göre, şiddetin ne olduğu ve sınırının nerede başladığı tartışmalı bir konudur. Her türlü zorlama ve baskı şiddet sayılabilir mi? Psikolojik baskı uygulanması da bu kapsam içine alınabilir mi? Bu bakımdan sivil itaatsiz eylem, karşıtlarına ve üçüncü kişilere fiziki ve ruhsal bütünlüklerine zarar vermiyor

¹²² “Şiddet”, **Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük**, www.tdk.gov.tr.

¹²³ Errico Malatesta, “Sosyal Bir Faktör Olarak Şiddet (1895)”, **Anarşizm**, Ed: Robert Graham, Çev: Nil Erdoğan- Mustafa Erata, İstanbul, Versus Kitap, 2007, s.240.

¹²⁴ Vernon Bogdanor, **Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi II**, Ed. Erhan Yükselci, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003, s.381.

¹²⁵ Thomas Merton, **Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş**, Çev. Seda Çiftçi, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2003, s.31

olmalıdır¹²⁶. Gandhi'ye göre ise, yaralayıcı ve zarar verici eylemlerin dışında zarar verici sözlerden ve karışının malına zarar vermekten kaçınılmalıdır. Çünkü sivil itaatsizliğin hedefi düşmanlığı derinleştirmek değil düşmanlığı gidermek, karıştılarını yok etmek değil, ikna etmektir¹²⁷. Dolayısıyla şiddet, sivil itaatsizliğin amacıyla ve söylemleriyle uyuşmamaktadır. Gandhi, “sıkılmış yumruklarla el sıkışamazsınız”¹²⁸ diyerek şiddete karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Şiddet her zaman üçüncü kişilere karşı olmayabilir. Kişi ölüm orucu tutarak ya da bir başka şekilde kendine şiddet uygular. İşte bu noktada şiddetsizlik ilkesinin zedelenip zedelenmediği konusu önem taşır. Mısır, çalışmasında ölüm orucunun, genelde kamu vicdanına yönelik çağrı noktasında çaresiz kalındığında başvuru olan bir yöntem olduğu, ancak şiddetin kişinin kendisine yönelik olsa dahi sivil itaatsizlikle örtüşmediği belirtmiştir¹²⁹. Bu bağlamda Gandhi'nin tuttuğu oruçlara yönelik bazı soru işaretleri oluşuyor gibi görünse de öyle değildir. Çünkü Gandhi, eylemcilerden şiddete başvuranları aksi yönde ikna etmek amacıyla oruç tutmuştur.

Hak talebinde bulunan birey ya da grupların, şiddetsiz olmasına rağmen, eylemlerine son vermeleri amacıyla otoritenin uyguladığı baskı ve şiddet, kimi zaman eylemin medyada daha geniş bir yer tutmasına vesile olabilmektedir. Böylece medya aracılığı ile eylemin kamuoyuna duyurulması kolaylaşabilir. Üstelik müdahale esnasında uygulanan şiddet, eyleme karşı tarafsız kalan kişilerin otoriteyi haksız görmesini sağlayabilir. Yani otorite kural ve yasalardan taviz vermemek adına eylemi sonlandırmak isterken, eylemin taraftar sayısının artması sonucuyla karşı karşıya kalabilir. Tam tersi bir durumda, yani eylemciler haksızlığı dile getirirken şiddete başvurduğu ve otoritenin de buna şiddetle karşılık verdiği durumda, şiddete başvurduğu için meşruiyetini kaybeden eylemciler ve meşruiyetini arttıran bir otorite söz konusudur. İşte sivil itaatsizliğin barışçıl yapısı, yarattığı bu ters etki mantığından bakıldığında da doğru kabul edilebilir. Mesela siyahîlerin kendilerine yapılan haksızlıklara karşı gösterdikleri mücadelede şiddete maruz kalmalarına rağmen,

¹²⁶ Jürgen Habermas, “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin Denektaşı. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, Çev. Yakup Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s.128.

¹²⁷ Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.12.

¹²⁸ Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.75.

¹²⁹ Mustafa Bayram Mısır, “Direnme Hakkı, Şiddet ve Ölüm Orucu Üzerine Bir Değini”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2007, 65(1), s.45-46.

şiddete başvurmamaları -sayısı az da olsa- beyazların bile destek vermesiyle sonuçlanmıştır.

Şiddet ögesinin, demokrasiler içerisinde yeri yoktur. Çünkü demokrasi, iktidar mücadelelerinin neden olduğu şiddet durumunu yok etme amacını taşıyan bir sistemdir. Esasen, iktidara gelen kişi, gurup ya da parti diğer sesleri kısamaz muhalefeti yok edemez. Karşıt görüşlü olanları sindirip yok edemez. Ancak demokratik sistemlerde iki tür yanlış yapılabilmektedir. Birincisi, iktidara gelen güçten başka düşüncelere sahip olanların yok sayılmasıdır. İkincisi ise, demokratik mekanizmaların yok edici eylemlere karşı kendini koruyamamasıdır¹³⁰.

Şiddete karşı pasif muhalefet modeli son dönemlerin en önemli güçlü kaynağı olmuştur. Çünkü bu hareket çoğu zaman anayasa reformunun ve aktif şiddet eylemlerinin ulaşamadığı bir başarı sağlama yolu olmuştur. Ama Sivil itaatsizlik eylemi tamamen şiddeti yok eden bir hareket değildir. Mesela Gandhi, eylemiyle istediği sonuca ulaşmıştır ancak eylem sonlandıktan sonra Hindu ve Müslümanlar arasındaki çatışmalara engel olunamamıştır¹³¹. Thomas Hobbes gibi insanın doğuştan şiddete meyilli olduğunu söyleyen filozofların görüşlerine bakıldığında, şiddetsiz eylem yapmanın gerçekten büyük bir erdem sahibi olmayı gerektirdiğini ve çok kolay olmadığını söylemek isabetli olur.

2.3.3. Alenilik ve Hesaplanabilirlik

Yasadışı olmasına rağmen sivil itaatsizlik gizli değil aksine apaçık yapılan bir eylemdir. Katılanların dışında, eylemin kamuoyu tarafından da algılanılması için aleni bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir¹³². Çünkü karşıtlarını da ikna etmeyi amaçlayan bu eylem ancak aleni bir şekilde ifade edilirse destek bulabilir. Bunun yanı sıra zaten eylemden doğan hukuki sorumluluğu göze alan eylemci kendini gizleme gerekliliği hissetmez. Bu sebepten ötürüdür ki alenilik, genel bir kabul görmüş ve sivil itaatsizlik unsurları arasında tartışmaya en kapalı unsur olmuştur.

¹³⁰ Kongar, **Demokrasi ve Laiklik**, s.65-66.

¹³¹ Orhan Türkdoğan, **Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Çizgi Kitabevi, 2016, s.

135

¹³² Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik** s.11.

Hesaplanabilirlik ise eylemin başında söylenenler ile sonucunun örtüşmesidir. Haksız olduğu düşünülen bir yasa veya engellenmek istenen bir olaya karşı eğer oturma eylemi yapılması kararlaştırılmışsa sadece oturma eylemi yapılmalıdır başka bir harekette bulunulamaz. Çevreci bir amaçla başlayan eylem yön değiştirerek başka bir konuya sapamaz. Yani sivil itaatsizlik eyleminde söylenenler ile yapılanın tutarlı olması gerekir¹³³.

2.3.4. Kamuya Yönelik Bir Çağrı

Sivil itaatsizlik eylemcileri, eyleme giriştikleri an bir çağrı yapma görevini de üstlenmektedirler. Mesajlar, etkili olacağı tahmin edilen araçlar sayesinde diğer insanlara ulaştırılır. Bu sebepten ötürü, çağrı işlevi taşımayan eylemleri sivil itaatsizliğin dışında tutmak yanlış olmaz. Örneğin, hayvan haklarını koruyanlar denek hayvanlarının serbest bırakılması için yapacakları eylemde mesajlarını kamuya duyurmadan sivil itaatsiz bir eylemde bulunmuş olmazlar. Hem karşıtlarını da bilinçlendirerek yanına çekmek hem de sorumluluktan kaçmamak adına eylem kamuya açık olmalıdır. Yani eylemcilerin kendilerini saklama düşüncesi olmadan kamuya açık olmaları gerekmektedir¹³⁴. Sessiz sedasız bir köşede kendi kendine yapılan eylem, gerçekten bir haksızlık olduğuna inandıramaz ve başarılı olma amacı taşıdığı söylenemez. Eylem ancak geniş bir kitleye ulaşır ve kamuoyundan destek toplarsa başarılı olur. Sivil itaatsizlik eyleminde bulunanlar, eylemlerini kamuoyuna duyurarak aynı zamanda onların insani vicdanlarında yer etmeyi, haklılıklarını göstermeyi de amaçlamaktadırlar.

2.3.5. Ciddi Bir Haksızlığa Karşı ve O Haksızlıkla İlişkili Olmalıdır

Sivil itaatsiz eyleme başvurulabilmesi için haksız olduğu düşünülen olayın ciddi bir haksızlık içermesi gerekmektedir. Yani yasal yolla sonuç alınamayan her durumda bu tür bir eyleme başvurulamaz. Aksi halde sivil itaatsizlik işlevini yitirir. Haksızlığın ciddi olması konusu ise tartışmalıdır. Ancak genel olarak hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi durumu ölçü kabul edilebilir. Haksızlığa uğrayan kişiye göre herhangi bir ayırım yapılması ise söz konusu değildir¹³⁵. Örneğin şiddete karşı

¹³³ Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik** s.11.

¹³⁴ Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.142-143.

¹³⁵ Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.15.

çıkılıyorsa, şiddetin kadına, çocuğa, erkeğe, herhangi bir dine mensup kişilere ya da belirli bir etnik gruba yapılması önem arz etmemelidir.

2.3.6. Sorumluluğun Üstlenilmesi

Eylemcinin, eylem sonrasında sorumluluktan kaçmaması sivil itaatsizliğin belki de en temel ögesidir. Rahatsız olduğu konuda adaletin sağlanması için harekette bulunan kişi cezadan kaçan bir yasa ihlalcisi olarak kalmak istemediğinden yaptığı eylemin doğuracağı her sonuca katlanmaktadır¹³⁶. Zaten yaptığı eylemin sorumluluğundan kaçan birey ahlaki anlamda sivil itaatsizliği ihlal etmiş sayılır. Sivil itaatsizliğin öncülerine bakıldığında hepsinin bir hapisane geçmişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konuya sivil itaatsizlik bağlamında adından söz ettirmeyi başaran Nelson Mandela'yı örnek vermek yanlış olmaz. Çünkü 1909 yılında çıkarılan Güney Afrika Yasası, beyaz ve siyahlar arasında aşikâr bir ayrımcılığı ortaya koymaktaydı¹³⁷. Beyazların hâkimiyetinden kurtulmak için, başta Mandela olmak üzere siyahlar bu yasaya karşı gelmiş, ülkenin bağımsızlığı için mücadeleye girişmiştir. Bu amaç uğruna da hayatının 27 yılını hapisanede geçirmiştir¹³⁸.

Nişancıya göre ise, bir eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesi için hukuki sorumluluğa katlanmanın temel bir unsur olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak sivil itaatsizliğin cezaya katlanmakla bütünleşmiş olduğu da bir gerçektir. Bazı teorisyenler hukuka bağlılık varsa sorumluluğa da katlanılmalıdır derken bazı teorisyenler meşru olan bir eylemden dolayı cezalandırma kabul edilemez. Ancak meşru bir eylem olduğu için cezalandırmanın kabul edilmemesi yasaya aykırılık ilkesiyle çelişmektedir. Sivil itaatsizliğin önemli öncülerinden olan Sokrates'e göre de eylemciler işledikleri suça karşılık gelen cezaya katlanmalıdırlar¹³⁹.

Sivil itaatsizliğin unsurları neticesinde bir değerlendirme yapıldığında sivil itaatsizliğin yasaya aykırı bir eylem olması sebebiyle cezai yaptırım uygulanması

¹³⁶ Şeniz Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.86.

¹³⁷ Nelson Mandela, **Özgür Bir Güney Afrika**, Çev: Ayşegül Erol, İstanbul, Belge Yayınları, 1986, s.17.

¹³⁸ Burcu Değirmencioğlu, "Güney Afrika Ulusunun Babası İnsan Haklarının Yılmaz Savunucusu Nelson Mandela" **Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi**, 2013, Sayı: 2, s.84.

¹³⁹ Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, s.232.

kaçınılmaz bir durumdur ve şiddet dışı bir eylem olduğundan dolayı uygulanacak yaptırıma boyun eğmek olması gereken en doğal sonuçtur.

Sivil itaatsiz eylemde bulunan kişi kendisine uygulanan yaptırımı hiçbir şekilde şiddete başvurmadan lehine çevirebilir. Tutuklanmasını kendine yapılan bir haksızlık olarak nitelendirilmesini sağlayıp eyleme yönelik bir çağrı oluşturarak kamuoyunun desteğini alabilir. Yine bu durum bir örnekle somutlaştırılacak olursa, M. Luther King'in eyleminde başrolde yer alan Rosa Parks'tan bahsedilebilir. Amerika'da çıkarılan "Jim Crow" kanunlarına göre (ki bu kanun siyahları oldukça aşağılayan bir kanundur), otobüslerde ön koltuklar beyazlara, en arkada ayakta durulan yerler ise zencilere aittir. Bir de beyazların koltuklarının hemen arkasında karma halde oturan koltuklar vardır. Oraya oturan siyahlar, beyazların ayakta kalması halinde boşaltmak zorundadırlar. Karma bölüme oturan Rosa Parks isimli siyahî kadın, ayakta kalan bir beyaza yorgun olduğu gerekçesiyle yer vermeyince olay büyümüş ve Bayan Parks'ın gözaltına alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine siyahlar bir protesto başlatarak beyazların üstün tutulduğu bu toplu taşıma araçlarını kullanmamaya karar vermişlerdir. Tabi bu durum işletmecilerin hoşuna gitmemiştir. Böylece siyahların eşitlik mücadelesi başlamıştır¹⁴⁰. Aslında Parks'ın tutuklanması, siyahların haklı mücadelesi için beklenen kıvılcım olmuştur.

2.3.7. Haksızlığa Karşı Yasal Başvuru Yollarının Tüketilmesi

Bu öge sivil itaatsizlik için genel geçer bir kural değildir. Hatta sivil itaatsizlik olarak adlandırılacak eylemleri sınırlamaktadır. Ama kısaca değinmekte yarar vardır. Bu konuda Gandhi, şunları söylemiştir¹⁴¹:

"Eğer kanun yapıcıya ve benzeri yollarla hakikati gösteremezseniz ve hataya teslim olmak istemiyorsanız, o zaman size sadece tek bir yol kalıyor: ya fiziki güçle zorlayarak size teslim olmasını sağlamak ya da kendi şahsınıza acı verecek kanuna direnme cezasını davet etmek"

Bu sözleriyle aynı zamanda sivil itaatsizlik eyleminde bulunan bireyin kendisine verilecek cezaya katlanması noktasına da değinmiş bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Gürkan Hacır, "Sivil Direnişin Annesi: Rosa Parks", **Akşam Gazetesi**, 23.06.2013.

¹⁴¹ Gandhi, "Pasif Direniş", s.91.

2.3.8. Vicdani ve Ahlaki Bir Nedene Dayanması

Bu bağlamda vicdan kavramına kısa bir açıklama getirmekte yarar vardır. Vicdan, iki farklı olguyu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, korkulan ve memnun etmek istenilen otoriteye karşı otoriter vicdandır. Otoriter vicdan, sadece devlet ile toplum ilişkisini ifade etmez. Babasından korktuğu için ya da çekindiği için onun kural ve yasaklarına uyan bir çocuk içinde aynı vicdan türü geçerlidir. İkincisi ise, insani vicdandır. Buna göre vicdan, her insanın içinde olan ve dış yaptırımlardan bağımsız bir şeydir. İnsan olarak neyin insani neyin insanlık dışı olduğuna, yaşam için neyin yapıcı neyin yıkıcı olduğunu sezgisel olarak hissetmeyi sağlar. Otoriter vicdan içselleştirilmiş olsa dahi yine bir dış güce itaati içerirken kendi vicdanını dinleyen insan sadece kendine inanır¹⁴². Sivil itaatsizlik eylemine girişmek, vicdani bir süreç sonunda verilen bir karardır.

Sivil itaatsizliğin genel kabul gören ilkelerinden birisi de ahlakilik ilkesine dayanması gerekliliğidir. Ahlakilik ilkesi gereği bir eyleme girişirken hiçbir kişisel çıkar gözetmeme niyetinde ve iradesinde olunmalıdır. Ahlakilik, bir kanuna niçin itaat etmek gerektiğinden ziyade bir kanuna ne zaman itaat etmek gerektiği sorusuyla ilgilidir¹⁴³.

2.4. Sivil İtaatsizliğin Öncüleri

2.4.1. Sokrates

Sokrates, haksız gördüğü bir duruma karşı sadece doğru bildiği şey üzerine giden bir yapıya sahiptir. Çoğu zaman herkesin kabullendiği şeylere karşı çıkmıştır. Örneğin, 406 yılında yaşanan bir deniz savaşı sonrasında, savaşı kazanmasına rağmen komutanların denizdeki ölümleri toplamamaları nedeniyle yargılanması ve yapılan oylama sonucunda ölümle cezalandırılmalarına razı olmamıştır. O dönem senato üyesi olan Sokrates, tek başına da olsa buna karşı çıkmıştır¹⁴⁴.

Sokrates'i baskıya karşı direnme açısından önemli yapan, kendisine yönelik ölüm cezası ile sonuçlanan suçlamaların hiç birini kabul etmemesi ve sonuna kadar kendini

¹⁴² Erich From, **İtaatsizlik Üzerine**, Çev: Nurdan Soysal, İstanbul, Say Yayınları, 2016, s.12-13.

¹⁴³ Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, s.234.

¹⁴⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s.155.

savunmasıdır. Bundan dolayıdır ki sivil itaatsizliğin temelleri birçok kaynağa göre Sokrates'e dayanmaktadır. Sokrates'in sivil itaatsizlik olarak kabul edilen eyleminin temelini oluşturan olay şu şekilde cereyan etmiştir: Tanrı Apollon, Delphoi tapınağının kâhini aracılığıyla “yaşayanlar arasında en bilge kişi Sokrates'tir”¹⁴⁵ demiştir. Bunun üzerine şaşırان ve böyle bir şeyin mümkün olmadığını düşünen Sokrates, “bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir” şeklindeki cevap vermiştir. Bununla kalmamış ve ortada bir yanlışlık olduğunu kanıtlamak için kendisinden daha bilgin olanları aramaya koyulmuştur. Birçok insanla konuşması neticesinde aslında kimsenin bir şey bilmediği sadece bildiğini sandığı sonucuna varmıştır. Kendisi en azından bir şey bilmediğini kabul etmektedir ama diğer insanlar bildikleri konusunda ısrar etmektedirler. Bunun üzerine Sokrates, soru ve cevaplarıyla insanların bir şey bilmediklerini yüzlerine vurmak ya da ortaya çıkarmak için sorgulama işini sürdürmeye girişmiştir. Neticede de herkesi kendine düşman etmiştir¹⁴⁶. Sokrates'e yönelik suçlamalar, gençleri baştan çıkarmak, yeni tanrılar ortaya çıkarmak ve tanrıları tanımamak şeklinde sıralanmıştır¹⁴⁷. Bu suçlamalar sonucu yargılanmış ve yargılama sonucu ölüm cezası verilmesi kararlaştırılmıştır. Her ne kadar kendisine haksızlık yapıldığını düşünse de bu cezaya boyun eğmiştir. Sokrates, bu davranışıyla çok itaatkâr gibi görünse de mahkeme savunmasındaki konuşmalarından da anlaşılacağı üzere öyle değildir.

Sokrates'in öğrencisi olan Platon, onu dava sürecinde çok iyi gözlemleyerek yaşadıklarını ve tüm diyaloglarını olduğu gibi yazıya geçirmiştir. Bu sayede elde edilen mahkeme savunması, Meletos adındaki Yunan vatandaşına ve şikâyette bulunan diğer kişilere karşı Sokrates'in vermiş olduğu cevapları içermektedir. Gençleri baştan çıkarması yönündeki suçlamalara şu şekilde cevap vermiştir¹⁴⁸:

“ _ Lütfen bana ciddiyetle cevap ver! Meletos! Sence iyi bir toplum içinde mi yoksa kötü bir toplum içinde mi yaşamak daha iyidir? İyi insanlar iyilik kötü insanlar kötülük verirler değil mi?

_ Tamamen haklısın.

¹⁴⁵ Ağaogulları vd, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, s.82.

¹⁴⁶ Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, s.143.

¹⁴⁷ Fatih Erdoğan, **Sokrates**, İstanbul, Mavi Çatı Yayınları, 2017, s. 58.

¹⁴⁸ Platon, **Sokrates'in Savunması**, Çev. Furkan Akderin, Haz. Ahmet Cevizci, İstanbul, Say Yayınları, 2015, s.65.

_ *Peki birlikte yaşadığı insanlardan iyilik değil de kötülük görmek isteyen birisi var mıdır? Bir insan kötülük görmek ister mi?*

_ *İstemez.*

_ *Tamam, beni mahkemede gençleri baştan çıkarmakla suçluyorsun. Bunu bilerek mi yoksa bilmeden mi yapıyorum?*

_ *Bilerek.*

_ *Olamaz. Senin yaşında genç bir adam benim gibi yaşlı bir adamdan daha mı bilge? Sence ben vatandaşların karakterlerini bozduğumda, bundan kendime zarar gelebileceğini göremeyecek kadar cahil miyim? Hem de böylesi bir hatayı bilerek ve isteyerek yapacak kadar! Meletos! Buna inanmam ve sanırım kimse de buna inanmaz! Ben ya gençler baştan çıkarmıyorumdur ya da bunu yapıyorsam bile bilmeden yapıyorumdur, her iki durumda da suçlanmam yanlış olacak. Böylesi bir durumda yapılması gereken şey, suçlu kişiyi mahkemeye getirip suçlamak değil, uyarmaktır.”*

Sokrates, Meletos'un tanrı tanımaz olduğu yönündeki iddialarına ise¹⁴⁹:

“.... Suçlamaya göre onlara [gençlere] kent tanrılarına inanmamayı, başka tanrılara inanmayı öğretiyorum. Onları buna inanmaya öğreterek yoldan çıkarıyorum, öyle mi? Eğer böyleyse bana yöneltilen suçlama başka tanrılara inandığıma dayanır. Buradan da benim tanrı tanımaz birisi olduğum değil, sadece farklı tanrılara inanan birisi olduğum ortaya çıkar.” şeklinde cevap vermiştir.

Sokrates kendisini ölüme götürse dahi inandığı yoldan dönmemiştir. Savunmasında, bundan böyle hakikat araştırmaları yapmama ya da felsefe ile ilgilenmeme şartıyla serbest bırakılacağı söylene dahi asla yolundan dönmeyeceğini ifade etmiştir¹⁵⁰. Sokrates ayrıca kendisine yönelik suçlamaları kabul etmemiş ve yapılan

¹⁴⁹ Platon, **Sokrates'in Savunması**, s.66.

¹⁵⁰ Platon, **Sokrates'in Savunması**, s.71-72

yargılamanın adil olmadığını söylemiştir. Kendisine verilecek olan ölüm cezasının ise haksız olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir¹⁵¹.

“Bilmelisiniz ki benim gibi bir adamı öldürmekle beni değil kendinizi cezalandıracaksınız. Kötü bir kimse iyi bir adamı nasıl zarara sokabilir? Ancak kendine zarar vermiş olur. Onlarda şüphesiz beni öldürmek, süründürmek veya hemşerilik haklarından yoksun bırakma imkânı vardır; onlar herkesle beraber böyle bir cezanın bana karşı büyük bir kötülük olduğunu sanabilirler. Fakat burada onlarla bir düşünemem; çünkü onların şimdi yaptıkları gibi başka bir kimsenin hayatını haksız yere yok etmek daha büyük bir kötülüktür.”

Sokrates, sadece kendisine yapılan haksızlığa değil başkasına yapılan haksızlıkların da karşısında durmuştur. Deniz savaşı sonrasında komutanlar hakkında verilen idam kararına tek başına karşı çıkması buna iyi bir örnektir. Ölüm cezasının kararlaştırılmasından sonra buna razı olmayan arkadaşları Sokrates’i hapis haneden kaçırmak istemiştir. Ancak o, bunu kabul etmemiştir. Kendisine verilen ölüm cezasına razı olacağını söylemiştir. Çünkü her zaman Polis düzeninin korunmasını istemiştir. Bunun içinde yasalara uyulması gerekmektedir¹⁵². Ayrıca ölümden kaçması, mahkemede savunduğu şeylerin anlamını kaybetmesine demektir. İtaatkâr olmasının sebebi sözleşmeye aykırı davranmak istememesidir. Sokrates, yasaların tümüne ya da Polis’e karşı değildir. O, yalnızca yasaları uygulayan yargıçların adaleti sağlayamadığını düşünmektedir¹⁵³. Bu davranışı sivil itaatsizliğin ilkelerinden yasalara aykırılık ilkesi gereği, sistemin ya da yasaların tümüne değil haksız olan tekil yasaya veya otoriteye karşı itaatsizlik etme anlayışıyla örtüşmektedir.

2.4.2. Henry David Thoreau

H. David Thoreau, 1817 yılında Massachusetts eyaletinin Concord kasabasında doğmuş ve iyi bir eğitim almıştır. Hayatının bir bölümünde öğretmenlik yapmış ancak daha sonra yazarlığa yönelmiştir. Ara ara da çiftliklerde çalışarak çiftçiliği öğrenmiştir. 1841-1843 yılları arasında bir naturalist olan Ralph Waldo Emerson’un

¹⁵¹ Erdoğan, **Sokrates**, s.40.

¹⁵² Ayferi Göze, **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s.18.

¹⁵³ Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, s.175.

çiftliğinde yaşamış ona her türlü işinde yardımcı olmuştur¹⁵⁴. 1845 yılında ise, yeni bir hayat tecrübesi edinmek amacıyla, Concord yakınlarında bulunan Walden Gölü kıyısına kendi inşa ettiği kulübede iki yıl yalnız yaşamıştır¹⁵⁵. Burada edindiği tecrübeleri, “Walden” adını verdiği kitabında yazmıştır. 1862 yılında ise yakalandığı bir hastalık sebebiyle yaşamını yitirmiştir.

Thoreau, Walden kıyısında yaşadığı dönemlerde ayakkabısını tamir ettirmek için kasabaya giderken vergi toplamakla görevli komşusu Sam Staples, karşısına çıkmış ve yaklaşık altı yıldır ödemediği “kelle vergisi”ni ödemesini istemiştir. Vergi memuru, Thoreau ile komşu olduğundan ona yardımcı olmak istemiş ve “Eğer sıkışksan senin yerine ben ödeyebilirim.” demiş. Thoreau, neden alındığına anlam veremediği, saçma bulduğu ve bilinçli olarak ödemeyi reddettiği bu vergiyi, ödemeyeceğini söylemiştir. Staples’in üzülerek “Bu konuda ne yapabilirim?” demesine karşılık Thoreau, “Olup bitenlerden hoşlanmıyorsan görevinden istifa edebilirsin.” demiştir. Konuşma Thoreau’nun tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır¹⁵⁶. Thoreau’nun tutuklanmasının ardından birisi borcunu ödemiş dolayısıyla hapisanede kalması için de bir sebep kalmamıştır. Ancak Thoreau, borcunun ödenmesine ve hapisaneden çıkarılmasına oldukça sinirlenmiştir. Çünkü hapse atılmasını, diğer yurttaşlarda farkındalık yaratmak için bir fırsat olarak görmüştür. Borcunu kendisi ödemediğinden hapisaneden çıkarılmaması konusunda direktmişse de bu mümkün olmamıştır¹⁵⁷. Thoreau, vergilerinin başkaları tarafından ödenmesinin kişisel eylemine engel olduğunu düşünmektedir. Vergisini ödeyenler için ise “devlete olan sevgileri nedeniyle, benden istenen vergiyi ödeyenler, zaten kendi adlarına gerçekleştirdikleri eylemleri tekrarlamış oluyorlar, dahası, adaletsizliği devletin ihtiyaç duyduğundan daha geniş çapta desteklemiş oluyorlar” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Ayrıca başkasının vergisini ödeyenlerin, bunu o kişiye duyduğu yakınlık nedeniyle yapmaları, kişisel duygularının kamu yararının önüne geçtiğini düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur¹⁵⁸. Devletin vergi istemesini

¹⁵⁴ Şahin Uçar, **Tarih Felsefesi Yazıları**, İstanbul, Şule Yayınları, 2012, s.179-180.

¹⁵⁵ Henry David Thoreau, “Walden”, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı**, Çev. Seda Çiftçi, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2015, s. 15.

¹⁵⁶ Walter Harding, “Sivil İtaatsizlik’e Giriş”, **Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş**, Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İstanbul, Vadi Yayınları, 2015, s.27.

¹⁵⁷ Harding, “Sivil İtaatsizlik’e Giriş”, s.32-34.

¹⁵⁸ Henry David Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, Ed. Nil Sekman, Çev. Aykut Örköp, İstanbul, Zeplin Kitap, 2014, s.34.

kendisiyle iletişime geçmesi şeklinde yorumlayan Thoreau, kilise için kendisinden vergi istenmesine de karşı çıkmıştır. Babasının vaaz dinlemek için gittiği ama kendisinin hiç gitmediği bir din adamına, destek olması için kendisinden para ödemesi istenmiş ve ödemezse hapse atılacağı söylenmiştir. Thoreau, bu parayı/vergiyi de ödemeyi reddetmiştir. Ancak yine birisi onun yerine bu parayı ödemiştir. Vergilerinin başkaları tarafından ödenmesine engel olamayınca bu vergilerden tamamen kurtulmanın yollarını aramıştır. Sonunda belediye meclis üyelerinin isteği üzerine “bu belgeyle duyurulur ki, ben Henry David Thoreau, katılmadığım hiçbir derneğin üyesi olmak istemiyorum” şeklinde bir dilekçe yazmıştır. Bu belgeyi kasaba sicil memuruna vermiş ve o günden itibaren en azından kilise için kendisinden vergi talep edilmemiştir. Ancak devlet, diğer derneklere bağlı bulunduğu varsayımının hala geçerli olduğunu belirtmiştir¹⁵⁹.

Thoreau'nun dayatmalara karşı tutumunun ve hapisaneye ısrarla girme çabalarının arkasındaki düşünceleri merak edenler bunu öğrenmek istemiştir. Bu sayesinde istediği fırsatı bulan Thoreau, 6 Ocak 1848'de Concord toplantı salonunda düşüncelerini dile getirmiştir. Daha geniş bir kitleye ulaşması için konuşma birkaç kez tekrarlanmıştır. O sıralarda yeni bir dergi kurma hazırlığında olan Elizabeth Peabody, Thoreau'nun konuşmasını dergide basmak için teklifte bulunmuştur. Mayıs 1849'da “Ülke Yönetimine Direniş” başlığı ile basılmıştır. Aynı yazı Thoreau'nun ölümünden dört yıl sonra 1866 yılında, şu anda bilinen adıyla yani “Civil Disobedience (Sivil İtaatsizlik)” başlığıyla, diğer eserlerinin de yer aldığı bir kitapta, basılmıştır¹⁶⁰.

Thoreau'yu sivil itaatsizliğin önemli isimlerinden yapan düşüncelerinin temelinde “en iyi devlet en az yönetendir” ilkesi yer almaktadır. Hatta düşüncesi hayata geçirilebilirse “en iyi devlet hiç yönetmeyendir” şeklini alacaktır¹⁶¹. Thoreau'nun bu ifadelerinden anarşizm sonucu çıkıyor gibi görünse de düşüncelerinin anarşizmden farklı olduğunu sivil itaatsizlik üzerine yazdığı makalesinde şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bir vatandaş olarak konuşmak gerekirse kendilerine devlet karşıtı diyenlerin aksine, devletin bir an önce ortadan kalkmasını değil, bir an önce daha iyi

¹⁵⁹ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı**, Çev. Seda Çiftçi, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2015, s.373-374.

¹⁶⁰ Harding, “Sivil İtaatsizlik'e Giriş”, s.35-36.

¹⁶¹ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, s. 9.

bir devletin kurulmasını istiyorum.”¹⁶² Thoreau, yanlış olduğunu düşündüğü için desteklemediği bir savaşa, dolaylı da olsa dâhil olmamak adına vergi ödemeyi reddetmiştir. Ancak bu eylemi tüm vergiler için geçerli değildir. Bunu konuda da yine kendi açıklamaları bulunmaktadır.

*“Yol vergisini ödemeyi hiçbir zaman reddetmedim. Kötü bir vatandaş olmaya ne kadar hevesli isem, iyi bir komşu olmaya da o kadar hevesliyimdir. Okulları desteklemekten asla geri kalmam, hemşerilerimin iyi eğitim alması için üzerime düşeni yaparım.”*¹⁶³

Görüldüğü üzere vergi hususundan dolayı devleti tümüyle reddetmediği anlaşılmaktadır. Aslında o, nereye harcandığını bilinmeyen ya da dolaylı yoldan da olsa savaşa destek olan vergileri ödemeye karşıdır.

Thoreau, “Sivil İtaatsizlik” adlı makalesinde direnme hususundaki düşüncelerini bir eleştirisinden yola çıkarak ifade etmiştir. Paley isimli yazarın kitabında bulunan “Devlete İtaat Ödevi” başlıklı bölümünden bahsetmiştir. Paley’e göre, eğer genel bir huzursuzluğa yol açmadan direnmek mümkün değilse ya da yönetim değiştirilemiyorsa o halde itaat etmek artık Tanrı’nın emri sayılır. Thoreau’ya göre ise, halk ya da birey ne pahasına olursa olsun adaletli davranmalıdır. Her direnme durumunda adalet ile tehlike ya da oluşacak zarar konusunda bir hesaplama yapmak adalete zarar verir. Bir halk kendi varlığını kaybetme pahasına da olsa, köleliği reddetmeli ve Meksika’ya karşı savaşmaktan vazgeçmelidir¹⁶⁴.

Thoreau’nun kabul edemediği bir başka olgu ise kölecilik sistemidir. Yine sivil itaatsizlik üzerine yazdığı makalesinde “köleliğin hüküm sürdüğü bir politik sistemi bir an için bile olsa beni yöneten bir hükümet olarak kabul edemem¹⁶⁵” diyerek bu konudaki düşüncesini açıkça dile getirmiştir. Kölecilik sisteminin devlet tarafından yok edilmesi için yapılması gerekeni de şu şekilde ifade etmiştir¹⁶⁶:

¹⁶² Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, s.10.

¹⁶³ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, s.33.

¹⁶⁴ H. David Thoreau, “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine”, Ed./Çev. Yakup Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 34.

¹⁶⁵ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı**, s. 361.

¹⁶⁶ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, s.23.

“Eğer Massachusetts eyaletinde [...] tek dürüst bir adam, köle sahibi olmaktan vazgeçseydi, bu ortaklıktan çekilmiş olsaydı ve bu sebeple hapisaneyi boylamış olsaydı, Amerika’da kölelik çoktan bitmiş olurdu. Bir kişinin eylemi önemsiz görünüyor olabilir, ancak ilk defasında iyi yapılmış bir iş sonsuza dek iyi sonuçlar doğurur. Devlet’in elçisi olan ve günlerini Meclis’te insan hakları sorununun çözümünü konuşmaya adanmış komşum, [...] ceza evine atılmaktan korkmak yerine bir Massachusetts tutuklusunu ile bir hücrede oturmuş olsaydı, Meclis bu sorunun çözümünü tamamen bir sonraki kışa erteleyemezdi.”

Yine aynı konudan yakından düşünürün, bir başka ifadesi şöyle olmuştur¹⁶⁷:

“Eğer Devlet, herkesi hapse atmak ile köleliği kaldırmak ve savaşı bitirmek arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa kararını verirken tereddüt etmeyecektir. Eğer bin tane insan bu yıl vergilerini ödemezse, bu şiddetli ve kanlı bir eylem olmazdı; asıl bu vergileri ödemek ve Devlet’in şiddetine, masum kanı dökmesine destek olmak kanlı bir eylemdir.”

Thoreau’ya göre oy vermek, bir çeşit oyundur ve içerisinde çok az ahlakilik barındırmaktadır. Bir kişinin haklı gördüğüne ya da doğru bildiği şeye oy vermesi demek, aslında inandığı şey için hiçbir şey yapmaması demektir. “Oyumu verdim ama gerisini çoğunluğun takdirine bırakıyorum” demektir. Akıllı bir adam ise doğru olanı şansa bırakmaz. Bunun için çaba gösterir¹⁶⁸. Herkes için doğru ve iyinin ne olduğuna çoğunluğun karar vermesini de istemez. Neyin doğru neyin yanlış olduğuna çoğunluğun değil de, vicdanın karar verdiği bir yönetim olması gerektiğine inanır. Makalesinde bu konudaki görüşlerini sorgulayarak şu şekilde dile getirmiştir¹⁶⁹:

“Doğru ve yanlışın ne olduğuna çoğunluğun değil vicdanın karar vereceği bir devlet var olamaz mı? Bir vatandaş vicdanını bir an olsun ya da bir nebzeliğine kanun koyucunun eline bırakmak zorunda

¹⁶⁷ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, s.24.

¹⁶⁸ Thoreau, “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine”, s. 35.

¹⁶⁹ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Sivil İtaatsizlik-Yürümek**, s. 11.

midir? O zaman niçin her insanın vicdanı var ki? Bana göre önce insan olmalıyız, sonra yurttaş Uymak zorunda olduğumu düşündüğüm tek kanun doğru bildiğim eylemi dilediğim her zaman yerine getirmemdir. [...] bir kurumun vicdanı yoktur; ancak vicdanlı insanların oluşturduğu bir kurumun vicdanı olur. Kanun insanı azıcık daha iyi biri haline getirmez; en iyi niyetliler bile kanuna duydukları saygı yüzünden, her gün türlü adaletsizliğe alet olurlar.”

Thoreau’ya göre, yönetimin çoğunluğa verilmesinin sebebi çoğunluğun haklı olması ya da neyin doğru olduğunu daha iyi bilmesi değil, fiziksel olarak üstün olmasındandır. Sadece bu sebepten bile çoğunluğun adaletli olduğuna inanmak yanlıştır¹⁷⁰.

Thoreau, askerlik konusunda, vatandaşların vicdanen bunu istemeseler de devlete karşı duydukları sevgi ve saygı sonucu kendilerini siper ederek savaşa koştuklarını düşünür. Diğer meslek grupları ile ilgili de şöyle bir ifadesi bulunmaktadır¹⁷¹:

“İnsanlar, Devlet’e vatandaş olarak değil de vücutlarıyla bir makine olarak hizmet eder. Her zaman savaşa hazır ordu, milis güçler, gardiyan, jandarma, ayaklanmaları bastıran timler hep böyle kitlelerden kuruludur. Birçok durumda yargıda bulunmak veya ahlak anlayışına göre davranmak serbest değildir; Kanun koyucu, politikacı, hukukçu, rahip ve resmi görevlilerse, Devlet’e kafalarıyla hizmet ederler; ahlaki yönden bir fark gözetmediklerinden, bilmeden Tanrı yerine şeytana hizmet edebilirler. Çok az sayıdaki kahraman, vatansever, şehit ve gerçek anlamda reformcu, Devlet’e vicdanlarıyla hizmet eder; bu yüzden de genellikle Devlet’e direnir ve Devlet’ten düşman muamelesi görür.”

“Walden” ve “Civil Disobedience” Thoreau’nun en önemli iki eser olmuştur. Eserleri, başlangıçta çok ilgi görmemişse de sonradan kıymetlenmiştir. Tolstoy ve Gandhi gibi sivil itaatsizliğin önemli isimlerin, düşüncelerinin felsefi temellerini Thoreau’nun eserlerinden faydalanarak oluşturmaları dolayısıyla Thoreau da hak ettiği değere -ölümünden sonra da olsa- kavuşmuştur.

¹⁷⁰ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı**, s. 359.

¹⁷¹ Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı**, s. 360.

2.4.3. Lev Nikolayeviç Tolstoy

Zengin ve soylu bir ailenin çocuğu olarak 1828 yılında dünyaya gelmiş olan Tolstoy, 1910 yılında hayatını kaybetmiştir¹⁷². Tolstoy, Ortodoks bir ailenin çocuğu olduğundan bu doğrultuda eğitilmiştir. Üniversiteye gidene kadar da bu inanışın gereklerini yerine getirerek yaşamıştır. Ancak üniversite yıllarında inandıklarının çoğunu sorgulamaya başlamış ve şüphe etmeden inandığı tek şey Tanrı'nın varlığı olmuştur¹⁷³. Aslında bu Tolstoy için bir sonuç olmuştur. Çünkü hayatının bir döneminde Tanrı'nın varlığını da sorgulamıştır. Ancak insanın hayatı anlamlandırabilmesi ve yaşama tutunabilmesi için bunu kabul edip inanması gerektiği sonucuna varmıştır. Tanrı'nın varlığını ispatlama çabalarının boşuna olduğunu ise Tanrı'nın, varlığını sadece sevgi bağıyla bir araya gelen topluluklara yani kiliseye hissettirdiğini anlamasıyla olmuştur¹⁷⁴.

Yirmili yaşlarında roman yazmaya başlayan Tolstoy'un yazarlığa başladığı dönemlerde asıl amacı ün yapmak ve servet kazanmak olmuştur. Yaklaşık on yıl süren bu hayatını bencilce bulmuş ve terk etmiştir¹⁷⁵. 1862 yılında evlenip bir çiftlikte yaşamaya başlamıştır. Ama yazarlığı bırakmamıştır. Değişen düşüncelerini de romanlarıyla aktarmıştır. Ona göre şiddet ve savaş kötüdür, mutluluğa ulaşmanın yolu tamamen sevgidir. Bu düşüncelerini yazdığı romanlarında da anlatmaya çalışmıştır¹⁷⁶. Acılara katlanmayı ve şiddete başvurmamayı öğütleyen Hz. İsa'nın öğretisine yönelmiştir. İsa'nın öğretilerine inandığını ancak Hıristiyanlığın esaslarını bilmediğini dile getirmiştir¹⁷⁷. Bu düşünceyle kendini, bu inancın özünü bulmaya adanmıştır. Bu arzu, yıllar sonra, Tolstoy'u Hıristiyan düşüncesinde vicdani red hareketinin en önemli isimlerinden biri yapmıştır.

Tolstoy, Thoreau'nun eserlerini okuyup etkilenmiştir. Gandhi'nin mücadelesine ise hayran olmuştur. Ona, düşünsel anlamda yol gösterici olmakla beraber onun eylemlerini kendine ve milletine ilham kaynağı olarak görmüştür. Ömrünün son dönemlerinde Gandhi ile mektuplaşmış ona düşüncelerinden bahsetmiştir. Mesela 7

¹⁷² "Tolstoy, Lev Nikolayeviç", **Temel Britannica**, İstanbul, Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Britannica, 1992, Cilt 17, s.235.

¹⁷³ Tolstoy, **İtirafırlarım**, Haz. Faruk Çil, İstanbul, Sentez Yayınları, 2003, s.7-11.

¹⁷⁴ Tolstoy, **İtirafırlarım**, s.85-95.

¹⁷⁵ Tolstoy, **İtirafırlarım**, s.13-18.

¹⁷⁶ "Tolstoy, Lev Nikolayeviç", **Temel Britannica**, s.236.

¹⁷⁷ Tolstoy, **İtirafırlarım**, s. 7-11.

Eylül 1910 tarihinde Gandhi'ye gönderdiği mektubunda sevgiden, Hıristiyanlığın düştüğü yanlıştan ve şiddete karşı düşüncelerinden bahsetmiştir. Tolstoy'un düşüncelerinin yerli yerine oturmasını sağlayan, Kafkasya'daki Kazakların yaşam biçiminden etkilenmesi, kendisinin de asker olarak yer aldığı Sivastopol kuşatması sırasında gördükleri ve Paris'te bir suçlunun giyotin ile infaz edilmesine şahit olmasıdır. Ona göre hiçbir teori bu cinayete haklı bir gerekçe ileri süremez¹⁷⁸.

Tolstoy, zorlayıcı gücün her türlüşünü reddetmiş ve otoriteye karşı şiddet içermeyen bir direniş yolunu savunmuştur. Şiddet, başkalarını kendi istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlamak için kullanılır. Başkalarının istediklerini yapan kişi ise köle konumundadır ve şiddet var oldukça kölelik de var olacaktır Köleliği şiddet kullanarak ortadan kaldırmaya çalışmak bir çukuru başka çukur kazarak kapatmak gibi bir şeydir. Kölelikten kurtulabilmenin yolu devlet şiddetini mümkün kılan her şeyi yürürlükten kaldırmakla olur. Devletin varlığının bir gereklilik olduğu düşüncesi her geçen gün azalmaktadır. Bu düşünce bütün insanlarda oluşmaya başladığı zaman insanlar kendiliğinden, devlete asker ve vergi vermekten vazgeçeceklerdir. Böylece kölelik sona erecektir¹⁷⁹. Kölelik, Platon'un ve Aristoteles'in ahlak ilkeleri ile örtüşmemesine rağmen kimse bunu fark etmemiş ya da dile getirmemiştir. Çünkü köleliğin kalkması alışlagelmiş düzenin bozulması anlamına gelmektedir¹⁸⁰.

Otoritenin şiddetle eşdeğer olduğunu düşünen Tolstoy'a göre, toplumsal yaşamın bir gereği olarak bireyler hak ve menfaatlerini bir kavme veya bir devlete devretmişlerdir. Toplumun çıkarlarını kişisel çıkarlarından üstün tutmuşlardır. Yeni yerlerin fethedilmesiyle beraber devlete yeni halkların katılması, toplumu kalabalık ve karmaşık bir hale getirmiştir. Bu durum bireylerin artık toplum çıkarlarını değil kişisel çıkarlarını gözetmesine sebep olmuştur. Böylece itaat etme hususunda azalmalar olmuştur. İtaat etmeyen bireyleri tekrar boyunduruk altına almak isteyen devlet, başlangıçta rızaya dayalı olan durumu artık şiddete başvurarak sağlamaya çalışmıştır. Birey artık istediğini değil, otoritenin kendisine dayattığı şeyi yapmak zorundadır. Yapmadığı takdirde fiziksel şiddet, hapis cezası, işkence, sürgün ve

¹⁷⁸ Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.168.

¹⁷⁹ Leo Tolstoy, "Şiddet İçermeyen Direniş Dair (1900)", **Anarşizm Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi**, Ed. Robert Graham, Çev. Nil Erdoğan, Mustafa Erata, İstanbul, Versus Kitap, 2007, s. 236-237.

¹⁸⁰ Lev N. Tolstoy, **Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir**, Çev. Dominik Pamir, İstanbul, Kaos Yayınları, 2005, s. 127-128.

benzeri tehditlere maruz kalmaktadır. Bireylerin, kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirmesi, vergilerini ödemesi, kural ve yasalara uyması, verilen cezalara razı gelmesi itaat etmeme durumunda alacağı cezalardan korkmasındandır. Otoritenin bu şiddet tehdidi ve uygulaması silahlı kişiler vasıtasıyla olmaktadır. Silahlı kişilerin bir araya gelerek ortak bir iradeye tabi olmalarıyla ordular oluşur. İktidarın emri altına giren bu silahlı birlikler bireylerin kişisel çıkarlar peşinde koşmalarını engellemekle görevlidirler. Ancak iktidarın ne kadar toplumsal çıkar peşinde koştuğu şaibeli bir durumdur¹⁸¹.

Tolstoy'un görüşlerine bakıldığında anarşizme yaklaştığı görülmektedir. Çünkü şiddete karşı çıkmanın sınırını devletin reddine kadar götürmektedir. Ancak Tolstoy'u Pasifist Anarşizmin önderlerinden saymak gerekmektedir. Bu terim, şiddete tamamen karşı çıkan bir anarşi türünü ifade etmektedir. Devlete yönelik bir yok sayma söz konusu değildir. Tamamen şiddete yönelik bir yok sayma anlayışı vardır. Tolstoy'un kendisi de yapılan anarşist yakıştırmalarını kabul etmemiştir. Çünkü ona göre anarşi, şiddete başvurarak devleti yok etmekte ya da değiştirmektedir¹⁸². Kendisinin ise böyle bir amacı ve ya düşüncesi olmamıştır.

Birey, devlet kurumları içerisinde şiddet ve baskı uygulayan görevlerde yer almamalıdır. Bir asker, bir tahsildar, bir yönetici ya da bir parlamento mensubu olmamalıdır. İsteyerek ya da zorla vergi ödememelidir. Halktan şiddet yoluyla alınan vergiler ile sağlanan hizmetten de yararlanmamalıdır. Kendi mülkünü korumak için devlet şiddetinden faydalanmamalıdır. Ama askerlik hizmetini yapmayan ve vergisini ödemeyen kişi cezalandırılmaktadır. Zaten devlet, en zaruri ihtiyaçtan dahi vergi aldığından vergi ödememek pek mümkün değildir. Yol, posta vs hizmetlerden yararlanmamak neredeyse imkânsızdır. Askerlik hizmetini ne pahasına olursa olsun yerine getirmeyen ve vergi ödemeyen insanlar olsa da sayısı çok azdır. Bu sebeple bireyin devlet şiddetini reddetmek amacıyla yapabileceği şeyler sınırlıdır. Alacağı bir hizmette özel kurum varsa (eğitim, sağlık v.s) onu tercih etmek, vergilendirilmiş malların tüketimini azaltmak veya vergilendirilmemiş olanı tercih etmek gibi¹⁸³.

¹⁸¹ Tolstoy, **Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir**, s. 154-156.

¹⁸² Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.167.

¹⁸³ Tolstoy, "Şiddet İçermeyen Direnişe Dair (1900)", s. 238-239.

Zorunlu askerlik hususundaki düşünceleri Tolstoy'u vicdani red hareketinin önemli isimlerinden biri yapmıştır. Ona göre bir devlet iç tehditlere karşı silahlanmayı arttırdığında komşu devletler bu durumu kendilerine tehlike görerek silahlanmayı arttırır. Bu güç yarışı birbirini takip ederek devam eder. Böyle bir durumda en az masrafla bu gücü arttırmak gerekliliği ortaya çıkar. Bu gereklilik dolayısıyla zorunlu askerlik sistemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca vatandaşlardan alınan vergiler de bu savaş ve silahlanma masraflarının karşılanabilmesi için gerekli olmuştur¹⁸⁴. Zorunlu askerlik hizmeti varılması kaçınılmaz bir sonuç olmuşsa da aynı zamanda mevcut düzenin korunmasında şiddet gerekliliğinin bir ifadesidir. Vatandaşlar kendine yapılan baskı ve zorlamanın artık zorunlu uygulayıcısı olmuşlardır. Ayrıca toplumsal yaşam için kişisel menfaatlerinden fedakârlık eden yurttaşlar, vergi ödeyerek madden ve askerlik yaparak bedenen fedakârlık göstermeye devam etmişlerdir.

Tolstoy, bireylerin meşru görmediği bir zorunlu askerlik hizmetinin yerine getirilmemesini söylemektedir. Çünkü bu hizmeti yerine getirmenin doğuracağı sonuç, bu zorunluluğa itaat etmemenin doğuracağı sonuçtan daha kötü değildir. İtaat etmeyen kişi hapse atılabilir, sürgün edilebilir ve hatta işkenceye maruz kalabilir. Ama askere giden kişi sakat kalabilir, yıllarca evinden ve ailesinden uzakta kalabilir ve bu görevi yerine getirirken ölebilir. Hatta askerliği sırasında bir başkasının ölümüne sebep olabilir ki bu dinen ve vicdanen her insanın yapabileceği bir şey değildir. Dolayısıyla askerlik hizmeti zorunlu olmamalıdır. Bireye kabul edip etmediği sorulmalıdır¹⁸⁵.

Savaş, silahlanma ve askerlik kavramları üzerine üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım, bunların rastlantısal olduğunu basit bazı düzenlemelerle ve uluslararası düzenlemelerle iyileştirilebileceğini söyler. İkinci yaklaşım, bunların korkunç ve acımasız olmakla beraber aynı zamanda da kaçınılmaz olduğu söyler. Üçüncü yaklaşım ise, savaş ve silahlanmanın gerekli ve desteklenebilir olduğunu, tepkilerin de yersiz olduğunu savunur. Geleneksel düşünce yapısı, toplumsal baskılar ve kişisel çıkarlara bağlı olarak farklı görüşlerin oluşması doğal bir durumdur. Ama Tolstoy'a

¹⁸⁴ Tolstoy, **Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir**, s. 163-164

¹⁸⁵ Tolstoy, **Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir**, s.169-170.

göre kimse kendine “ben bu savaşa katılmalı mıyım?” diye sormaz. Savaş hakkındaki düşüncesi ne olursa olsun iktidarın emrine uymaktadır¹⁸⁶.

Tolstoy, kiliseyi reddetmiştir. Çünkü o dönemdeki Hıristiyanlığın saptırıldığını düşünmektedir. Bu nedenle de Hıristiyanlığın karşısına daha doğru bir din anlayışı koymaya çalışmıştır. Ona göre ancak, her türlü baskı ve şiddeti reddeden biri gerçek Hıristiyan kabul edilebilir¹⁸⁷. Savaş hususunda da düşüncelerini belirten Tolstoy, yaşam biçimi ile vicdan arasında çelişki olduğundan söz etmiştir. Ona göre, bu çelişkinin giderilmesi için ya yaşam biçimi değiştirilmelidir ya da vicdan¹⁸⁸.

2.4.4. Mahatma K. Gandhi

Gandhi, 2 Ekim 1869 tarihinde Hindistan'ın Kathiawar eyaletine bağlı Porbandar şehrinde doğmuştur. Gandhiler, Bania kastına bağlı olmuştur. Bu kastın eski kuşakları bir dönem esnaflık yapmıştır. Sonraki kuşakları ise idarecilik yapmışlardır. Babası da bir kaç kez başkanlık yapmıştır. Yani maddi anlamda durumları kötü değildir¹⁸⁹. Gandhi'nin çocukluk yıllarında Hindistan'ın beşte üçü İngiltere tarafından sömürge haline getirilmiştir. Sömürülmenin yanı sıra, var olan kast sistemi ve renk ayrımcılığı daha çocuk yaşta Gandhi'nin sorgulamaya başladığı şeylerden olmuştur¹⁹⁰. 1887'de liseyi bitirmiş ardından üniversite okumak için gittiği İngiltere'den bir avukat olarak geri dönmüştür¹⁹¹. Ancak Hindistan hukuku hakkında hiçbir bilgisi olmadığından burada mesleğini icra edememiştir. Bir davaya yardımcı olmak için 1893'te Güney Afrika'ya gitmiş ve hayatının yaklaşık 20 yılı orada geçmiştir¹⁹². Gandhi, sivil itaatsizliğe Güney Afrika'da başlamış daha sonra ülkesine dönmüştür. Kalan ömrünü, İngiliz sömürgesi durumunda olan Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşması için mücadele etmekle geçirmiştir. Hintlilere haklarını ve yapması gerekenleri anlatarak onları direnmeleri için bilinçlendirmiştir. Sivil itaatsizlik eyleminin hem lideri hem de bir parçası olmuştur. Sonunda, istediği tam olarak bu değilse de, amacına ulaşmış 15 Ağustos 1947'de Hindistan ve Pakistan iki

¹⁸⁶ Tolstoy, **Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir**, s.129

¹⁸⁷ Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.167.

¹⁸⁸ Tolstoy, **Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir**, s. 127.

¹⁸⁹ Mahatma Gandhi, **Hakikatin Peşinde Başından Geçenler**, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, Alfa Yaşam Yayınları, 2016, s.19-22.

¹⁹⁰ Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.16.

¹⁹¹ Gandhi, **Hakikatin Peşinde Başından Geçenler**, s.58.

¹⁹² Gandhi, **Hakikatin Peşinde Başından Geçenler**, s.135.

ayrı devlet olarak bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra 30 Ocak 1948'de bir Hint milliyetçi tarafından öldürülmüştür¹⁹³.

Gandhi, Batı'da eğitim almış orada kaldığı süre boyunca da tıpkı bir batılı gibi yaşamış ve düşünmüştür. Ancak siyah olması ve Hintli olması gerçeği, Güney Afrika'ya gittiği ilk günden kendini göstermiştir. Kalabilmek için zor bela ikna ettiği otel sahibinin beyazların tepkisine neden olacağı için yemeği odasında yemesi gerektiğini söylemesi bu gerçeğe ilk yüzleşmesi olmuştur. Kendisi için sorun olmayacağını söyleyen Gandhi, daha sonra yemek salonuna kabul edilmiştir¹⁹⁴. Gandhi aslında, kendini bir İngiliz gibi gördüğünden, bu olayda ikinci sınıfa atıldığını çok da fark edememiştir. Yolculuklarını da hep birinci sınıfta gerçekleştirmiştir. Yine yaptığı bir yolculuk sırasında renginden dolayı gördüğü muameleyi yazdığı biyografisinde anlatmıştır. Birinci sınıf bilet almasına rağmen trene binen beyaz yolcular rahatsız olacağından başka bir vagona gönderilmek istenen Gandhi, bunu kabul etmediği için trenden indirilmiş ve istasyonda kalakalmıştır¹⁹⁵. Sonunda Gandhi yapılan ayrımcılığı görür ve yüzünü Doğu'ya döner. Böylece kendini bulmuş olur ve Hindistan için mücadeleye başlar. Batı'da öğrendiklerini Doğu'da uygulamaya koyar. Ayrıca Tolstoy, Thoreau ve benzer görüşlere sahip yazarları okuyarak onlardan kendine çıkarımlarda bulunur.

Siyahların ve göçmen Hintlilerin durumu aslında 1800'lü yıllarda Güney Afrika'nın işgaline dayanmaktadır. 1860'lı yıllarda Hintliler çalıştırılmak üzere Güney Afrika'ya getirilmişlerdir. Beş yıllık sözleşme gereği bu işçiler köle statüsüne sahiptirler. Beş yılın ardından bir beş yıl daha özgür olarak orada kalma hakkına sahiptirler. Ancak Hindistan'daki ekonomik durum nedeniyle bu göçmen Hintlilerin çoğu Güney Afrika'da kalmayı tercih etmiştir. Çiftçilik ve hatta ticaret yapmışlardır. Böylece hem varlık sahibi olmuşlar hem de nüfusça artmışlardır. Ancak bu durumdan rahatsız olan beyaz hükümet, hâlihazırdaki yasayı değiştirmiş ve beş yıllık işçiliğin (köleliğin) ardından Hintlilerin geri dönmeleri için, kalanlardan vergi alınmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca göçmen Hintlilerin oy verme hakları da ellerinden alınmıştır. Bununla da kalınmamış bazı bölgelerde 21.00'dan sonra -izinsiz-

¹⁹³ Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.195-196.

¹⁹⁴ Gandhi, **Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler**, s.158.

¹⁹⁵ Gandhi, **Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler**, s. 149.

sokağa çıkmaları, bazı bölgelerde mülk sahibi olmaları ve bazı bölgelerde de çiftçilik yapmaları yasaklanmıştır¹⁹⁶. Dolayısıyla bu kadar yasak içerisinde Hintli göçmenlerin bazı haklara kavuşmaları için direnmekten başka çareleri kalmamıştır. Bunun fitilini ateşleyen ise Gandhi olmuştur. Gandhi, 1893'te gittiği Güney Afrika'nın Natal bölgesinde dava ile ilgili işini hallettikten sonra dönme hazırlığında iken gözüne bir ilan ilişmiştir. İlanda Hintlilerin Natal yasama meclisine temsilci seçmesini yasaklayan bir yasa tasarısından bahsedilmektedir. Oradaki Hintlilere bu tasarısının yasalaştığı takdirde ne anlama geldiğini anlatmaya çalışmıştır. Hintlilerin de ısrarı ile bir süre daha kalmaya karar vermiştir. İşte bu karar Gandhi ve Hintliler için bir dönüm noktası olmuştur. Gandhi, ilk iş olarak yasama meclisine bu tasarının görüşülmesinin ertelenmesi talebiyle telgraf çekmiştir. Olumlu cevap alınmasıyla beraber on bin kadar imza ile bir dilekçe göndermişlerdir. Çalışmaları daha sistemli ve kalıcı bir hale getirmek için Natal Hint Kongresini kurmuştur¹⁹⁷. Kongrenin ilk başarısı 1894 yılında olmuştur. İşçi sözleşmesi gereği beş yıldan sonra Natal'da kalan Hintlilerden yıllık 25 Sterlin vergi alınması hususunda Hindistan hükümeti ile anlaşma yapılmak üzere iken Natal Hint Kongresinin direktmesi ile bu vergi 3 Sterline'e düşürülmüştür¹⁹⁸. Gandhi'nin kongre dışındaki bir başka faaliyeti ise Güney Afrika'da "Indian Opinion (Hintli Fikirler)" adıyla gazete çıkarmaya başlaması olmuştur. Bu gazetenin 27 Ekim 1907 sayısında ise, bolca okuduğu ve kendine örnek aldığı, Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" adlı makalesini yayınlamıştır¹⁹⁹.

Gandhi, bir düşünürden ziyade eylem adamı olmuştur. Bu eylemlerine, Hintliler de anlayabilsin diye "Satyagraha" adını vermiştir. Gandhi'ye göre, sivil itaatsizlik, gayri ahlaki yasaların sivil olarak ihlal edilmesidir. Thoreau tarafından, devletin yasadışı kanunlarına direnişi ifade etmek için ortaya atılmış olan bu kavram, yasalara karşı gelinmesi ve vergilerin ödenmemesini şiddet dışı bir yolla reddetmek ile sınırlı kalmıştır. Sivil İtaatsizlik eylemine katılan kişi bu eyleminin sonuçlarına katlanmayı kabul eder ve bu bir Satyagraha yoludur²⁰⁰. Yine Gandhi'ye göre, Satyagraha ile

¹⁹⁶ Tarık Aygün, **Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, İstanbul, Versus Kitap, 2006, s.55-56.

¹⁹⁷ Gandhi, **Hakikatın Peşinde Başımdan Geçenler**, s.182-194.

¹⁹⁸ Gandhi, **Hakikatın Peşinde Başımdan Geçenler**, s.202-204.

¹⁹⁹ Eyüp Eser, "Sivil İtaatsizlik", **Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, 2008, s.62-63.

²⁰⁰ Gandhi, Thoreau, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, s.88.

pasif direniş aynı şey değildir. Bunu söyleyenler yanılıya düşerler. Pasif direniş, zayıfların bir silahıdır ve amaçları için şiddet kullanmayı tamamen reddetmezler. Oysa Satyagraha, en güçlünün silahıdır ve şiddet kullanımını her koşulda reddeder²⁰¹. Sivil taatsizlik, pasif direniş ve katılmama gibi kavramlar, aslında Satyagraha'nın bir kolunu oluşturmaktadır. Gandhi, yazdığı biyografisinde bu sözcüğün nasıl ortaya çıktığını ise şu şekilde dile getirmiştir²⁰²:

“Satyagraha adı verilen ilke, daha adı konmamışken vardı. [...] İngilizce “pasif direniş” deyimini kullanıyorduk. Avrupalıların yaptığı bir mitingde şuna tanık oldum: “pasif direniş” deyimini çok dar anlamda alınıyor, güçsüzlerin elinde bir silah sayılıyor, kin ve nefreti dile getirebileceği ve sonunda kaba güç eylemine dönebileceği ileri sürülüyordu. O zaman, bütün bu savlara karşı gelmek ve Hint hareketinin gerçek özünü açıklamak zorunluluğu duymuştum. Savaşımı dile getirmek için, Hintlilerin yeni bir sözcük bulmak zorunda oldukları açıktı. Ama kendimi ne kadar zorladıysam da boşuna. Yeni bir sözcük bulamadım. Bunun üzerine Indian Opinion okuyucularına başvurudum. Bu konuda en uygun sözcüğü bulana önemsiz bir ödül vaat ettim. Sonunda Maganlal Gandhi, “Sadagraha” diye bir sözcük uydurdu [...] ve ödülü kazandı. Ama daha seçik olsun diye sözcüğü “Satyagraha” biçimine soktum.”

Kelime bazında incelenirse satya, Hintçe'de “gerçek, hakikat”, agraha ise “dönmemek ve güçlü olmak” anlamlarına gelmektedir. Yani bu kelime, hakikat için direnmek demektir. Bu kavrama göre halk, yanlış ve vicdana aykırı olan yasaya uymak zorunda değildir. Sadece vicdanının sesine kulak vermelidir. O, bütün yasalardan üstündür. Satyagraha ilkesinin gereği olarak yanlışla karşı itaatsizlik, sadece hükümete ve yasalara karşı değildir. Yanlış yapan herkese karşıdır²⁰³. “Kötülük yapan kötülük yapmaktan yoruluncaya kadar, kötülüğe iyilikle karşılık verilmesi”²⁰⁴ Satyagraha hareketinin temelini oluşturmaktadır. Satyagraha için,

²⁰¹ Gandhi, Thoreau, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, s.90.

²⁰² Gandhi, **Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler**, s.395-396.

²⁰³ Yaşar Şahin Anıl, **Mahatma Gandhi**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2013, s.101-103.

²⁰⁴ Louis Fischer, Silahsız Savaşçı Mahatma Gandhi, Çev. Engin Tonguç, İstanbul, Varlık Yayınları, 1964, s. 43'den Aktaran Anıl, **Mahatma Gandhi**, s.103.

sadece zayıf kişilerin şiddete karşılık veremedikleri durumlarda kullanılan bir yöntemdir demek yanlış olur. Aksine, kendini zayıf hissedenenlerin başvuramayacağı bir yöntemdir. Çünkü bu eylemde amaç, ruhun gücünü göstererek baskıcı yönetime ya da haksız yasalara direnmektir. Bunun içinde bireyin içindeki şiddet dürtüsüne engel olması gerekmektedir ki bu Satyagraha'nın en temel ilkelerinden birisi demektir.

Sivil itaatsizlik ve pasif direnişin bir adım ilerisi olarak görülen Satyagraha hareketi, içinde birçok ilke ve kuralı barındırmaktadır. Bunlardan ilki Ahimsa kuralıdır. Himsa, “şiddet”, Ahimsa ise “şiddet dışılık” anlamına gelmektedir. Gandhi, Ahimsa'nın kişinin doğasında var olduğu için herkesin öğrenebileceği bir şey olduğunu ancak herkesin mükemmel bir şekilde uygulayamayacağını dile getirmiştir²⁰⁵. Gandhi, şiddete şiddetle karşılık vermenin hiç bir sonuca ulaştıramayacağı, Ahimsa'ya uymanın cesaret gerektirdiği görüşündedir. “Göze göz ilkesi tüm dünyayı kör eder.” ve “Uğruna ölmeyi göze alacağım birçok dava var ama uğruna öldüreceğim hiçbir davam yoktur.”²⁰⁶ şeklindeki ifadeleri Gandhi'nin bu düşüncesini destekler nitelikte olmuştur. Gandhi, eylemlerinde şiddeti kesinlikle reddetmiş, buna uymayanları uyarmış, uyarıları yeterli olmayınca da ölüm oruçları tutmuştur. Özellikle Müslüman ve Hindular arasında çıkan şiddet olaylarında bunu yapmıştır. Gandhi'ye göre, oruç ölme amacı taşımayan, halkı belli bir tavrı almaya ikna etmek için başvurulmuş bir direniş biçimidir ve Satyagraha'nın bir parçasıdır. Gandhi, dini inançları gereği zaten var olan oruç eylemini bir ikna yöntemi olarak kullanmıştır. Ölmek için değil ikna etmek için tutulan oruç, sivil direnişin Gandhi'ye özgü bir yöntemi olmuştur. Söylem ve nasihatlerin işe yaramadığı noktada bu yöntemle başvurulur. Altı çizilmesi gereken nokta ise bu direniş biçiminin karşı tarafa ya da baskıcı yönetime karşı değil, haksız yasalara direnmesi istenen halk ya da eyleme katılan ama amacından sapan eylemcilere dönük olmasıdır²⁰⁷. Gandhi, özellikle şiddete karşı olmasına rağmen şiddete başvuran eylemcilere karşı bu yöntemi kullanmıştır. Bir diğer ilke yemek ve giyinme ölçüsünde yoksulluğu kabul etmek ve ona uygun yaşamak olmuştur. Gandhi, el dokuması kumaş giyerek ve önce Kuzey Afrika'da sonra da Hindistan'da kurduğu çiftliklerde yaşayarak bu sade

²⁰⁵ Thomas Merton, **Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş**, s.43.

²⁰⁶ Reza, **Gandhi ve Direniş**, s.262.

²⁰⁷ Anıl, **Mahatma Gandhi**, s.112-113.

yaşam ilkesini Satyagrahilere hem ögütlemiş hem de uygulayarak onlara örnek olmuştur²⁰⁸. Gandhi'ye göre şiddete başvurmadan ve yoksulluk içinde yaşayabilmek herkesin başarabileceği bir şey değildir. Bu yüzden gerçek bir Satyagraha gönüllüsü olabilmek uzun bir ruh eğitimi gerektirmektedir²⁰⁹. Son olarak, Gandhi'nin yerli malı kullanımını ögütlemesi ve yabancı malları boykot etme çağırısı hem eylemlerinden biri olmuş hem de Satyagraha hareketinin bir ilkesi olmuştur. Hindistan'da ilk kez 1920 yılında eyleme geçirilmiştir. Ülke çapında oldukça destek almıştır. Yabancı marka giysilerin kullanımına karşı olan Gandhi, yaptığı mitinglerde bu giysileri toplayıp yakmıştır²¹⁰.

Gandhi'nin amacı İngilizlerle anlaşarak Hintlilerin sorunlarını barış yoluyla çözmek ve bu sırada da Hintliler arasında birlik beraberlik sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Satyagraha ilkesinin doğrultusundaki ilk icraat, 1906 yılında Güney Afrika'nın Transvaal bölgesinde Hintlileri kayıt altına almak için uygulanmak istenen bir yasa tasarısına karşı olmuştur. Buna göre, sekiz yaşını dolduran tüm Hintliler kayıt yaptırmakta ve parmak izi aldirmek zorundadır. Yaptırmayanlar para cezası, sürgün ya da sınır dışı cezasına razı olacaktı. 1907'de tasarı yasalaşınca Gandhi eyleme girişmiş ve Hintlilere bu yasaya uymamaları çağrısında bulunmuştur. Bu eylemlerde Gandhi de dâhil olmak üzere birçok kişi tutuklanmıştır. Gandhi'nin iki ay tutuklu kalmasının da etkisiyle eylem genişlemiştir. Bu durumdan tedirgin olan yönetim, Hintlilerin gönül rızası ile bir kere kayıt yaptırmaları halinde yasanın kaldırılacağı sözünü vermiştir. Kayıtlar yapılmasına rağmen yönetim sözünü tutmamıştır²¹¹. Gandhi, Hintlilere izinsiz sokak satıcılığı yaparak tutuklanmaları çağrısında bulunur. Bunda amaç hapishaneleri tıklım tıklım doldurarak işlevsiz hale getirmektir. Böylece yönetim isteklerine cevap vermek zorunda kalacaktır. 16 Ağustos 1908'de üç bin Hintlinin katılımıyla gerçekleşen eylemde kayıt yaptırmış olanlar kartlarını yakmıştır²¹². Hintlileri zor durumda bırakan Göçmen Yasası'nın bir başka maddesine göre Hintlilerin eyaletler arası geçişi yasaktır. Hintlilerin ikinci icraatı ise bu yasayı çiğnemek olmuştur. Yasayı işlemez hale sokmak amacıyla

²⁰⁸ Anıl, **Mahatma Gandhi**, s.108-109.

²⁰⁹ Gandhi, Thoreau, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, s.120-121.

²¹⁰ Anıl, **Mahatma Gandhi**, s.111.

²¹¹ Aygün, **Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, s.58-59.

²¹² Orhan Aslan, Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Red Türkiye Örneği, **Bilgi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 39.

Transvaal ile Natal arasında gidip gelen binlerce Hintli tutuklanmıştır. Hıristiyan evlilikleri dışındaki evliliklerin geçersiz sayılması, bu direnişlere kadınların da katılmasını sağlamıştır. Son olarak maden işçilerinin de katılması eylemi daha geniş boyutlara ulaştırmıştır. Maden sahiplerinin rahatsızlığı ile iyice sertleşen yönetim eylemcilere ateş açmıştır. Ölü ve yaralıların olması, ülkedeki tüm göçmen işçilerin grev yapmasına neden olmuştur. Ayrıca tepkiler Güney Afrika sınırlarından çıkmış Hindistan'a ulaştırmıştır. Uzun süren eylemler sonunda 1914 yılında yönetim uzlaşmak zorunda kalmış ve bir anlaşma yapılmıştır. Hint işçilerden alınan kafa vergisi kaldırılmış, geçersiz sayılan evlilikler tekrar geçerli olmuştur. Eyaletler arası geçiş yasağında bir değişiklik olmamıştır²¹³.

Gandhi'nin Hindistan'a dönüşünden sonra ilk Satyagraha hareketi 1917 yılında köylülerin uğradığı haksızlığa karşı olmuştur. Hintli köylüler, İngilizlerden kiraladıkları toprakların kiralalarının yükselmesi ile ilgili yasaya karşı direnişe geçmiştir. Ancak dövülmüş, mallarına el konulmuş şiddetin her türlüsüne maruz kalmışlardır. Direnmek işe yaramamış kira artışını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Gandhi, bu köylülerin yanına giderek tek tek şikâyetlerini dinlemiş ve hükümete, toprak sahiplerine basın organlarına ve gerekli her yere ulaştırarak toprak sahiplerini zor durumda bırakmıştır. Köylüleri de şiddetten uzak tutma çabası sayesinde uzlaşmaya varılmış ve köylülerden alınan kiralaların bir kısmı iade edilmiştir²¹⁴. Bu da Gandhi'nin Hindistan'daki ilk başarısı olmuştur.

1919 yılında Yasama meclisince çıkarılan Rowlatt Yasası'na göre polis şüpheli ya da tehlikeli gördüğü herkesi sorgusuz mahkemesiz tutuklama yetkisine sahiptir. Aslında İngiliz hükümeti 1. Dünya Savaşı dolayısıyla önlem almak için polise böyle bir yetki vermiştir. Hintliler için ise bu yasa delilsiz, avukatsız, yargısız tutuklanmaları demektir. Ayrıca yayınevleri ve basına da sansür uygulanmaktadır. Gandhi önderliğindeki Hintliler buna karşı direnmeye karar verirler. Yasak kitap ve dergileri basma, okuma ve dağıtma gibi hareketler içeren Satyagraha eylemi yaparlar²¹⁵. Eylem kısa sürede geniş kitlelere yayılmıştır. Herhangi bir müdahale ile de karşılaşmamıştır. Pasif direniş tam başarıya ulaşacakken, Ahmedabad ve Amristar

²¹³ Eser, "Sivil İtaatsizlik", s.66-67.

²¹⁴ Aygün, **Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, s.73-75.

²¹⁵ Aygün, **Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, s.83-85.

kentinde eylemcilerden şiddete başvuranların olması ve İngilizlerin de halk üzerine ateş açarak karşılık vermesi eylemi adeta bir katliama dönüştürmüştür. Katliamın ardından Gandhi hareketi durdurmuştur ve 1920’de Milliyetçi Parti’nin başına geçmiştir. Sömürgeci kurumlara ve yabancı ürünlere karşı başlatılan boykot eyleminin de şiddete dönüşmesi üzerine Gandhi eylemlere 1922’de son verir ve kendisinin tutuklanmasını talep eder. Öyle de olur ve 6 yıl hapis hanesinde kalır²¹⁶. 1930 yılında ise en meşhur Satyagraha eylemi olan “Tuz Yürüyüşü” hareketine girişilir. 1762 yılından beri yürürlükte olan yasaya göre tuz çıkarımı İngilizlerin tekelindedir. Bu durum yerli halkı bolca kullandıkları tuzu yüksek fiyata almak zorunda bırakmaktadır. Ayrıca Tuz Vergisi de halkın sırtında büyük bir yük olmuştur. Gandhi öncülüğünde toplanan 78 kişi, 24 gün boyunca yürüyerek deniz kıyısına varmışlardır. Yol boyunca sayıları da artmıştır. Nihayetinde denizden avuç avuç tuz çıkarmış ve İngilizlerin yasalarını ihlal etmişlerdir. Gandhi ve yaklaşık altmış bin kişi tutuklanmıştır. Ancak bu itaatsizlik yasayı işlemez hale getirmiştir²¹⁷. Gandhi’nin amacı aslında İngilizler tarafından konulan yasaları teker teker işlemez hale getirerek bağımsızlık yolunu açmaktır. Bu uğurda çok kere tutuklanmıştır. Ama tutuklanmasını da eyleminin bir parçası haline getirmiştir. Sürekli serbest bırakılmasının ardında da şiddeti redderek gösterdiği barışçıl tavrının arabuluculuk açısından İngiliz yönetiminin işine gelmesi vardır. Ayrıca Gandhi’nin tutuklu kalması Satyagrahileri huzursuz ettiği için kaos ortamı son bulmamaktadır.

Eylemsel açıdan bakıldığında Gandhi’nin icraatları tam bir sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilebilirken; amaç ve düşünce yapısına bakıldığında bundan farklı olarak Satyagraha şeklinde nitelendirilir. Zaten Gandhi de kendi açıklamalarında Satyagraha’nın farklılığından söz etmiştir. Gandhi, sivil itaatsizlik kavramını hem Thoreau’nun vicdani ret ve vergi yasalarına aykırılık olarak sınırlamasından, hem de Tolstoy’un teorilerinden daha ileriye taşımış ve pratikte uygulamıştır.

2.4.5. Martin Luther King

1800’lü yıllarda Kuzey Amerika, Avrupa ülkeleri için özgürlük, güzel ve yeni bir yaşam fırsatı olarak görülürken Afrikalılar için ise evlerinden ve ailelerinden

²¹⁶ Aslan, “Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Ret Türkiye Örneği”, s.39.

²¹⁷ Ali Çimen, **Tarihi Değiştiren Günler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s.59-61.

ayrılarak bilmedikleri bir yerde köle olarak çalışmak demektir. Siyahlar, gemilerin pis ve karanlık ambarlarına balık istifi gibi ve birbirlerine zincirlenerek Amerika'ya götürülmüş ve pazarda bir eşya misali satılmıştır. Bundan sonrası ise ölene kadar çalışmak, dayak yemek ve aşağılanmaktır. İnsan olarak yaşama haklarından bile mahrumdurlar. O kadar önemsizlerdir ki yaptıkları en ufak itaatsizliğin bedelini hayatlarıyla ödemişlerdir²¹⁸. Afrika'nın işgali ile birlikte Avrupa ve Amerika'ya oradan sürekli olarak köle getirilmiş ve beyaz toprak sahiplerine satılmıştır. Güneyde daha yoğun olmak üzere çıkarılan bazı yasalar (ki bunlara Jim Crow yasaları denilmektedir), siyahların yaşamını oldukça zorlaştırmıştır. Bu yasalardan bazıları, siyahlar beyazlara ait hastanelerde tedavi göremez, onlarla aynı okullara gidemez, siyah çocuklar beyazların çocuklarının kullandığı parka giremez, beyazların kullandığı tuvaleti ve su içtikleri çeşmeleri kullanamazlar ve otobüslerde siyahlar ön koltuklara oturamaz şeklindedir. Ayrıca siyahlar, yasal olarak oy kullanma hakkına sahip olmalarına rağmen birçoğunun bu hakkı kullanması bir şekilde engellenmiştir²¹⁹. Siyahlar, başlangıçta köle olmaya şiddetle karşı çıktılarsa da zamanla bu durumu kabul etmişlerdir. Kendilerine yapılan ikinci sınıf muamelelere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Ama hep böyle gitmemiş zamanla örgütlenmiş, güçlenmiş ve hak talep etmeye karar vermişlerdir

1943 yılında bir siyahî yüzerken yanlışlıkla beyazların plajına girince beyazlar tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine siyahlar ilk pasif direnişlerini düzenlemiş ve kendilerinin girmesinin yasak olduğu lokantalarda oturma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Eyleme katılanların birçoğu tutuklanmıştır. 1947 yılında Georgia eyaletinde siyahların hiç birinin oy kullanamayacağını açıklanması üzerine siyahlar oy kullanma girişiminde bulunarak bir direniş daha göstermişlerdir²²⁰. Bu eylem sonucunda da siyahlar tutuklanmış, dövülmüş ve hatta öldürülmüşlerdir. Bu şiddeti gerçekleştirenler ise beyazlar olmuştur. Yasaları ve devletin kendilerinden yana olmasından cesaret alan beyazlar, şiddet eylemlerini gerçekleştirmekten çekinmemişlerdir.

²¹⁸ Valerie Schloredt, Pam Brown, **İnsanlık Tarihine Yöne Verenler-Martin Luther King**, Çev. Leyla Onat, Ankara, İlkaynak Kültür ve Sanat Ürünleri, 1994, s.5.

²¹⁹ Aygün, **Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, s.154-168.

²²⁰ Aygün, **Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, s. 176-177.

Siyahların en etkin ve uzun süreli eylemine kıvılcım yakan Rosa Parks isimli siyah bir kadın olmuştur. Rosa Parks, 1913 yılında Alabama'da doğmuş ve orta halli bir ailenin kızıdır. Bir konfeksiyon atölyesinde çalışan Rosa Parks, her akşam olduğu gibi 1 Aralık 1955 günü de Alabama'ya gitmek üzere Montgomery'den otobüse binmiş ve karma olarak oturlan yerde boş bulduğu koltuğa oturmuştur. Bir durak kadar yol gittikten sonra beyaz bir yolcu binmiş ve yer olmadığı için Rosa Parks'a kalkmasını söylemiştir. Rosa, ayakta kalan beyaza yerini vermek zorundadır. Çünkü otobüslerde ırkçı bir ayırım söz konusudur. Şöyle ki: ön sıradaki koltuklar beyazların, en arkada ayakta durulan yerler siyahların ve beyazların koltuklarının hemen ardındaki koltuklar karma oturlan yerlerdir. Ancak orayı da beyazların ayakta kalması halinde siyahlar boşaltmak zorundadır. Otobüs şoförünün müdahale etmesine rağmen Bayan Parks, yerinden kalmayarak direnmeye devam etmiştir. Durum polise bildirilince Rosa tutuklanmış ve üç gün gözaltında kalmıştır. Kefaletle serbest kalmıştır. Rosa Parks'ın başlattığı bu sivil itaatsizlik eylemi tüm Amerika'da duyulmuştur. Amerika tarihinin en uzun süreli ve en devrimci boykotu sayılan "Montgomery Otobüs Boykotu" başlamıştır. Martin Luther King'in öncülüğü ile bir yıldan fazla süren bu eylem sonucunda Federal mahkeme toplu taşıma araçlarındaki ırk ayrımcılığını yasaklamıştır²²¹. Bir yıldan uzun süren bu otobüs eyleminin detaylarına bakıldığında ise tam manasıyla bir sivil itaatsizlik örneği ile karşılaşılmaktadır. Bayan Parks'ın tutuklanması üzerine aralarında King'in de bulunduğu bir grup siyah toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda, eylemin devam ettirilmesi gerektiği kararı verilmiş ve neler yapılacağı konuşulmuştur. Alınan eylem kararından bildirilerle halk haberdar edilmiştir. Boykot gereği siyahlar otobüslere binmeyeceklerdi. Ancak mağdur olmamaları için araç sahibi olanlar araçlarını bu iş için kullanacaklardı. Ayrıca siyah taksiciler de ücretsiz olarak bu hizmeti karşılayacağını bildirmiş ve eyleme bu şekilde destek olmuşlardır. Böylelikle eylem büyük bir katılımı başlatmıştır. Kamuoyuna seslerini duyurabilen siyahlar, diğer eyaletlerden ve bazı ülkelerden destek görmüşlerdir. Eylemi destekleyenlerden gelen maddi yardımlarla otomobiller alınmış, araç sayısının artmasıyla ulaşım sistemli bir hale getirilerek güzergâh ve durak niteliğinde noktalar oluşturulmuştur. Eyalet yasalarına aykırı davrandıkları gerekçesiyle birçok eylemci tutuklanmış ya da

²²¹ Gürkan Hacır, "Sivil Direnişin Annesi: Rosa Parks", **Akşam Gazetesi**, 23.06.2013, <http://www.ak-sam.-com.tr/yazarlar/sivil-direnisin-annesirosa-parks/haber-218522>. E.T: 10.11.2016.

ehliyetlerine el konulmuştur. Tüm bunlara rağmen direnişe devam edilmiştir. Eylemin uzun sürmesi otobüs işletmecilerini maddi zorluklara sokmuş ve uzlaşmaya mecbur etmiştir²²². Çünkü siyah yolcuların sayısı yaklaşık on yedi bin idi ve bu sayı tüm yolcu sayısının yüzde yetmiş beşine karşılık gelmekteydi²²³. Aslında siyahlar ile beyazlar birbirlerine zarar vererek uzun bir süre çatışmışlardır. Ama hiçbir zaman bu çatışmalar elle tutulur bir başarı getirmemiştir. Otobüs eyleminin başarılı olmasındaki temel sebeplerden biri kesinlikle şiddetin reddedilmesidir. Aksi halde, eyleme katılım oranının ne denli yüksek olduğu düşünüldüğünde, şiddetin patlak vermesi eylemi içinden çıkılmaz bir hale gelmesi demektir. Bu başarıda eyleme öncülük ederek şiddete izin vermeyen King'in payı oldukça büyüktür.

Adından otobüs eylemlerinde çokça bahsedilen Martin Luther King, 15 Ocak 1929 yılında siyahların yoğunlukta olduğu Atlanta'da doğmuştur. Babası iyi gelire sahip bir rahiptir. Aynı zamanda da siyah bir muhaliftir. King, iyi bir eğitim almıştır. 1947 yılında bir kilisede yardımcı papaz olmuştur. Din bilimi diplomasıyla üniversiteden mezun olmuş, hemen arkasından da doktora çalışmasına başlamıştır. Doktor unvanını aldıktan sonra Alabama'nın Montgomery şehrinde bir kilisede rahip olarak göreve başlamıştır. Bu şehir siyahlara karşı ırk ayrımının en yoğun en keskin olduğu yerlerden birisidir²²⁴.

Siyahların eylemi otobüs boykotlarıyla sınırlı kalmamıştır. Çünkü siyahların tek problemi otobüsteki ayrımcılık değildir. Okullardaki ırk ayrımcılığı, oy hakkının kullanılamaması ve ekonomik zorluklar yaşadıkları diğer sıkıntılardır. Bu yüzden eylemlerini sürdürmüşlerdir. Oy hakkı için "Dua Hacı" adıyla bir eylem yapmışlardır. 1954 yılında yapılan eylemde yaklaşık 35 bin kişi yürüyüş yapmıştır. King, Lincoln Anıtı önünde yaptığı konuşmada, hükümetin üzerine düşeni yapması gerektiğini söylemiştir. Toplanan siyahlara da protestolarına devam etmelerini ve asla şiddete başvurmamalarını öğütlemiştir²²⁵. King, siyahların haklarını konuşmak üzere başkandan randevu talep etmiş ama bu talebi ciddiye alınmamıştır. Doğrudan eyleme geçmekten başka çare kalmamıştır. Oy sandıkları çevresinde sessiz bekleyişler düzenlenmiştir. 1960 yılında Atlanta'da bir üniversite öğrencisi otobüs

²²² Aygün, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, 184-188.

²²³ Schloredt, Brown, *İnsanlık Tarihine Yön Verenler-Martin Luther King*, s.23.

²²⁴ Aygün, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, s.181-182.

²²⁵ Aygün, *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, s.192.

terminalindeki lokantaya girmiş ve yemek istemiştir. Ancak siyah olduğu için ona servis yapılmamıştır. O genç daha sonra iki arkadaşını da alarak günlerce o lokantada oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Zamanla başka öğrencilerinde katılımıyla sayıları artmış ve eylem medyada yer edinmiştir. King de oturma eylemine katılarak destek olmuştur. Hemen arkasından da tutuklanmalar gerçekleşmiştir²²⁶.

28 Ağustos 1963'te ırkçılığa karşı yapılan ünlü Washington yürüyüşüne içinde beyazlarında bulunduğu yaklaşık 250 bin kişi katılmıştır. Washington'daki Lincoln Anıtı önündeki King'in "benim bir hayalim var" başlıklı ünlü konuşmasıyla yürüyüş sonlanmıştır²²⁷. Bu hareketin de etkisiyle 1964'te başkan, King'i görüşmeye çağırır ve Yurttaşlık Hakları Yasası'nı kabul ettiğini bildirir. Siyahların haklarını şiddetsiz bir şekilde savunan King, 1964'te Nobel Barış Ödülüne layık görülür²²⁸. 1965 yılında King, Selma bölgesine gitmiştir. Resmen sahip oldukları oy kullanma hakkının fiilen de sağlanması için mücadelelere başlanmıştır. Şiddetsiz ama ısrarcı eylemleri sonucunda oy kullanmaları önündeki engeller de kaldırılmıştır²²⁹.

Siyahların önderliğini yaparak dikkatleri üzerine çeken Papaz King, katıldığı bir eylem sırasında tutuklanmış ve uzun süre hapisten çıkamamıştır. Ama kaldığı Birmingham hapishanesinde de eylemlerine devam etmiş ve kendini eleştirenlere karşılık gönderdiği mektubuyla eylemi üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Mektubunda yer alan ifadeleri ise şu şekildedir²³⁰:

“Müzakere çağrısında bulunmakta oldukça haklısınız. Aslında doğrudan eylemin amacı tam da budur. Barışçıl doğrudan eylem öyle bir krize ve gerilime yok açar ki, müzakereyi ezelden beri reddeden bir toplum bile sorunla yüzleşmek zorunda kalır. Sorunu mümkün olduğunca dramatize ederek artık görmezden gelineme-yecek bir hale getirmeyi amaçlar. Gerilimi pasif direnişçinin işinin bir parçası olarak anmam size şaşırtıcı gelebilir. Ancak “gerilim” kelimesinden korkma-dığımı de itiraf etmeliyim. Şiddetli gerilime yürekten karşıyım, ama gerilimin yapıcı ve

²²⁶ Schloredt, Brown, **İnsanlık Tarihine Yöne Verenler-Martin Luther King**, s.39.

²²⁷ Hacır, “Sivil Direnişin Annesi: Rosa Parks”.

²²⁸ Jose Bove, Gilles Luneau, **Sivil İtaatsizliğe Çağrı**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.99.

²²⁹ Schloredt, Brown, **İnsanlık Tarihine Yöne Verenler-Martin Luther King**, s. 53-54.

²³⁰ Martin Luther King, “Birmingham Hapishanesi'nden Mektuplar”, **Cogito 67- Sivil İtaatsizlik**, Çev. Ezgi Göç, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 18-28

şiddetsiz bir türü vardır ki, gelişme için gereklidir. Acı deneyimlerden öğrendiğimiz üzere özgürlük asla baskıcının isteyerek verdiği bir şey değildir; baskıya maruz kalanlar tarafından talep edilmelidir. Anayasal ve Tanrı tarafından bahşedilmiş haklarımız için 340 yılı aşkın bir süredir bekliyoruz. Asya ve Afrika'daki milletler siyasal bağımsızlı kazanmaya doğru jet hızıyla ilerlerken, biz ancak at arabası hızıyla bir restoranda bir bardak kahve içebilme hakkını kazanmaya doğru ilerliyoruz. Bizim yasaları ihlal etmeye hazır oluşumuzun sizi çok kaygılandırıldığını ifade ediyorsunuz. Bu kesinlikle meşru bir kaygıdır. [...] Yüce Divan'ın 1954'te aldığı, devlet okullarında ayrımcılığı yasadışı ilan eden karara herkesin uymasında bu kadar ısrar ederken bilinçli olarak yasaları ihlal etmemiz ilk bakışta çelişkili gibi görünebilir. "Nasıl bazı yasaların çiğnenmesini ve ötekilere uyulmasını savunabilirsiniz?" diye sorulabilir. Bunun cevabı iki tür yasanın söz konusu olduğudur: adil ve adaletsiz. Adil yasalara uyulmasını ilk savunacak kişi benim. İnsanın adil yasalara uymak yoluna hem yasal hem de ahlaki bir sorumluluğu vardır. Buna karşılık, insanın adaletsiz yasalara uymamak yolunda ahlaki bir sorumluluğu vardır. Adil yasa, ahlaksal yasayla ya da Tanrı'nın yasasıyla örtüşen, insan tarafından koyulmuş kanunlardır. Adaletsiz yasa ise ahlaksal yasayla uyum içinde olmayan kanunlardır. Bütün ayrımcılık yasaları adaletsizdir. Çünkü ayrımcılık ruhu bozar ve kişiliğe zarar verir. Ayrımcılı yapana asılsız bir üstünlük hissi, ayrımcılığa uğrayana da asılsız bir aşağılık hissi verir. Eğer bir yasa, oy kullanma hakkı olmadığı için o yasanın yapılmasına ya da yürütülmesine hiçbir katkıda bulunmamış bir azınlığa uygulanıyorsa adaletsiz bir yasadır. Bazen bir yasa görünüşte adil, uygulamada adaletsiz olabilir. Örneğin ben, izinsiz olarak yürüme eylemi yapma suçlamasıyla tutuklandım. Yürüyüş yapmak için izin alınmasını gerektiren bir kararnamenin varlığında ters bir şey yoktur. Ancak bu kararname ayrımcılığı sürdürmek ve vatandaşların [...] barışçıl bir şekilde toplanma ve protesto faaliyetinde bulunma hakkını elinden almak için kullanıldığında adaletsiz hale gelir. Beyanlarınızda eylemlerimizin, her ne kadar barışçıl olsalar da şiddeti besledikleri için suçlanması

gerektiğini öne sürüyorsunuz. Ancak bu mantıklı bir sav mıdır? Bu, paraya sahip olmak suretiyle kötücül soygun eylemini beslediği gerekçesiyle soyulan kişiyi suçlamak gibi bir şey değil midir? Bu, doğruya olan şaşmaz bağlılığı ve felsefi sorgularıyla sapkın halkın onu baldıran zehri içmek durumuna bırakan eylemlerini beslediği gerekçesiyle Sokrates'i suçlamak değil midir? Baskı gören insanlar sonsuza dek baskı altında kalamazlar. Özgürlük özlemi sonunda kendini gösterecektir ve Amerikalı Zenci'nin yaşadığı da budur. İçeriden bir şeyler ona doğuştan gelen özgürlük hakkını; dışarıdan bir şeyler de bu özgürlüğün elde edilebilir bir şey olduğunu hatırlatmıştır. Zencilerin birikmiş kargınlıkları ve hayal kırıklıkları vardır ve bunlar ortaya dökülmelidir. Bu yüzden bırakın Zenciler yürüsün; bırakın belediye konağını dualarla tavaf etsin, bırakın özgürlük yolculuklarına çıksın- ve bunları yapmalarının neden gerektiğini anlamaya çalışın. Eğer bastırılmış duygular şiddetsiz biçimlerde açığa çıkarılamazsa şiddet yoluyla ifade bulacaktır; bu bir tehdit değil, tarihsel bir gerçektir.”

“Adil olmayan bir yasayı ihlal etmek isteyen kişinin bunu açık bir biçimde [...] ve böyle bir ihlalin getireceği cezayı üstlenmeye hazır olarak yapmalıdır. Ben, vicdani muhasebe sonucu haksız bir yasayı ihlal eden ve yurttaşlarının vicdanlarını sarsmak ve söz konusu yasanın haksız olduğu konusunda gözlerini açmak amacıyla, cezayı kabullenerek hapse giren kişinin yasaya en büyük saygıyı gösterdiğini iddia ediyorum²³¹.”

King'in son hareketi Vietnam Savaşı'na karşı yürüttüğü mücadele olmuştur. Şiddeti reddetme hususundaki ciddiyeti sebebiyle doğrudan ya da dolaylı olarak şiddetin bir parçası olmak istememektedir. İnsanları askere alınarak şiddet kullanmaya zorlamanın haksızlık olduğu görüşündedir. Ayrıca Vietnam Savaşı yoksulluğu da beraberinde getirmektedir. 1967 yılında kişi başına düşen gelir 53 dolar iken, bir Vietnamlı askeri öldürmek için harcanan paranın 320.000 dolar olduğunu belirtir ve insanlara vicdani red çağrısında bulunur. 1968'de neredeyse tamamının yoksullardan oluştuğu bir yürüyüş düzenlenir. King'in tutum ve barışçıl söylemi ABD yönetimi

²³¹ Martin Luther King, "Birmingham Cezaevi'nden Mektuplar", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014. s.204.

tarafından da hoş karşılanmaz ve kendine bir hayli düşman edinir. Sonuç olarak kaldığı otelin balkonunda uğradığı silahlı saldırıyla hayatını kaybetmiştir. Ölüm haberinin duyulmasıyla birçok kentte isyan başlamış, şehirler ateşe verilmiştir. Cenaze törenine 300 binden fazla kişi katılmıştır. King ile beraber Jim Crow kanunları denilen ırkçı yasalar da tarih olmuştur. Irk ayrımcılığı içeren yasalarda düzenlemeler yapılmış ve ırksal ayrımcılık yasaklanmıştır²³². Görüldüğü üzere çok da uzun olmayan bir zaman öncesinde siyahlar sosyal haklarını elde edebilmek için şiddet dışı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Gandhi'yi iyi anlamış ve onun yolundan gitmiştir. M. L. King, sivil itaatsizliğin tüm ilkelerini kullanarak ve eşit haklar isteyen kalabalığı iyi idare ederek, istedikleri haklara kavuşmalarını sağlamıştır. King'in eylemlerde görmek istediği tek grup siyahlar değildir. Onun amacı beyazlarında bu duruma anlayış göstermesi, kabul etmesi ve desteklemesidir. Sivil itaatsizliğin temel amaçlarından birisi de karşı görüşe sahip olanları da ikna edebilmektir ve King son eylemlerinde bunu da gerçekleştirebilmiştir. Martin Luther King'e göre şiddete dayanmadan yapılacak bir eylemin dört basamağı vardır. Bunlar; "adaletsizliğin varlığının tespiti için materyalin toplanması, görüşmeler, öz arınma ve doğrudan eylem"dir²³³.

²³² Hacır, "Sivil Direnişin Annesi: Rosa Parks".

²³³ Martin Luther King, "Birmingham Cezaevi'nden Mektuplar", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, s.198.

BÖLÜM III

SİVİL İTAATSİZLİK BAĞLAMINDA SÜREKLİ AYDINLIK İÇİN BİR DAKİKA KARANLIK EYLEMİ

Sivil itaatsizlik, bir sivil toplum hareketi, bir yurttaş girişimi, bir soruna dikkatleri çekme çabası ve haksızlık olarak görülen bir durumu düzeltme isteğidir. Türkiye’de sivil itaatsizlik bağlamında Gandhi’nin tuz yürüyüşü gibi ya da siyahların hak mücadeleleri gibi dünyada yankı uyandırmış eylemler olmasa dahi sivil itaatsizliğin birçok ögesini içinde barındıran ve akademik çevrelerce de sivil itaatsizlik başlığı altında incelenmiş birçok eylem olmuştur.

3.1. Türkiye’de Gerçekleştirilen Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Türkiye’de toplumsal hareketler 1961 Anayasası’nın eskiye nispeten getirdiği özgürlük ortamının da etkisiyle artış göstermiştir. 1960’lı yıllarda işçi ve öğrenci hareketleri ön plana çıkmıştır. Toplumsal düzene, siyasal rejime, okul içi sorunlara ve eğitim sistemine yönelik yapılan bu eylemlerinden birçoğu şiddet içerdiğinden aktif direnme modeline örnek olarak daha uygun olacaktır. 1971–73 yılları arasında yapılan anayasa değişiklikleri temel hak ve özgürlüklerin daraltılmasına yönelik olmuştur. 1980 darbesinden sonra halkoylamasıyla kabul edilen 1982 Anayasası ise temel hak ve özgürlükleri devlet iktidarı karşısında daha fazla sınırlandırmıştır. Dolayısıyla 1980’li yıllarda sivil itaatsizlik eylemleri durmuştur. 90’lı yıllarda ise sivil itaatsizlik eylemlerinin tanınması ve yayılması ile tekrar canlanmıştır²³⁴. Bu bakımdan 1960’lardan bugüne sivil itaatsizliğe örnek teşkil edebilecek sivil toplum hareketlerine kısaca değinmek gerekmektedir.

Bunlardan ilki 1969 yılındaki öğretmen eylemleridir. Türkiye’deki sivil itaatsizliğin belki de ilk örneği sayılmaktadır. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLKSEN), 15–18 Aralık 1969 tarihleri arasında insan onuruna yakışır şekilde yaşamaktan yoksun bırakıldıkları, laiklik ilkesinin eğitim ve öğretim kurumlarında yok sayılması, düşünce özgürlüğüne imkân verilmemesi gibi

²³⁴ Peri Uran, “1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Kayseri, Sayı: 1/2, (2006), s. 133-135.

sebeplerle dört günlük bir boykota girişmişlerdir²³⁵. Bu boykota yüz binden fazla öğretmen katılmıştır. Eyleme katıldıkları için öğretmenler hakkında kovuşturma başlatılmış ve maaş kesintisi, kıdem düşürme, sürgün, il içinde başka yere atama, müdürlük görevinden alma, derece indirme ve görevden ihraç etme gibi yaptırımlar uygulanmıştır²³⁶. TÖS yöneticileri ile birlikte üç bin kadar sendika üyesi gözaltına alınarak haklarında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Bunlardan TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt, Genel Başkan Yardımcısı Dursun Akçam, Genel Sekreter ve Yürütme Kurulu Üyeleri hapis cezasına çarptırılmıştır²³⁷. 1961 Anayasası'nda Sendikal Haklar kapsamında işçiler için tanınan bazı haklar kamu çalışanları için tanınmamıştır. Dolayısıyla grev ve boykot gibi eylemler kamu çalışanları açısından yasaya aykırılık sayılmaktadır²³⁸. 1969 Öğretmen eylemi sivil itaatsizliğin yasaya aykırılık, alenilik, şiddetsizlik, tekil bir haksızlığa karşı olma, sorumluluğun üstlenilmesi gibi birçok unsuru hakkıyla gerçekleştirmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemine örnek sayılabilecek bir eylemde 1987 yılında Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Türkiye İşçi Partisi, yurt dışında Türkiye Komünist Partisi ile bir çatı altında birleşmiş ve ortak bir program oluşturmuşlardır. Ancak "Siyasi Partiler Yasası" gereği "Komünist" adıyla bir siyasi parti kurulması mümkün değildir, yasaya aykırıdır. Dolayısıyla bu iki partinin yöneticileri Türkiye'ye geldikleri anda tutuklanmışlardır. Tutuklu kaldıkları sürede tahliye edilmeleri için açlık grevleri yapmışlardır. Daha sonra ilgili yasanın kaldırılması olasılığı ile tahliye edilmişlerdir. Serbest kalmalarının ardından Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP)'ni kurmuşlardır. Ama çok uzun sürmemiş ve Anayasa Mahkemesi tarafından ismi sebebiyle kapatılmıştır. Sivil itaatsizlik açısından bakıldığında, öncelikle yasaya karşı bir ihlâl durumu söz konusudur. Tabii ki bu yasaya aykırılık sistemin tamamına değil bir yasa normuna karşı olmuştur. Eylemciler hareketlerinin sonucunda tutuklanmışlardır. Tutuklanmalarını da haksızlık olarak gördüklerinden sadece açlık grevleri yaparak bu durumunu protesto

²³⁵ Uran, "1960 Sonrası Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Eylemleri", s.134

²³⁶ Yıldırım Koç, "TÖS'ün Genel Grevi (1969)", **Aydınlık Gazetesi**, 24.12.2011.

²³⁷ Yıldırım Koç, "TÖS Gerçeği ve Geleneği", **Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası Eğitim Broşürü Dizisi 2**, 2011, s.6.

²³⁸ Mesut Gülmez, "1961 Anayasası'nda Sendikal Hakların Oluşumu", **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı:18/3, (1985), s.95-96.

etmişlerdir. Eylem kamuya açık yapılmış ve haksızlık şiddete başvurmadan protesto edilmiştir²³⁹.

80'li yılların sonunda, işçilerin grev gibi yasal haklarının yanı sıra, grev dışı yöntemlerle de ekonomik kayıpların büyüklüğünü kamuoyuna anlatarak kazanım elde etme çabasında oldukları bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleşmiştir. 1989 Bahar Eylemleri olarak anılan bu kitlesel hareket kapsamında işçiler, 25.10.1982 tarihli Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Yönelik Yönetmelik kurallarına aykırı olarak yarım bıyık bırakma, saç kazıtma, sakal bırakma, yalınayak ve çıplak yürüme gibi ihlallerde bulunmuşlardır. Bunların yanı sıra işi yavaşlatma, işe geç başlama, yolu trafiğe kapatma, toplu boşanma başvurusu, toplu simit yeme, siyah çelenk bırakma şeklinde eylemlerini çeşitlendirmişlerdir. İş verimini düşürme amacı ile yapılan eylemler, Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'na aykırı bulunmaktadır ve yaptırımları vardır. Dolayısıyla yasa ihlalleri hususunda bu eylemler açısından herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Bunun dışında eylemlerin aleni gerçekleşmesi, şiddetten uzak olmaları ve yaptırımlara razı gelmeleri nedeniyle tipik sivil itaatsizlik eylemidir²⁴⁰.

Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun 1990 yılının başında genel bir direniş kararı alması sivil itaatsizlik bağlamından bir örnek sayılmaktadır. "3 Ocak Genel Direnişi" olarak adlandırılan bu eylem, genel çalışma hayatını ilgilendiren yasaların temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan hükümlerin düzeltilmesi talebiyle ortaya çıkmıştır. Ancak alınan bu genel eylem kararı Bakanlar Kurulu tarafından yasadışı olarak kabul edilmiş ve bu eylemlerin önlenmesi için iş mahkemelerine ihtiyati tedbir ve tespit davaları açılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemesi kararına göre uygulanacak yaptırımın eyleme katılacak olan herkesi kapsayacağını belirtmesine rağmen 3 Ocak 1991'de eylem gerçekleşmiştir²⁴¹.

Yaşar Kemal'in, 23 Ocak 1995 tarihinde, "Der Spiegel" adlı dergide yazdığı bir makale dolayısıyla hakkında bölücülük iddiasıyla soruşturma açılması "Düşünceye Özgürlük" başlığıyla bir sivil itaatsizlik eylemi başlatmıştır. Bu hareketinin

²³⁹ Ergin Cinmen, "Amaç Bir Sİ'yi Başlatmak Değildi", **Sivil İtaatsizlik**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayını, 1998, s.11.

²⁴⁰ Şeniz Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006, s.212-213.

²⁴¹ Uran, "1960 Sonrası Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Eylemleri", s.135

başlatılmasının ardından düşüncelerinden ötürü yargılanan sayıları bin civarındaki aydının, suç sayılan yazıları “Düşünceye Özgürlük” adlı kitapçıkta bir araya getirilmiş ve tekrar tekrar yayınlanarak suç işlenmiştir. Bilerek ve isteyerek bu suçu işleyen yazar ve yayıncılar birçok kez tutuklanmışlardır. Ama aynı suçu tekrar işleyip kendilerini ihbar etmişlerdir. Bu yayıncı ve yazarların asıl amacı yargının iş yükünü artırarak yıldırma politikası uygulamaktır²⁴². Böylece sivil itaatsizliğe örnek teşkil etmişlerdir.

Bir başka sivil itaatsizlik örneği, Cumartesi Anneleri olarak adlandırılan kayıp yakınlarının 27 Mayıs 1995 tarihinde başlattığı ve yaklaşık dört yıl süren oturma eylemi olmuştur. Oldukça uzun soluklu olan bu harekete baskılar ve müdahaleler nedeniyle 1999’da ara verilmiştir. Dört yıl boyunca her cumartesi İstanbul/İstiklal Caddesi’nde bulunan Galatasaray Lisesi önünde ellerinde kayıp olan yakınlarının resimleriyle oturarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır²⁴³. Amaçları gözaltında kaybolan yakınlarına ama ölü ama diri ulaşmak ve sorumluların cezasını çekmesini sağlamaktır. Hiçbir şiddet hareketinde bulunmamış sadece oturma eylemi yaparak seslerini kamuoyuna duyurmuşlardır.

Sivil itaatsizliğe tartışmasız bir şekilde örnek kabul edilen eylem, Bergama köylülerinin çevre hareketi olarak başlattıkları girişim olmuştur. Sivil itaatsizlik yöntemlerinden birçoğunu kullanmışlardır. İzmir’in Bergama ilçesinde yapılan siyanürle altın çıkarma çalışmalarına yerli halk karşı çıkmıştır. 1994 yılında Çevre Bakanlığı’nın maden çalışmalarını onaylaması ile birlikte Bergama köylüleri bir yandan madenin faaliyetlerinin durdurulması için hukuk mücadelelerini sürdürürken diğer yandan artan bir biçimde örgütlenmişlerdir²⁴⁴. Örgütlenen kalabalık 15 Kasım 1996’da İzmir-Çanakkale yolunu altı saat boyunca trafiğe kapatmışlardır. On gün sonra binlerce Bergamalı, sağanak yağmur altında belediye bandosunun çaldığı cenaze marşı eşliğinde ellerinde tabutlar ve “mezarımızı kazmayın” sloganlarıyla protesto yürüyüşü yapmışlardır²⁴⁵. 23 Aralık 1996’da ise köyün erkekleri yarı çıplak

²⁴² Şanar Yurdatapan, **Düşünceye Özgürlük 2002**, İstanbul, Yıldızlar Matbaacılık, 2003, s.79-84.

²⁴³ Anbarlı, “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)”, s.238.

²⁴⁴ Füsun Kökalan Çımrın, “Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14/53, (Bahar 2015), s.313.

²⁴⁵ Elif İnce, “Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri”, **BİA Haber Merkezi**, İstanbul, 13.12.2014, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri>. E.T: 17.05.2017.

bir vaziyette yağmur altında bildiri dağıtmışlar. Yaptıklarıyla yetkililere seslerini duyurmaya çalışmış ve eylemlerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Mart 1997’de firmanın maden çıkarmak üzere dinamit patlatması köylüyü tedirgin etmiş bunun üzerine Bergama Cumhuriyet Meydanı’nda toplanarak ellerinde meşalelerle yürüyüş yapmışlar ve halay çekmişlerdir. Tabi ki bu eylem esnasında polis engeline takılmışlardır. Ama hiçbir şekilde polise karşı ya da çevreye karşı şiddet eyleminde bulunmamışlardır ve buna rağmen polisin şiddetine maruz kalmışlardır. Daha sonra eylemi biraz daha büyüterek yaklaşık dört bin köylü ile madeni işgale kalkmışlardır. Bu işgali hiçbir şeye zarar vermeden, şiddete başvurmadan sadece gece yarısı madene girip oturma eylemi yaparak gerçekleştirmişlerdir. Eylem sonrasında bir kaç kişi gözaltına alınmıştır²⁴⁶. Aslında orayı kolayca yerle bir edebilecek bir kalabalık olmasına rağmen bunu tercih etmemişlerdir. Şiddete başvurmadan mücadele etmeyi seçmişlerdir.

1 Şubat 1997’de “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” ya da “temiz toplum için yurttaş girişimi” olarak adlandırılan eylem, Balıkesir, Susurluk ilçesinde meydana gelen bir kaza üzerine mafya-siyaset-devlet ilişkisine karşılık ortaya çıkmıştır. Her gün saat 21.00’da bir dakikalığına ışıklar kapatılmaya başlamıştır. Bununla karanlık ilişkilere dikkat çekmek amaçlanmıştır. “temiz siyaset için süpür gitsin” sloganlarıyla sokakta süpürge dağıtılmıştır. Faks yoluyla yayılan sivil itaatsizlik eylemi kolayca kamuoyunda yer etmiş ve benimsenmiştir. Başlangıçta ışıkları bir dakika boyunca kapatma şeklinde yapılan eylemler zamanla çeşitlenerek ışıkları yakıp kapatma, tencere tavalarla ses çıkarma ve hatta mumlarla sokaklarda toplanıp saat 21.00 olunca mumları üfleyerek söndürme şeklinde çeşitlenmiştir. Ancak eylemler halk tarafından ne kadar benimsenmişse iktidar tarafından da o kadar hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla eylemcilere müdahale edilmiş polis ve halk arasında birçok kez arbede yaşanmış bu sırada yaralanan ve hatta hayatını kaybeden olmuştur. Bu hareket yasaya aykırılık dışında bir sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilmesi için gereken tüm özellikleri aleni şekilde taşımaktadır. Halkın eylemleri çeşitlendirerek sokaklara dökülmesiyle birlikte artık izinsiz gösteri yapılması gibi durumlar söz konusu olmuş ve yasaya aykırılık ilkesi açısından da çelişkiler ortadan kalkmıştır.

²⁴⁶ Üstün Bilgen Reinart, **Biz Toprağı Bilirdik**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 61-70.

Uzun süre gündemde kalan başörtüsü sorunu, sivil itaatsizliğe örnek oluşturacak eylemlere neden olmuştur. 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu “irtica ile mücadele” kapsamında kamu kurumlarında başörtüsünü yasaklamıştır²⁴⁷. Kur'an kurslarının ve imam hatip ortaokullarının kapatılması, üniversite öğrencilerinin türbanlarından dolayı okullara alınmaması toplumda tepkilere neden olmuştur. 11 Ekim 1998 tarihinde düzenlenen “inanca saygı ve düşünceye özgürlük için el ele” adı altındaki eylemlere milyonlarca kişi katılmış ve el ele tutuşarak insan zinciri oluşturmuşlardır²⁴⁸. İstanbul merkezli başlayan bu eylem bütün Türkiye'ye yayılmıştır. Eylemlerde birçok kişi gözaltına alınmış, tutuklanmış ve hatta idamla yargılananlar olmuştur. Kız öğrenciler giremedikleri üniversitelerin önlerinde, polis müdahalelerine rağmen, aylarca eylemi sürdürmüşlerdir²⁴⁹. 90'lı yıllarda Türkiye hassas bir dönemde olduğundan yapılan başörtüsü eylemleri gerek laik kesim tarafından gerek de hükümet tarafından hoş karşılanmamış ve hatta devlete karşı saldırı ve irtica eylemi olarak yorumlanmıştır. Ancak sivil itaatsizlik adına birçok özelliği içerisinde barındırmaktadır.

Sivil İtaatsizlik olarak değerlendirilebilecek eylemlere son örnek Gezi Parkı eylemleri verilebilir. Taksim'in Yayalaştırılması Projesi kapsamında Gezi Parkı'nın yerine topçu kışlası kurulması konusu yakın tarihte meydana gelen bir eyleme neden olmuştur. Gezi Parkı direnişi olarak bilinen eylem, 27 Mayıs 2013 tarihinde firmaya ait iş makinelerinin yıkım çalışmalarına başlaması ile başlayıp 15 Haziran 2013 tarihinde eylemcilerin polis tarafından parktan çıkarılmasına kadarki süre boyunca devam etmiştir. Yıllardır bu parkı yeşil alan olarak kullananlar parkta oturarak hatta çadırlar kurarak bu yıkıma engel olmaya çalışmışlardır. Eylem, sözlü ve yazılı sloganlarla, duvar yazıları, mizah dergileri veya koroların seslendirdiği müzik parçaları gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır²⁵⁰. Parkta nöbet tutan eylemciler 29 Mayıs Çarşamba sabahı emniyet güçlerinin sert müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Parktaki ağaçların kesilmesini engellemeye çalışanlara karşı yapılan müdahaleler

²⁴⁷ Elif İnce, “Başörtüsüne Özgürlük için El Ele Zincirlerinden Bugüne”, **BİA Haber Merkezi**, 25.12.2014, <http://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune>, E.T: 08.01.2018

²⁴⁸ “Özgürlük Zinciri”, **Altınoluk Dergisi**, , Sayı: 153, (1998), s. 53.

²⁴⁹ Tuna Bayramoğlu, Ender Çınar, “Hafızalardaki 28 Şubat”, **Yenişafak**, 28.02.2018.

²⁵⁰ “Siyaset ve Toplum Bilim Perspektifinden Gezi Parkı Olayları”, **Bilim Akademisi Derneği Çalışma Grubu Raporu**, 01.08.2013, <http://bilimakademisi.org/siyaset-ve-toplum-bilim-perspektifinden-gezi-parki-olaylari-calisma-grubu-raporu/>, s.3, E.T: 18.12.2017.

kısa zamanda büyük yankı bulmuş ve sosyal medya aracılığıyla hızlı bir şekilde yayılmıştır. Böylece eylemler İstanbul ile sınırlı kalmamış destek amaçlı olarak başta İzmir, Ankara gibi büyük şehirler olmak üzere Türkiye'nin birçok ilinde yapılmıştır²⁵¹. Yapılan eylemlerden bazıları şiddet içeren eylemler olmuşlardır. Örneğin, İzmir/Alsancak'ta toplanan kalabalık, yolu üç saat boyunca trafiğe kapatmış, çöp bidonlarını ateşe vermiş, bazı iş yerlerinin camlarını kırarak zarar vermişlerdir. Olaylara gaz bombası ve tazyikli su ile müdahale eden polise de havai fişek patlatarak, taş, şişe ve ellerine geçirdikleri her şeyi fırlatarak karşılık vermişlerdir. Ortalık savaş alanına dönmüş ve eylemcilerin birçoğu gözaltına alınmıştır²⁵². Başlangıçta bir çevre duyarlılığı ile başlayan bu hareket zamanla hükümet karşıtlarının ortak tepkisi haline dönüşmüştür. Her dilden, dinden, ırktan, mezhepten, sendikadan ve siyasi düşünceden insanın bulunduğu bir kalabalık iken, parti propagandası yapan grupların artmasıyla ve o propagandaların içinde yer almak istemeyenlerin çekilmesiyle amacından sapmıştır. Ama Gezi Parkı eylemleri sırasında Taksim Meydanı'nda dikkat çekici bir pasifist barışçıl eyleme imza atan, 'Duran Adam' lakaplı Erdem Gündüz'ü sivil itaatsizlik örnekleri arasındaki yerine koymak gerekir²⁵³.

Gezi Parkı eylemleri neticesinde İstanbul 1. İdare Mahkemesi, "Beyoğlu İlçesi, Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesine ilişkin" imar planı değişikliklerini 6 Haziran 2013'te iptal etmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin itirazını değerlendiren Danıştay 6. Dairesi, 29 Nisan 2014'de iptal kararını onamıştır ancak belediye, Danıştay 6. Dairesi'ne başvurarak karar düzeltme istemiş. Normalde bu yol, istisnai olarak kullanılmaktadır ve yüksek yargı maddi hata yapılmadığı sürece karar düzeltme taleplerini reddetmektedir²⁵⁴. İstisnai şekillerde de olsa proje onaylanmış ve hayata geçirilmiştir. Gezi Parkı'nın yıkılmaması için başlayan bu eylem hem sadece gezi parkını koruma amacını taşıyan bir liderleri olmadığından,

²⁵¹ Bozkurt, Yavuz, Bayansar, Reha, "Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları" **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14/2, (2016), s.287.

²⁵² "Tüm Türkiye'de Gezi Parkı Protestosu, 31.05.2013, <http://www.mynet.com/haber/guncel/tum-turkiyede-gezi-parki-protestosu-699742-1>, E.T: 12.05.2018.

²⁵³ Karaibrahim, Eda, "Politik Bir Mücadele Yöntemi Olarak Sivil İtaatsizlik", 15. 08. 2016, <http://ww-w.tuicakademi.org/sivil-itaatsizlik/>

²⁵⁴ "Danıştay, Gezi Parkı'nda Topçu Kışlası'nın Önünü Açtı", **Hürriyet Gazetesi**, 15.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/29556112.asp>. E.T: 29.12.2017.

hem siyasi bir eyleme dönüştüğünden hem de farklı grupların kendini göstermek için bu eylemi kullanmasından dolayı başarıyla sonuçlanamamıştır.

Sivil itaatsizlik açısından değerlendirildiğinde Gezi Parkı eylemlerinin tam anlamıyla bir sivil itaatsizlik hareketi olduğu tartışılabilir. Gezi Parkı eylemleri kapsamında gerçekleşen duran adam eylemi, oturma eylemi, kitap okuma eylemi ve güvenlik güçlerine çiçek verme hareketi sivil itaatsizliğin şiddetsizlik unsuruyla örtüştüğünden bu kapsamda değerlendirilebilir. Ancak Gezi Parkı direnişinin şiddet içeren eylemlere konu olması, amacının dışına çıkması gibi durumlar sivil itaatsizliğin şiddetsizlik ilkesi ile ters düşmektedir. Bu konuda Ökçesiz, farklı bir açıklama getirerek bu eylemlerin tam anlamıyla bir sivil itaatsizlik olduğunu savunmaktadır. Ona göre fiziki güç içermeyen hiçbir eylem yoktur. Önemli olan şiddetin ölçüsü, oranı ve sivil itaatsizliğe kazandırdığı kalitedir. Şiddetin sivil itaatsizliği amacına götürecek bir özellik taşıması gerekmektedir²⁵⁵. Sivil itaatsizliğe yönelik geniş tanımda, şiddetsizlik ögesine yer verilmemiştir. Bu tanım üzerinden bakıldığında eylemin sivil itaatsizlik olduğu söylenebilir. Ama genel kabul gören baskın tanımdır. Bu bakımdan Gezi Parkı direnişi başlangıçta ağaçların kesilmesine karşı olan bir çevre hareketi iken daha sonra hükümet politikalarına karşı bir protesto eylemi halini almıştır. Böylelikle nitelik değiştirmiştir. Gezi direnişini, belki de başlangıç ve sonrası şeklinde bir ayırım yaparak incelemek gerekmektedir. Bunların dışında alenilik, sorumluluğun kabul edilmesi ve yasa ihlali ilkelerine uygun gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere Türkiye’de yakın döneme kadar birçok toplumsal hareket gerçekleşmiştir. Elbette ki bu olaylar durup dururken ortaya çıkmamıştır. Arka planda hazırlayıcı birçok neden bulunmaktadır. Bireyler arasındaki farklılıklar ve ayrışmalar bu nedenler arasında önemli olanlardır. Toplum, zaman zaman karşıt kamplara bölünür. Bu gruplar karşılıklı olarak güçlenirler, güçlendikçe sınırlar daha da keskinleşir. Başlarda tarafsız kalan kimselerde bu kamplar arasında seçimini yapıp birine dâhil olurlar²⁵⁶. Kamplaşmalar genelde din, dil, mezhep, milliyet ekseninde yaşanır ve kimi zaman oldukça ağır sonuçlanabilir. Türkiye’de böyle olmuştur. Bir

²⁵⁵ Emre Baylan, “Gezi Protestoları Sivil İtaatsizliktir”, 22.06.2013, Antalya, <http://www.star.com.tr/guncel/gezi-protestolari-sivil-itaatsizliktir-haber-764684/>. E.T: 02.01.2018.

²⁵⁶ Emre Kongar, **Demokrasi ve Laiklik**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s.45.

dönem sağ-sol, faşist-komünist şeklinde bir dönem de mezhepsel ya da kültürel olarak Sünni-Alevi ve etnik olarak Türk-Kürt şeklinde ayrışmalar olmuştur²⁵⁷. Bu ayrışmalar yüzünden, kanlı çatışmalarla sonuçlananlar dâhil, birçok olay yaşanmıştır.

Her toplumsal mesele kolayca eyleme ya da bir sivil itaatsizlik eylemine dönüşemez. Eyleme dönüşmesi için öncelikle destekleyici bir gruba ihtiyaç vardır. Bu grubun bir amacı, planı ve ortak bir meselesi olmalıdır. Normal şartlarda bir araya gelmesi pek mümkün görünmeyen bireyler ancak bu şekilde birleşebilir. Birliktelik tehdit ortadan kalkıncaya kadar, mesele çözülmeye kadar devam eder. Aksi halde sonlanır²⁵⁸. “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eyleminde de normal şartlarda bir araya gelmesi pek mümkün olmayan bireylerin ortak bir paydada, ortak bir meselede, buluştukları görülmektedir. Bu eylemin arka planını görebilmek ve eylemin sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin daha iyi açıklanabilmesi adına öncelikle dönemin genel siyasi ve toplumsal durumu hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

3.2. 90’lı Yıllar Türkiye’sinde Siyasal Yaşama Genel Bir Bakış

Türkiye’de toplumsal talepler 90’lı yıllarda nitelik değiştirmiştir. Önceden toplumsal çatışmalar inanç, yaşam biçimi ve ahlaki ölçüler şeklinde kültürel temelli olsa dahi ekonomik talepler şeklinde yansımıştır. Ama bireyler artık ekonomik talep örtüsü altında değil doğrudan Kürt, Türk, Alevi, laik, İslamcı olma durumuna göre talepte bulunmuş ve bunun için mücadeleye girişmiştir. Globalleşmenin yarattığı kimlikleri ve zihinleri standartlaştırma durumu bireylerin kimliklerine daha sıkı sıkıya tutunmalarına sebep olmuştur²⁵⁹.

Türkiye’de 90’lı yıllar siyasal anlamda oldukça hareketli geçmiştir. Gerek uzun ömürlü olamayan koalisyon hükümetleri gerek de siyasiler hakkında ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları, yönetimi sürekli sarsıntıya uğratmıştır. Bunun yanı sıra terörle mücadele ile ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar toplumsal hayatta huzursuzluğa ve tansiyonun her daim yüksek olmasına neden olmuştur.

²⁵⁷ Kongar, **Demokrasi ve Laiklik**, s.47.

²⁵⁸ Kongar, **Demokrasi ve Laiklik**, s.44.

²⁵⁹ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları 2007, s. 23-24.

Bu dönemin dile getirilen konularından biri “siyasal İslam” ya da bazı kesimlerin değişimiyle “irtica” meselesi Kongar’a göre, 1980 askeri darbesine dayanmaktadır. Darbe ile birlikte tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Askeri yönetimin toplumun desteğini alabilmek için devlet işlerinde dini öğelere yer verilmeye başlamıştır. Böylelikle din temelli bir siyaset ortaya çıkmıştır. Neticede halk, şeriatçılar ve laikler şeklinde kamplaşmaya başlamıştır. Kimilerine göre bu kamplaşma demokratlar ile demokrasiyi askıya almaya çalışanlar arasında olmuştur²⁶⁰.

1980 askeri darbesi ile elde edilen idare yetkisinin sivil bir yönetime devredilmesi gerekmiştir. Darbe öncesi yaşanan siyasi istikrarsızlıkların tekrar etmemesi için bu geçiş sürecinin oldukça kontrollü olması gerekmektedir. Bu sebeple seçimlerden önce anayasa değiştirilmiş ve seçim kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır²⁶¹. Böylece ilk seçim 1983 yılında yapılabilmektedir. Çünkü Milli Güvenlik Komitesi (MGK) siyasi partilerin kurulmasına ve siyasi faaliyetlerini gerçekleştirmelerine 1983 yılının Mayıs ayında izin vermiştir. Ancak MGK’nın veto yetkisi bulunmaktadır. Bu sebeple bazı partiler veto nedeniyle seçimlere katılamamıştır. Zaten siyasilerin çoğu yasaklı olduğundan yeni partilerin kurulması da sınırlı olmuştur²⁶². Bu ortamda 1983 seçimlerine Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP) olmak üzere üç parti katılmıştır. ANAP %45 oy oranı ile seçimin galibi olarak Turgut Özal, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece uzun süren koalisyon yönetiminin yerini tek parti iktidarı almıştır. Siyasi hayat zamanla darbenin etkisinden kurtulmuştur²⁶³. Özal’ın 1983 seçimlerindeki galibiyetinde, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi dönemin tanınan isimlerinin siyaseten yasaklı olması çok etkili olmuştur. Karşısında güçlü rakip kalmayan Özal’ın bu siyaset yarışında önü açılmıştır²⁶⁴.

Siyasal İslam ya da irtica meselesine 90’lı yılların ortasında, seçim yarışında rakibi yıpratma amacıyla sık sık dile getirilmiştir. Bu konuda Özal’a dönülecek olursa,

²⁶⁰ Kongar, **Demokrasi ve Laiklik**, s.47.

²⁶¹ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s.352-353.

²⁶² Yusuf Tekin, M. Çağatay Okutan, **Türk Siyasal Hayatı**, Ankara, Orion Kitabevi, 2011, s.198.

²⁶³ Tekin, Okutan, **Türk Siyasal Hayatı**, s. 199–201.

²⁶⁴ Ömer Çaha, Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983–1991), **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, Ed. Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009, s. 580–581

ortak dini inançlardan yararlanarak toplum desteğini arkasına almak istediği söylemek yerinde olacaktır. Bu tutumu 1983 yılı genel seçimindeki galibiyetin bir diğer nedeni sayılabilir. Seçimi kazanmasıyla birlikte siyasal İslam kavramı Turgut Özal'ın başkanlığındaki ANAP'ın aracılığıyla devletle bütünleşmiştir. Özal'ın “asıl devleti İslamlaştırmak gerekir” şeklindeki ifadesi nasıl bir yönetim anlayışına sahip olduğunun en açık ifadesi olmuştur. Nitekim seçimlerden aldığı netice ile bunu gerçekleştirmesinin yolu açılmıştır²⁶⁵. Türkiye'nin siyasal hayatında önemli bir yere sahip olan Turgut Özal, 1983–1989 yılları arasında başbakanlık görevini yerine getirmiş 1989 yılında cumhurbaşkanı seçilmiş ve vefatına kadar, yaklaşık dört yıl, bu görevde kalmıştır²⁶⁶.

Siyasilerin yasaklı olma durumu çok uzun sürmemiştir. Darbe sonrasında hazırlanan yeni anayasanın yani 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi, siyasetçilerin bir kısmı için getirilen 5 ile 10 yıl süreli siyasi yasakları içermektedir. Ancak olağan rejime dönüş ve siyasal yaşamın kendine özgü yasalarının işlemesiyle birlikte bu anayasal yasaklar da işlemez hale gelmiştir. Bu yüzden 1987 yılında yasakların kaldırılması konusu dillerde dolaşmaya başlamış ve gündemi oldukça meşgul etmiştir. Kaldırılmasını isteyenler kadar kaldırılmasına karşı çıkanlar olduğu için meselenin referandumla çözülmesi gerekmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren buna karşı olamamış hatta halkın nabzını ölçmek amacıyla referandumu yararlı görmüştür²⁶⁷. Bu süreçte, “hayır” yönündeki propagandasını sürdürmekle beraber Turgut Özal da referandum kararına ses çıkaramamıştır. Halkın eski siyasilerinin geri dönmesini istemeyeceğini düşünmüştür. 6 Eylül 1987'de yapılan referandum sonucunda %50.16 “evet” oy oranı ile değişiklik kabul edilmiştir. Eski siyasetçilerin yasakları kaldırılmıştır. Böylece ANAP'ın daha güçlü rakiplerinin olduğu bir siyasi ortam oluşmuştur. Ama yasaklarının kalkmasının hemen arkasından yapılan 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde ANAP ikinci kez tek başına iktidar olmayı başarmıştır²⁶⁸. Ancak değişiklik yapılmasına karşı olanların, eski siyasilerin dönmesi durumundan tedirgin olmaları 1990'lı yıllardaki gerilimlere birer taş eklediği söylenebilir.

²⁶⁵ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, s.253–254.

²⁶⁶ Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, s. 354.

²⁶⁷ Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980–1995)”, **Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980–1995**, Ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, Cilt: 3, s.67.

²⁶⁸ Çaha, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983–1991)”, s. 581.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresi 1989 senesinde dolmuştur. Mecliste yapılan oylama sonucunda meclis salt çoğunluğuna sahip olan Turgut Özal, yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından ANAP genel başkanının kim olacağı tartışması başlamıştır. 16 Kasım 1989'da toplanan ANAP kongresi ile Yıldırım Akbulut Genel Başkan ve Türkiye'nin yeni Başbakanı olmuştur. 15 Haziran 1991 yılında toplanan yeni kongrede ise Mesut Yılmaz, ANAP Genel Başkanı seçilmiştir ve Başbakan Mesut Yılmaz olmuştur. Ama alınan erken seçim kararı ile bu durum uzun sürmemiştir ve 20 Ekim 1991'de yeni bir seçim yapılmıştır²⁶⁹. Yapılan seçimde %27,03 oy oranıyla Süleyman Demirel önderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) az farkla birinci sıraya yerleşmiştir. ANAP %27,01 oy oranı ile ikinci sıraya ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) %20,75 oy oranı ile üçüncü sıraya yerleşmiştir. Refah Partisi (RP) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile ittifak kurmuş buna rağmen oyların %16,9'nu alabilmiştir²⁷⁰. Böylece ANAP'ın 8 yıl süren tek başına iktidar dönemi son bulmuş koalisyon hükümetleri kurulmuştur. 12 Eylül 1980 öncesinde olduğu gibi Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş yine TBMM'de yerini almıştır.

Koalisyon hükümeti döneminde Cumhurbaşkanı Özal, ilk hükümeti kurma görevini DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e vermiştir. Yapılan görüşmeler sonrası DYP, SHP (Erdal İnönü) koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak 17 Nisan 1993'te Özal'ın ölümü sonrasında yeni Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmuştur²⁷¹. Demirel'den boşalan DYP Genel Başkanlığı koltuğuna ise birçok kişi aday olmuştur. Yapılan oylamalar neticesinde Tansu Çiller Genel Başkan seçilmiştir²⁷².

24 Aralık 1995 yılında yapılacak olan erken genel seçimden önce siyasetin gündemi yine hareketlidir. Rakibi kötülelmeye dayalı bir yol izlenmiştir. Tansu Çiller, seçim propagandasında siyasal İslam'dan bahsederek bunun rejime yönelik tehlike oluşturduğunu, kendisinin laikliğin güvencesi olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Çiller ve ailesine karşı yolsuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iki konu uzun süre gündemi meşgul etmiştir²⁷³.

²⁶⁹ Tekin, Okutan, **Türk Siyasal Hayatı**, s.207–209.

²⁷⁰ Vedat Demiröz, **Son Reis Muhsin Yazıcıoğlu**, İstanbul, Kriminal Kitaplar, 2014, s.113.

²⁷¹ Tekin, Okutan, **Türk Siyasal Hayatı**, s.211

²⁷² Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, s.263

²⁷³ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, s.270.

1995 yılındaki seçimlerinde RP birinci, DYP ise ikinci olmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini önce Erbakan'a vermiştir. Ancak diğer parti liderleriyle yapılan görüşmeler sonucu seçim propagandalarında yaşanan gerginliklerin de etkisiyle olumlu bir netice alınamamıştır ve dolayısıyla bir koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Cumhurbaşkanı bu sefer de hükümet kurma görevini Çiller'e vermiştir. DYP ve ANAP arasında yapılan görüşmelerde Başbakanlık koltuğuna kimin oturacağı konusunda uzlaşma sağlanamamış ve hükümet yine kurulamamıştır. Demirel, son olarak hükümet kurma görevini Yılmaz'a vermiştir. ANAP ve DYP arasında yapılan görüşmeler sonucunda nihayet hükümet kurulmuştur. Ancak, hükümet dışında kalan RP, Çiller ve Yılmaz hakkında meclis soruşturması hazırlanmış ve iki liderin Yüce Divan'a sevk edilmesini talep etmiştir. Bu sıkıntılı süreç, zaten zor kurulan hükümetin bozulmasına sebep olmuştur²⁷⁴. Cumhurbaşkanı, yeni hükümeti kurması için RP'ye görev vermiştir. Erbakan ve Çiller'in görüşmesi sonrasında 28 Haziran 1996'da "Refah Yol" hükümeti kurulmuştur. Aralarında anlaşma gereği Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller sırayla 2'şer yıl başbakanlık yapacaklardır. Ancak Çiller'de Erbakan'da başbakanlığı devralamamıştır. 28 Şubat 1997'de meydana gelen post modern darbe ile MGK laikliğin uygulanmasıyla ilgili 18 maddelik bir kararı hükümete bildirmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Erbakan'ın partisine kapatma talebiyle anayasa mahkemesine dava açmıştır. 1998'de RP kapatılmış ve Erbakan'a beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir. Bu süre içinde Çiller'in partisinden de istifalar olmuş sonuçta hükümet dağılmıştır. Yeni hükümet ise Mesut Yılmaz Başbakanlığında kurulmuştur²⁷⁵.

Toplumsal yaşamdaki hareketlilik siyasal hayattakinden geri kalmamıştır. Toplumsal ayrışmalar -siyasilerin seçimi kazanmak için yaptıkları propagandaların da etkisiyle- 90'lı yıllarda oldukça şiddetli çatışmalarla sonuçlanmıştır. Siyasilerin oy alma çabaları mezhepsel olayların sürekli alevlenmesine, meselenin her zaman diri kalmasına neden olmuştur. Madımak Oteli'nde yaşananlar bu durumun vahametini ortaya koyan örneklerden biridir. 2 Temmuz 1993 günü Pir Sultan Abdal şenlikleri dolayısıyla birçok sanatçı ve fikir adamı valinin daveti üzerine Sivas'a gelmiştir. Bu sanatçılar arasında Aziz Nesin'de bulunmaktadır. Ancak kültür merkezi içinde karşıt görüşlü gruplar taş ve sopalarla birbirlerine girmişlerdir. Polis tarafından dağıtılan

²⁷⁴ Mehmet Ali Birand, "Son Darbe 28 Şubat Belgeseli", Doğan Kitap, 2012. DVD 2.

²⁷⁵ Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, s. 357-358.

kalabalık, sanatçıların bulunduğu Madımak Otel çevresinde toplanarak slogan atmaya başlamıştır. Daha sonra oteli taşlamış araçları ve oteli ateşe vermişlerdir. Perdelerden başlayan alevler giderek büyümüştür. Otelde bulunan 36 kişi bu yangında hayatını kaybetmiştir²⁷⁶.

Türkiye, 12 Mart 1995’de ise bir başka üzücü olaya tanıklık etmiştir. Kimliği belirsiz kişiler bir taksiyi gasp etmiş ardından o aracı kullanarak Alevilerin çoğunlukta bulunduğu İstanbul Gazi Mahallesi’ne gelmişlerdir. Dört kiraathane ve bir pastaneyi kurşun yağmuruna tutmuşlardır. Saldırı esnasında bir “alevi dedesi” hayatını kaybetmiş birçok kişide yaralanmıştır. Olayın faileri gasp ettikleri taksinin şoförünü öldürüp taksiyi de yakarak ortadan kaybolmuştur. Aleviler bu olaya tepkisiz kalmamışlardır. Sokaklara dökülen kalabalık olayın olduğu yerde toplanmıştır. Polislerle toplanan kalabalık arasında çıkan arbede sırasında bir kişi daha hayatını kaybetmiştir. Ancak olaylar bir günle sınırlı kalmamış ertesi günde devam etmiştir. Öfkesi dinlemeyen kalabalık karakola doğru yürümüş ve burada çıkan çatışma nedeniyle kalabalığın üzerine açılan ateşte 15 kişi daha hayatını kaybetmiştir. Tüm bu olanlar ortalığı iyice yangın yerine çevirmiştir. Sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ancak bu yasak yeterli bir önlem olmamıştır. Neticede bu olaylar Gazi Mahallesi’nden çıkarak diğer semtlere ve hatta tüm Türkiye’ye yayılmıştır²⁷⁷. Aleviler kendilerine yapılan mezhepsel saldırılar dolayısıyla ayrı bir siyasal yapılanma içine girmişlerdir. Birbirine bağlı olarak toplumsal olaylar siyasal hayatı etkilemiştir.

1990’lı yıllarda önem arz eden diğer konu da terör olmuştur. Bu dönemde bölücü terör örgütleri bir yandan İslamcı olarak nitelendirilen terör örgütleri diğer yandan durmaksızın kanlı faaliyetlerde bulunmuştur. Birçok polis, asker, aydın ve sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir. Sık sık gelen suikast haberleri, faileri bir türlü bulunamayan cinayetler artık can sıkıcı bir hale gelmiştir. İç İşleri Bakanlığı’nın verilerine göre, 1990-2000 yılları arasında polis bölgesinde 1912 siyasi cinayet işlenmiş ve bunlardan 608’i faili meçhul olarak kalmıştır. Yine bu on yıllık süre zarfında 1165 yargısız infaz ve 3541 köy ve mezra boşaltılmıştır²⁷⁸. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yıllarca terörle mücadele etmiştir. Ancak bu süreç, hem toplumsal

²⁷⁶ Aydın, Suavi, Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 399.

²⁷⁷ Tolga Uslubaş, **Geçmişten Günümüze Türkiye**, İstanbul, CNR Stüdyo, 2013, s. 369.

²⁷⁸ Enis Tayman, “Alacakaranlık ve Acı dolu 10 Yıl”, **Radikal Gazetesi**, 04.12.2011.

ve hem de ekonomik açıdan oldukça yıpratıcı olmuştur. Susurluk kazasından sonra ortaya atılan iddialar devletin, terörle mücadele uğruna legal olmayan işlere karıştığı düşüncesini doğurmuştur.

Susurluk kazası, işte tam bu karmaşa ortasında vuku bulmuştur. Yıpratıcı geçen bir dönem sonrasında, devlet-mafya-siyaset üçlüsü arasında, ortaya atılan karanlık ilişkiler iddiası toplumda artık bir şeyler yapmak gerektiği hissini uyandırmıştır. Bu bağlamda yapılan eylemlerin hemen arkasından ise 28 Şubat post modern darbesi gerçekleşmiştir.

3.3. Susurluk Kazası ve Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri

Sürecinin Başlaması

3 Kasım 1996 tarihinde Balıkesir'in Susurluk ilçesi yakınlarında bir kamyon ile bir otomobil çarpışmış ve otomobilde bulunan dört kişiden üçü hayatını kaybetmiştir. Bir kişi ise araçtan yaralı olarak kurtulmuştur. Bu kaza, zaten oldukça hareketli olan Türkiye'de yeni bir gündem yaratmıştır. Önem arz eden şey kaza değil, kaza yapan aracın içindekiler olmuştur. Aracın şoför koltuğunda Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ, yan koltuğunda Doğru Yol Partisi (DYP) Şanlıurfa milletvekili Sedat Edip Bucak, arkada ise ülkücü kimliğine sahip olduğu söylenen ve uzun zamandır aranan Abdullah Çatlı ve onun sevgilisi olduğu iddia edilen Gonca Us isminde bir kadın bulunmaktadır. Bu dört kişiden sadece Edip Bucak yaralı olarak kurtulmuştur. Abdullah Çatlı'nın üzerinden Mehmet Özbay adıyla bir sahte kimlik çıkmıştır²⁷⁹. Gonca Us'un üzerinden ise Melahat Özbay ismiyle sahte bir kimlik çıkmıştır. Bu sahte kimlikler dışında araçtan ruhsatlı ve ruhsatsız olmak üzere çok sayıda silah bulunmuştur. Bunların dışında yine Çatlı'nın üzerinden yine Mehmet Özbay adına düzenlenmiş ve Mehmet Ağar tarafından imzalanmış, Emniyet Uzmanı olduğuna dair bir belge çıkmıştır. Bu kazayla birlikte araçta bulunanlar arasında nasıl bir bağ olabileceği konusu tartışılmıştır. Devlet, siyaset ve mafya arasındaki ilişkiler sorgulanmaya başlamıştır. Bu zıt kişilerin birlikte bulunması hemen her kesimden insanın tepkisine neden olmuştur.

²⁷⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.536.

Kazaya ve sonrasında ortaya atılan iddialara yönelik açıklamada bulunan isimler olmuştur. Dönemin Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller kazada ölenler için “Bu devlet uğruna kurşun atan da yiyen de her zaman saygıyla anılır. Onlar şerefli dirler”²⁸⁰ demiştir. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise “Devlet, emniyet içinde MİT’e alternatif bir örgüt yarattı. Bugünden sonra devlet can güvenliğimizi sağlar diye güvenmeyin”²⁸¹ diyerek sert bir şekilde hükümeti eleştirmiştir. Diğer taraftan MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş “Neden bir arada olamayacaklar? Polis, [bu] kişiyi Mehmet Özbay olarak tanıyor, Çatlı olduğunu bilmiyor. Devletin kendi menfaatleri içinde gizli servislerin çalışmaları da var. Bu üç kişi belki onun için bir araya gelmiştir.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur²⁸². Büyük Birlik Partisi (BBP) lideri Muhsin Yazıcıoğlu ise bu kaza hakkında tam olarak hangi sebeple bir araya geldiklerine bakmak gerektiğini, söylenildiği gibi sürekli bir ilişki mi vardı, yoksa zaruri bir sebepten istisnai olarak mı bir araya geldiklerine bakmak gerektiğini söyleyerek daha ılımlı bir yorum yapmıştır²⁸³. Çiller’in hükümet cephesi adına yaptığı açıklama tepkilerin haklılığını gösterecek yönde olmuştur. Yılmaz’ın ifadeleri de devlet-mafya arasında ilişki olduğu iddialarını destekler nitelikte olmuştur. Tüm bu açıklamaların ardından terörle mücadele kapsamında devletin elini kirlettiği düşüncesi kamuoyuna daha da yerleşmeye başlamıştır. Tüm bu söylenenlerin dışında Nevşehir’de toprağa verilen Çatlı’nın cenazesinde dağıtılan bildiride yazılanlar oldukça manidar olmuştur. Bu bildiride, ülkenin örtülü bir savaş içerisinde olduğu ve Çatlı’nın bu savaş içerisinde risk alıp bedel ödediği, onurlu bir ömrün ardından da Hakk’a yürüdüğü yazılmıştır²⁸⁴.

Oldukça sancılı geçen 90’lı yılların sonuna doğru meydana gelen Susurluk’taki kaza ve beraberinde ortaya atılan iddialar belki de toplumda beklenen kıvılcım olmuştur. Susurluk olayının ardından şeffaf ve demokratik hukuk devleti talepleri yükselmiştir. Bu talep doğrultusunda İstanbul Meslek Odaları Koordinasyonu’ndan (İMOK) temsilcilerin de içinde bulunduğu bir grup, kafa kafaya vererek devlet içindeki çete faaliyetlerinin aydınlatılması için toplumu harekete geçirecek bir yol aramışlardır.

²⁸⁰ Birand, “Son Darbe 28 Şubat Belgeseli”, DVD 2.

²⁸¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 536-537.

²⁸² Cemal Anadol, **Teşkilât-ı Mahsusa’dan MİT’e Susurluk Dosyası**, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2009, s.114.

²⁸³ Demiröz, **Son Reis Muhsin Yazıcıoğlu**, s.128.

²⁸⁴ Hakan Türk, **Susurluk Labirenti**, İstanbul, Akademi TV Yayınları, 2011, s. 42-43.

Sonuçta da her akşam saat 21.00'ı gösterdiğinde bir dakikalığına ışıkların kapatılması fikri ortaya çıkmıştır. Böylece hem karanlık ilişkilere gönderme yapabilecekler hem de tepkilerini gösterebileceklerdir. Planlanan eylem doğrultusunda hazırlanan kısa bir çağrı metni faks aracılığıyla meslek odalarına, meslek odalarından da ülkenin dört bir yanındaki üyelerine yollanarak geniş bir kitleye ulaştırılmıştır. Bahsi geçen çağrı metni ise şu şekilde olmuştur²⁸⁵:

“Suç örgütlerini kuranların ve onlara görev verenlerin mutlaka yargı önüne çıkarılması konusundaki kararlı isteğimizi göstermek; olayı soruşturan merci ve kişilere destek vermek; demokratik, çağdaş, şeffaf hukuk devleti özlemimizi duyurmak için, 1 Şubat 1997 Cumartesi gününden başlayarak her gece saat 21.00'de ışıklarımızı bir dakika süreyle karartıyoruz. Ve bu ülkede yaşayan herkesi, Şubat ayı boyunca, her gece 21.00'de ışıklarını karartmaya çağırıyoruz. Bu çağrı yurttaştan yurttaşta yapılmıştır.”

Bu eyleme medyada yer verilmesi eylemin kamuya açık bir eylem olmasını ilkesini kolaylaştırmıştır ve yayılmasına katkı sağlamıştır. 1 Şubat'ta başlanması planlanan eylemin amacı ve beklentileri medya üzerinden 25 Ocak'ta yapılan bir basın açıklamasıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Buna göre eylemdeki talepler şunlar olmuştur²⁸⁶:

“Suç örgütlerini kuran ve onlara görev verenlerin yargı önüne çıkartılması, olayı soruşturan kişi ve mercilere baskı yapılmaması, kirli iş ve ilişkilerin devlet sırrı şemsiyesi altında gizlenmemesi, devletin kendi yurttaşları aleyhine çalışacak servisler kurmaması, ülkenin uluslararası platformlarda faili meçhuller, yargısız infazlar ve uyuşturucu trafiğindeki yüzde 80'lik payı ile anılmaktan çıkması ve bütün bunların demokrasi suikastine uğramadan gerçekleşmesi.”

Halktan gelen tepkiler de bu olayın biran önce açıklığa kavuşturulması yönündedir. Bu sebeple ışıklarını kapatarak “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eylemine

²⁸⁵ İnce, Elif , “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık”, **BİA Haber Merkezi**, İstanbul, 09. 12. 2014. <https://bianet.org/bianet/siyaset/160561-faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik>

²⁸⁶ İnce, , “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık”.

katılmışlardır²⁸⁷. 1 Şubat 1997 tarihi itibariyle başlayan bir dakikalık ışık kapatma eylemleri, Şubat ayı boyunca devam etmiştir. Bu eylemlerde ışık kapatma hareketi aslında eylemlerin çatısını oluşturmaktadır. Işık karartma başlığı altında yapılan eylemler çeşitlenerek farklı eylemsel hareketler ortaya çıkmıştır. Eyleme katılanlar, ışıkları kapatmanın yanı sıra, ışıkları zaten kapalı olanlardan farklı olmak için ışıkları açıp kapatarak, pencere ve balkonlarda ısıklık çalarak, alkış yaparak, tencere ve tavalara vurarak dikkat çekmek istemişlerdir. Eylemler bu kadarıyla kalmamış sokak ve meydanlara da taşmıştır. Trafikte olan araç sürücüleri de saat 21:00'ı gösterdiğinde korna çalarak eyleme katılmışlardır. Bu eyleme ANAP, CHP, Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) gibi siyasi partiler, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türk Tabipler Birliği (TTB), Türk Diş Hekimleri Birliği (TDB) gibi sivil toplum örgütleri, birçok ünlü iş adamı ve futbolcu destek olmuştur. Ayrıca bazı özel radyo istasyonları 21.00'da yayını keserek eyleme katılmışlardır. Eyleme katılmakla kalmamış birçok yurttaşa da destek olmaları çağrısında bulunmuşlardır. Böylece eyleme katılımın artmasını sağlamışlardır. Eylemin genişlemesi hususunda belirtilmesi gereken bir nokta da eylemin yurtiçiyle sınırlı kalmamış olmasıdır. Paris, Rotterdam, Lahey, Amsterdam gibi Avrupa başkentleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Lafayet Parkı'nda toplanan Türkler, sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemine destek olmuşlardır²⁸⁸. Susurluk skandalının açıklığa kavuşturulması konusunda üniversiteler de sessiz kalmamıştır. Dönemin Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Başkanı Kemal Gürüz'ün başkanlığında toplanan altı rektör bildirme yayınlamak eylemcileri desteklemiştir²⁸⁹.

Eylemler çeşitlenerek ve daha geniş kitlelere yayılarak devam ederken diğer taraftan hükümet cephesinde bu durumdan hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple eylemlere ve eyleme katılanlara yönelik küçümseyici ifadeler kullanılmıştır. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan “Işıkları kapatanlar hasetçidir. Yaptıkları çocukçadır”²⁹⁰ demiştir. Yine Erbakan, çetelerden arınmış temiz bir toplum talebiyle

²⁸⁷ H. Göze Orhon, “Türk Basımında Sivil Toplum: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.109.

²⁸⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 558

²⁸⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 538.

²⁹⁰ “Erbakan: Işık Kapatma Fesat”, **Milliyet Gazetesi**, 11.02.1997, s.14.

yola çıkan eylemciler için bunlar “glu glu dansı yapıyorlar” ve eylemler için “faso fiso”²⁹¹ şeklinde ifadeler kullanmıştır. Öte yandan dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın Alevililiği çağrıştıracak şekilde “mum söndü oynuyorlar”²⁹² demesi ortamı daha da germiştir. Hükümet tarafından gelen alaycı ifadeler üzerine bir de Sincan’da düzenlenen Kudüs gecesi²⁹³, Taksim’de kurulan iftar çadırı ve buraya kurulmak istenen cami, Erbakan’ın cemaatle birlikte namaz kılması ve namazdan sonra İstanbul’un ikinci kez fethedildiğini söylemesi gibi toplumda tepkiye neden olan olayların eklenmesi, kamuoyunda Refah-Yol aleyhine çalışmalar yürütülmesine neden olmuştur²⁹⁴. Böylece eylemler bir süre sonra kısmen hükümete karşı yürütülür hale gelmiştir. Hükümete karşı oldukları için eylemlere katılanlar olmuştur.

Susurluk olayından sonra DYP bu konunun üzerine gitmemiştir. Bakanlar Kurulu’nda konuşulmamış, olay yeterince incelenmemiş ve gereken özen gösterilmemiştir. Çünkü Susurluk olayının derinlemesine incelenmesi hükümetin baskı altına girmesine neden olacaktır. Hükümet, topladığı tepkiler dolayısıyla zaten çok kalıcı görünmemektedir. Bu nedenle konunun üzerine gitmemeyi tercih etmiştir. O dönemde muhalefet partisi olan ANAP’ın Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise elinde yetki olması durumunda bu olayı çok kısa bir sürede çözebileceğini iddia etmiştir. Ancak eline yetki geçtiğinde pek bir şey yapamamıştır. Çünkü araştırma komisyonu askeri kesimden bu konuda bilgi alamamıştır. Kısaca siyasi güç askeri gücü kıramamıştır. Dolayısıyla olay kilitlemiştir²⁹⁵. Bu bilgi alamama durumu Bayramoğlu’na göre, Çiller’in Başbakanlığı döneminde Mehmet Ağar ve Ünal Erkan başta olmak üzere sivil emniyet görevlilerinin Milli Güvenlik Kurulu’nun fiilen birer parçası haline gelmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Milli Güvenlik Kurulu, temel siyasi kararları alan bir mekanizma haline gelirken, sivil bürokrasi askeri bürokrasinin bir parçası haline gelmiştir. Devleti zaaf içine düşüren ve yönetim krizlerinin ortaya çıkmasına neden olan bu anlayış, Çiller hükümetinden sonra yeni döneme olumsuz bir miras olarak kalmıştır²⁹⁶. Çiller’in Başbakanlığı

²⁹¹ Turan Yılmaz, “RP’den Glu Glu Dansı”, **Hürriyet Gazetesi**, Ankara, 14.08.1997, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rpden-glu-glu-dansi-39259634>, E.T:21.02.2018.

²⁹² Orhon, “Türk Basınında Sivil Toplum: Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri”, s.111.

²⁹³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 558-559.

²⁹⁴ Necati Çelik, **28 Şubat ve İrtica Tehdidi**, Ankara, Sinemis Yayınları, 2003, s.80-82.

²⁹⁵ Çelik, **28 Şubat ve İrtica Tehdidi**, s. 135-137.

²⁹⁶ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları 2007, s.29-30.

döneminde takındığı tavır, askeri otorite ile sivil otoritenin arasında ittifak ilişkisi oluşturmuşken RP ile askeri otorite arasında böyle bir ilişki kurulamamış ve hatta çatışma halinde olmuşlardır. Etkinliğini artıran askeri otorite Cumhurbaşkanını ziyaret ederek Taksim'e cami yapılması, türban, kurban derileri ve karadan hac girişimleri gibi konularda fikirlerini ve tepkilerini dile getirmiştir. Siyasi sistem üzerinde söz sahibi olmuşlardır²⁹⁷.

Toplumda geniş bir kitleye ulaşmayı başaran karanlık eylemlerine kimlerin öncülük ettiği konusu başlangıçta herhangi bir bilgi söz konusu olmamıştır. Milliyet gazetesi yazarlarından Nazım Alpman, 19 Şubat 1997'de yazdığı haberde sürekli aydınlık için bir dakika karanlık hareketini başlatanların kimler olduğunu belirtmiştir. Bu isimler, başta Avukat Mebuse Tekay ve Avukat Ergin Cinmen olmak üzere Serbest Muhasebeci Mustafa Karsavuran, Diş Hekimi Muzaffer Demirci, Öğretmen Yüksel Selek, Mimar Müccella Yapıcı, Mustafa Turunç, Ali İzar, Gülbin Okatan, İlkiz Okatan, Kutlu Esendemir, Ahmet Dindar, Hayri Ata ve Akın Atalay olmuştur²⁹⁸.

Avukat Mebuse Tekay, eyleme başlama sürecini şu cümlelerle ifade etmiştir²⁹⁹:

“Bütün Türkiye Susurluk’u konuşuyor, ama herkes ‘ben tek başıma ne yapabilirim ki?’ diye düşünüyordu. Sanki biri bir şey yapsa hepimiz katılacaktık. Birkaç arkadaş sessiz kalmamaya karar verdik. Öyle bir şey yapmalıydık ki, isteyen herkes buna katılabilmeliydi”

Eylemler birçok ilde gerçekleştirilmiş ve katılım oldukça fazla olmuştur. Örneğin, devlet-mafya-politika ilişkisini protesto etmek için yaklaşık sekiz bin ÖDP’li “Ya hesap verecekler ya halk onları süpürecek” sloganlarıyla Ankara’da eylem yapmışlardır. 30 Kasım 1996 tarihinde İstanbul Sultanahmet’te ANAP tarafından “Temiz Toplum” mitingi düzenlenmiştir. Bu mitinge yaklaşık on beş bin kişi katılmıştır³⁰⁰. Toplanan kalabalığa çoğu kez polis müdahalesi gerçekleşmiş ve gözaltına alınanlar olmuştur. Ancak 16 Şubat 1997 tarihinde Antalya’da yapılan Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık eylemlerinde elim bir hadise yaşanmıştır. Gözaltına alınma sırasında dövüldüğü ve polisin telsizle kafasına vurduğu iddia

²⁹⁷ Bayramoğlu, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, s. 97-101.

²⁹⁸ İnce, “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık”.

²⁹⁹ İnce, “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık”.

³⁰⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 537.

edilen Celal Cankoru isimli bir vatandaş ekip arabasında rahatsızlanmış, hastaneye götürülürken ise hayatını kaybetmiştir. Celal Cankoru'ya gözaltına alınırken şiddet uygulayan polise bu noktada karşı çıkan dönemin ÖDP il Başkanı Avukat Mustafa Şahin "Görevli memura mukavemet göstermek" suçundan gözaltına alınmış ve 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde yargılanmıştır³⁰¹.

Durumun açıklığa kavuşturması için 12.11.1996 tarihinde yapılan meclis genel kurulu toplantısında, Susurluk kazası olayının ve arkasındaki ilişkilerin araştırılması amacıyla bir araştırma komisyonu kurulmasına ilişkin karar alınmış ve karar 15.11.1996 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır. Buna göre komisyon, dokuz üyeden oluşacak, görev süresi 3 ay olacak ve gerektiğinde Ankara dışında çalışabilecektir³⁰². Komisyon üyeleri Refah Partisinden, Nevşehir Milletvekili Mehmet Elkatmış, Karabük Milletvekili Hayrettin Dilekcan ve Gaziantep Milletvekili Mehmet Bedri İncetahtacı; Doğruyol Partisinden, Tekirdağ Milletvekili Nihan İlgün ve Van Milletvekili Mahmut Yılbaş; Anavatan Partisinden, Sinop Milletvekili Yaşar Topçu ve İzmir Milletvekili Metin Öney; Demokratik Sol Partiden, Aydın Milletvekili Sema Pişkinsüt ve Cumhuriyet Halk Partisinden, İçel Milletvekili Fikri Sağlar şeklinde olmuştur. Komisyon üyelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantı sonucu Mehmet Elkatmış komisyon başkanı, Mahmut Yılbaş başkanvekili, Mehmet Bedri İncetahtacı sözcü ve Metin Öney kâtip seçilmiştir³⁰³. Elkatmış, Susurluk olayı ile ilgili olarak "Bu çok kapsamlı bir olay. Ben bu olayların bir neticeye vardırılacağını sanmıyorum" şeklinde konuşmuştur. Ayrıca Susurluk konusunda mektupla ve telefonla çeşitli tehditler aldığını ifade etmiştir³⁰⁴. Susurluk Araştırma Komisyonu sözcüsü Mehmet B. İncetahtacı, 21 Kasım 1999'da geçirdiği bir trafik kazası sonucu yaşamını kaybetmiştir. Ortaya atılan iddialara göre bu olayın kaza olduğu şüphelidir³⁰⁵. 26 Kasım 1996'da ise çalışmalarını başlatan Susurluk komisyonu, aralarında Mehmet Açar, Sönmez Köksal, Oral Çelik ve Eyüp Işık'ın da

³⁰¹ Faruk Keskin, "Mezarda Adalet Bekliyor", **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1999, Antalya.

³⁰² 472 sayılı TBMM Kararı, Yasadışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları İle Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Meclis Araştırılması Kurulmasına İlişkin, **T.C. Resmi Gazete**, 22818, 15.11.1996.

³⁰³ 475 Sayılı TBMM Kararı, **T.C. Resmi Gazete**, 22833, 30.11.1996, s.2

³⁰⁴ "Mehmet Elkatmış: Susurluk Olayı Çözülemez", **Birgün Gazetesi**, 14.02.2006, <https://www.birgun.net/haber-detay/mehmet-elkatmis-susurluk-olayi-cozulemez-26094.html>, E.T: 03. 04. 2018.

³⁰⁵ Ahmet Açıkay, "Ölümündeki Sır Perdesi Bir Türlü Aralanamadı", **Milli Gazete**, Ankara, 20.11.2014, <https://www.milligazete.com.tr/haber/982107/olumundeki-sir-perdesi-bir-turlu-aralanamadi>, E:T: 17.04.2018

bulunduğu toplamda 52 kişinin ifadesini alarak bir belge oluşturmuştur³⁰⁶. Ancak ifadesi alınan birçok kişi devlet sırrı olduğu gerekçesiyle soruşturmayı ilerletecek bilgiler vermemiştir. Zaten Meclis İç Tüzüğünde yer alan devlet sırlarının meclis araştırması kapsamı dışında kalacağı kuralı yüzünden de istediği belgelere ve bilgilere ulaşamamıştır³⁰⁷. Susurluk kazasından sonra yapılan araştırmalar, soruşturmalar TBMM ile sınırlı kalmamıştır. Bu konuyla yakından ilgilenen ve 1996 genel seçimlerinden sonra Başbakanlık koltuğuna oturan Mesut Yılmaz, Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş'ı Susurluk'u aydınlatması için 8 Ağustos 1997'de görevlendirmiştir. Hazırlanmaya başlanan bu rapor 22 Ocak 1998 tarihinde başbakan Mesut Yılmaz'a teslim edilmiştir. Yılmaz da bu raporu kamuoyuyla paylaşmıştır³⁰⁸. EGM, MİT ve JİTEM'de görev yapan kişiler, siyasetçiler, iş adamları ve devlet adına iş yaptığını ileri süren bazı kişilerden bahseden bu rapor kamuoyunda sıklıkla yer bulmuştur. Yine bu raporda Ömer Lütfü Topal, Behçet Cantürk, Musa Anter ve Cem Ersever gibi isimlerin öldürülmelerinden bahsedilmektedir. Raporda dikkat çeken bir başka husus, kara para aklama ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi işlerin de söz konusu olmasıdır³⁰⁹. Diğer yandan İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde de Susurlukla ilgili olarak çete kurma davaları devam etmiştir. Mehmet Ağar ve Sedat Bucak, çete kurma iddialarıyla suçlanan isimlerden olmuşlardır. Ancak dokunulmazlıkları olduğundan dolayı yargı önüne çıkmamışlardır. Susurluk konusunda bir türlü gelişme kaydedilmediğinin farkında olan eylemciler ise 6-23 Nisan 1997 tarihlerinde "İsyan Ediyorum, Israr Ediyorum" ve "Çetelere Dokunun, Dokunulmazlıkları Kaldırın" sloganlarıyla siyasilere seslenmişlerdir³¹⁰. Meclise yönelik uyarı anlamı taşıyan bu eylem, 11 Aralık 1997'de TBMM'de yapılan oylama neticesinde Bucak ve Ağar'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması gibi bir sonuç vermiştir³¹¹. Ağar ve DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Bucak, DGM savcılığında ifade vermişlerdir. Savcılık iki milletvekili hakkında hapis istemi ile dava açmış ve yargılama süreci başlamıştır. Mahkeme, Ağar'a yönelik suçlamaların bakanlık görevi dönemine denk gelmesini gerekçe göstererek görevsizlik kararı almıştır. Yüce Divan'da

³⁰⁶ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.428.

³⁰⁷ Mebuse Tekay, "Meclis Yanlış Anladı, Bizim İfademiz Alındı", İstanbul, **BİA Haber Merkezi**, 29. 04. 2002.

³⁰⁸ Türk, **Susurluk Labirenti**, s.51-52.

³⁰⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.576.

³¹⁰ Anbarlı, "Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)", s.236.

³¹¹ Türk, **Susurluk Labirenti**, s.52.

yargılanmasına kanaat getirmiştir. Ancak Yargıtay, söz konusu suçların Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemde işlendiğinden görevsizlik kararını bozmuştur. Tüm bu prosedür işleri sadece zaman kaybına neden olmuştur. 18 Nisan 1999’da yapılan seçimlerde Ağar ve Bucak tekrar milletvekili seçilince yargılama süreci durmuştur.

1 Şubat’ta başlayan eylemler yoğun olarak 28 Şubat’a kadar sürmüştür. Yaşanan post modern darbeye birlikte eylem de sona ermiştir. Her ne kadar eylemleri devam ettirmeye çalışanlar olmuşsa da bu durum uzun soluklu olamamış, 9 Mart’a kadar devam edebilmiştir. Araştırma ve soruşturmaların bir sonuç vermemesinin ve her şeyin muallâkta kalmasının etkisiyle “temiz toplum için yurttaş girişimi” 30 Eylül 1997’de eylemleri yeniden başlatılmak istenmiştir. Amaç yine suçlanan milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmasını sağlamaktır. Ancak katılımın yetersiz olması nedeniyle eylem sona ermiştir³¹².

3.4. “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi”ni Sivil İtaatsizlik Bağlamında Okumak

Sivil itaatsizlik, öyle alelade bir protesto eylemi değildir. Bu eylem, şiddeti reddeden tarzı ve yıkıcı değil yapıcı amaçlı olması bakımından diğer eylemlerden farklıdır. İçerisinde birçok ilke ve unsur barındırmaktadır. Dolayısıyla her kitlesel hareketi sivil itaatsizlik şeklinde değerlendirmek yanlış olur. Sivil itaatsizlik kavramına yönelik birçok tanım yapılmıştır ve yapılan tanımlamalar neticesinde dar, geniş ve genel/baskın olmak üzere üç tanım grubu oluşturulmuştur. “Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemi” ya da “temiz toplum için yurttaş girişimi” adıyla ortaya çıkan ve Türkiye’nin siyasal hayatında önemli bir yeri olan bu eylemlerin üç tanım üzerinden de incelenmesinin ilgili eylemlerin sivil itaatsizlik bağlamında daha doğru analiz edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan tanımlar doğrultusunda, bünyesinde bulundurması gereken öge sayısı az olanlar geniş tanım olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda geniş tanıma göre sivil itaatsizlik, bir hukuk normunun bilinçli olarak ihlal edilmesi, eylemcinin bu eylemde bulunmasının kendi iradesinin ürünü olması ve eylemin aleni olarak

³¹² Cumhuriyet Ansiklopedisi, s. 558-559

gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Tümünde olmasa da bazı geniş tanımlarda eylemin devrimsel değil sisteme içkin olması gerektiğine de değinilmiştir³¹³.

1 Şubat 1997’de uygulanmaya başlayan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri belli bir oluşum ve hazırlık süreci yaşamıştır. 3 Kasım 1996’da Susurluk’ta meydana gelen kaza ile 1 Şubat 1997’de başlayan ışık kapatma eylemleri arasındaki süreç, oluşum aşaması sayılabilir. Bu aşamada, çeşitli meslek gruplarına sahip kişiler ne yapabilecekleri konusunda bir araya gelerek bir eylem planı oluşturmuşlardır. Hazırladıkları çağrı metnini faks aracılığıyla önce meslek odalarına ulaştırmışlardır. Daha sonra ilgili çağrı metni meslek odası üyelerine ulaşarak yayılmıştır. Bu aşama alenilik söz konusu olmasa da 25 Ocak’ta yapılan basın açıklaması ile planlanan eylem kamuoyuna duyulmuştur. Böylece eylem, meslek odaları dışına taşınmış ve her kesimden insana ulaşarak daha aleni bir hal almıştır. Neticede kendi iradeleriyle eyleme destek olmaları için taleplerinin haklılığını kamu vicdanına sunarak diğer insanlara çağrı yapılmıştır. Eylemin uygulanmaya başlaması aşamasında ise ışıkların kapatılması hareketi, herhangi birinin pencereden bakarak dahi görebileceği şekilde aleniyet taşımaktadır. Bu bakımdan geniş tanım öğelerinden bir kaçının sağlandığı görülmektedir. Yine geniş tanım üzerinden devam edilecek olursa, planlanan eylemin taleplerine bakıldığında herhangi bir devrimsel nitelik taşımadığı, yıllardır süren faili meçhul cinayetler, peşi sıra gelen suikast haberleri ve en son yaşanan trafik kazası sonrasında varsa devlet içindeki çetelerin tespit edilerek cezasının verilmesi talebi ile yola çıktıkları aşikârdır. Bu bakımdan da geniş tanım çerçevesinde sivil itaatsizliği hususunda bir eksiklik görülmemektedir. Son olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta, sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinde bilinçli olarak bir yasa ihlali söz konusu olup olmadığıdır. Eylemin çağrı metnine bakıldığında herhangi bir hukuk normunun ihlal edileceği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Zaten eylemin ortaya çıkış amacı ve taleplerine bakıldığında da, haksız bir yasaya karşı çıkma durumunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda eylemin sivil itaatsizlik olması durumu ortadan kalkıyor gibi görünse de öyle olmamaktadır. Çünkü 1 Şubat’ta başlayan eylemler bir şekilde, kendiliğinden, sokaklara inmiş ve izinsiz gösteri düzenlenmesi, pankartlar taşınması, sloganlar atılması ve bilerek gürültü yapılması neticesinde hafif yasa ihlalleri ortaya çıkmıştır. Yukarıda

³¹³ Ökçesiz, Hayrettin, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Legal Kitapevi, 2011, s.128.

bahsedilen geniş tanım aslında yine geniş tanım olarak gruplandırılan birçok tanımın harmanlanmasıyla oluşturulmuş bir tanımdır. Bu öğelerin hepsi her tanımda bulunmayabilmektedir. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin detaylı incelenmesi neticesiyle bu eylemin, geniş tanım çerçevesinde, bir sivil itaatsizlik eylemi olduğunu söylenebilir. Ama tek başına bu tanım üzerinden bir sonuca varmak eksik olmaktadır. Çünkü geniş tanım, zaten birçok aktif ya da pasif toplumsal hareketi sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirmeye imkân vermektedir. Ancak, sivil itaatsizliğe ismini veren Thoreau'ya, ondan esinlenerek eylemi pratiğe döken ve bunu şiddetsiz sürdürmek için çaba sarf eden Gandhi ve King'e, teoride birçok katkısı olan Tolstoy'a bakıldığında bu şekilde bir değerlendirmenin yetersiz olduğu açıktır.

Geniş tanımın aksine dar tanım, içerisinde birçok öge barındırdığından dolayı az sayıda eylemi, sivil itaatsizlik bünyesinde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Hannah Arendt, Nicolaus Fleisch, Frankenberg ve Hans de With'in yaptıkları sivil itaatsizlik tanımları, dar kapsamlı tanım grubunu işaret etmektedir. Türkiye'de yapılan eylemlerden bu çalışmaya konu olan örnek eylemin değerlendirilmesi için ortalama bir dar tanım yapmak isabetli olacaktır.

Frankenberg, açıklamalarında sivil itaatsizliğin bilinçli norm ihlali olduğunu, kamuya açık ve sembolik olduğunu, normatif olarak temellendirilmiş olduğunu, norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır olunduğunu ve şiddetsizlik ilkesine bağlı olduğunu dile getirmiştir³¹⁴. Buna benzer olarak Fleisch'a göre sivil itaatsizlik, devlet gücünün açıkça yaptığı bir ediminin haksız görülmesi, bir haksızlık karşısında kaba güç kullanmadan ve kamuya açık olacak şekilde gerçekleştirilen bir protestodur. Bu protesto eylemi ile en az bir tane hukuk normu ihlal edilmeli ve bunun hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır olunmalıdır. Bu eylem ciddi bir siyasi ve ahlaki isteklendirmeden kaynaklanmalıdır³¹⁵. Bu tanımlar kapsamında çalışmaya konu olan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerine bakıldığında eyleme sebep olan olayın sadece Susurluk'ta meydana gelen trafik kazası olmadığını görmek gerekir. Bu dönemde önemli isimlere yapılan kanlı suikastlar ve faillerinin

³¹⁴ Günther Frankenberg, "Ziviler Ungehorsam und rechtsstaatliche Demokratie",1984, s.268'den Aktaran Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.131.

³¹⁵ Fleisch, H. Nicolaus, Ziviler Ungehorsam oder gibt es ein Recht auf Widerstand im schweizerischen Rechtsstaat, 1989, s. 174'den Aktaran: Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.130.

bulunamaması, yargısal soruşturmaların yetersiz kaldığı düşüncesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bu konuda devlet ve hükümet eleştirilere maruz kalmıştır. Bu noktada devletin veya hükümetin hakkaniyet düzleminde eksikliği söz konusu olurken, yapılan karanlık eylemlerine destek olunması görüşü baskın gelmiştir. Eylemciler açısından yönetici gücün ediminin haksız görülmesi durumu söz konusu olmuştur.

Bu iki dar tanımın ve hatta geniş tanımın da ortak noktası eylemin kamuya açık olması gerekliliğidir. Gerçekten de yapılacak bir eylemin toplumla paylaşılmamasının hiçbir anlamı yoktur. Kamuya açıklık demek aslında eylemin haklılığı konusunda herkesin fikir sahibi olmasını sağlamak demektir. Bu sayede haksızlık olarak görülen edim toplumun vicdanında ölçülür, tartılır gerekirse tartışılır ve neticede hangi taraf haklı görülüyorsa ona uygun bir davranış sergilenir. Eylemin aleni olması, rahatsızlık duyulan meselenin sadece halka değil aynı zamanda haksızlık olarak görülen durumun muhatabı olan mercilere de ulaşmasını sağlamaktadır. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinde eylem yayıldıkça, desteği arttıkça medya organlarında daha fazla yer edinmiş siyasilerden ve hükümet cephesinden de bu eylemlere yönelik cevap verme gerekliliği doğmuştur. Cevaplar her ne kadar olumlu olmasa da mesaj yerine ulaşmıştır.

İki tanım için de ortak olan bir diğer özellik ise bir yasa normunun bilinçli olarak çiğnenmesidir. Karanlık eylemleri düzleminde yapılan izinsiz gösteri ve yürüyüşler, slogan atarak yapılan süpürge eylemleri, tencerelere vurarak gürültü çıkarılması gibi eylemler ağır suçlar olmamakla beraber açıkça yasa ihlali ortaya koymuştur. Aslında yasa ihlali sivil itaatsizlik için olağan bir durumdur. Çünkü bu kimi zaman eyleme dikkat çekmenin bir başka yolu olabilmektedir. Örnek olarak siyahîlerin eylemlerine bakılırsa bu ifade netlik kazanacaktır. Bayan Parks'ın, yasa gereği, otobüste oturmaması gereken bölümde oturma konusunda ısrarcı olup bu kuralı ihlal etmesi ile birlikte bu hareket yankı bularak yayılmış ve kitlesel olarak genişlemiştir. Bu yasaya aykırı davranış gerçekleşmeseydi belki de haksız durum devam edecekti. Haksız görülen yasaya karşı itaatsizlik edimi sayesinde siyahîler kendilerine yapılan ayrımcılığa dur demiş ve bazı haklar elde etmişlerdir. Benzer şekilde, Susurluktaki kazada, kırmızı bültenle aranan bir suçlunun, bir siyaset adamının ve bir emniyet görevlisinin aynı araçta olması durumunun açıklığa kavuşturulması konusunda

halkın bazı yasa ihlalleri içerisinde bulunulması, olayın gündemde kalmasına, çeşitli inceleme ve soruşturmaların başlatılmasına katkı da bulunmuştur.

Dar tanımın geniş tanımdan farklı, belki de en önemli, ögesi içerisinde şiddete yer olmaması ya da kaba güce başvurulmaması gereklidir. Çünkü sivil itaatsizliği, sivil yapan büyük oranda şiddete başvurulmamasıdır. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri süresince yaşananlara bakıldığında aslında yapılan eylemler sadece ışık kapatma eylemleri olmadığı görülür. 3 Kasım 1996'da meydana gelen Susurluk kazasından birkaç gün sonra, “kirlenmiş siyaseti süpürmek üzere süpür gitsin” kampanyası düzenlenmiş ve sembolik olarak vatandaşlara küçük süpürgeler dağıtılmıştır. Kalabalık bir grup sloganlar atarak sokaklarda “mafya devlet aşiret bu ne biçim rezalet” diye slogan atarak yürümüşlerdir³¹⁶. Ancak kalabalık olmalarına rağmen kimse şiddete başvurmamıştır. Kırıp dökmeden, kamu mallarına ve ya şahıs mallarına zarar vermeden eylemi sonlandırmışlardır. 1 Şubat 1997'de başlayan karanlık eylemlerinde, eyleme katılanların saat 21.00'ı gösterdiğinde bir dakika boyunca ışıklarını kapalı tutmasının hiçbir şekilde şiddet içermediği ortadadır. Eylemin çeşitlenmesi aşamasında ise ışıklar açıp kapatılmış, balkon ve pencerelerde tencerelere vurarak ses çıkarılmış, sokaklarda süpürge dağıtılmış, araç sahipleri yine saat 21.00 da korna çalmış, sokaklarda toplanan kalabalık yine karanlık ilişkileri sembolize etmek amacıyla mumlar yakmış ve saat 21.00'da bu mumları söndürmüşlerdir. Yine herhangi bir kaba kuvvet uygulanmamıştır. Eylemler ve eylemciler yapılan küçümseyici eleştiriler dolayısıyla psikolojik baskılara maruz kalmışlardır. Bu kötümser yaklaşımlar eylemcilerde öfkeye sebep olarak eylemin şiddetli bir hal almasına neden olabilirdi ancak öyle olmamıştır. Kitlese hareketler içerisinde şiddetli eylemler, şiddetsiz eylemlere nazaran hep daha çok dikkat çekmiştir, kamuoyunda daha fazla yankı bulmuştur, daha çabuk ciddiye alınmıştır. Dolayısıyla şiddetli eylemleri tercih etmek daha cazip görünebilmektedir. Buna rağmen bir dakika karanlık eylemlerinde bu yol tercih edilmemiştir. Yine güvenlik güçlerinden gelen sert müdahalelere de karşılık vermemiştirler. Zaten bu eylemlerin amacı basın açıklaması yaparak belirtilen taleplerini duyurmak bu konuda bir şeyler yapılmasını sağlamaktır. Sivil itaatsizliği herhangi bir itaatsizlik eyleminden ayıran

³¹⁶ Birand, “Son Darbe 28 Şubat Belgeseli”, Dvd 2.

ve çalışmanın örnek eyleminin de sivil itaatsizliğe konu olmasına sağlayan başlıca ilke büyük oranda bu olmuştur.

Geniş tanımdan farklı olarak, dar tanım bilinçli olarak yasa normunu ihlal eden eylemcilerin bunun sonuçlarını bilerek ve buna katlanarak eyleme giriştiklerinden bahsetmektedir. Karanlık eylemleri açısından bu aşamada sivil itaatsizliğe uygunluk söz konusudur. Çünkü yapılan yasa ihlallerinde para cezası ve tutukluluk gibi bazı yaptırımlar gerektirmektedir. Polis müdahalesi sırasında çok sayıda kişinin gözaltına alınması, kabahatler kanunu ve ceza kanunu gereğince yaptırımlar uygulanması bunun örneklerindedir.

Sivil itaatsizlik üzerine düşüncelerini belirten Arendt, dar tanım kapsamında sivil itaatsizliğe başvurulması için kayda değer sayıda yurttaşın hâlihazırda olması koşuluyla, itiraz yollarının tıkanması veya itirazlarının dinlenmemesi, ciddiye alınmaması söz konusu olması gerektiğinden bahsetmiştir³¹⁷. Bu tanımda üzerinde durulması gereken konu, tek başına yapılan –bireysel- bir eylemin sivil itaatsizlik kabul edilemeyeceğidir. Arendt'in bu düşüncesi genel geçerliği olan bir öge değildir. Hatta Thoreau ve Sokrates'in yaptığı gibi bireysel eylemleri sivil itaatsizliğin kapsamının dışında bırakmaktadır. Ancak çalışmaya konu olan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri sivil itaatsizliğin çerçevesini daraltmakta olan bu tanım özelliklerini de içerisinde barındırmaktadır. Bir grup insanın öncülüğünde başlayan karanlık eylemlerine birçok kişi evlerinin ışıklarını kapatarak katılmışlardır. Ayrıca eylemler Ankara, İzmir, Antalya, Gaziantep, Adana, Samsun v.s gibi birçok ile yayılmıştır.

Kavramı, daha dar kapsamda değerlendiren Hans de With, bir eylemin sivil itaatsizlik olabilmesi için diğer tanımlara ek olarak, sivil itaatsizlik eylemi için evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmayı amaçlaması gerektiğinden ve bir hak olmakla beraber, eylemcinin iyi niyetle genel yarar için buna girişiyor olmasının öneminden bahsetmiştir³¹⁸. Aslında sivil itaatsizlik eyleminin şiddeti dışlaması genel anlamda bir iyi niyet göstergesi sayılabilir. Çünkü amaç, yanlış giden bir şeyleri

³¹⁷ Hannah Arendt, "Sivil İtaatsizlik", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 98.

³¹⁸ Hans de With, "Zum Stellenwert des zivilen Ungehorsams in der Bundesrepublik", b.y: Widerstandsrecht in der Demokratie. Pro und Contra, Hazırlayanlar: Thomas Meyer, Susanne Miller, Johano Strasser, Köln 1984, s.91'den Aktaran: Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.132.

düzeltilmek gibi bir yararlılık hali olduğundan şiddet içeren eylemler düzenlenmesi eylemin amacı ile çelişkiye düşmek demektir. Bu bakımdan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık, söylemiyle ortaya çıkan eylemlerin de genel bir yarar beklentisi içinde olması sebebiyle art niyetli olmadığı söylenebilir. Eylemin talepleri özetle, suç örgütü kuranların yargı önüne çıkarılması, devletin kendi yurttaşları aleyhine çalışacak servisler kurmaması, kirli iş ve ilişkilerin devlet sırrı şemsiyesi altında gizlenmemesi, bu olayı soruşturan kişi ve mercilere baskı yapılmaması, ülkenin uluslararası platformlarda faili meçhuller ve yargısız infazlar ile anılmaktan çıkarılması ve bütün bunların demokrasiye zarar vermeden gerçekleşmesi şeklinde olmuştur. Görüldüğü üzere bu eylemlerde herhangi bir bireysel çıkar beklentisi olmamıştır. Taleplerin yerine getirilmesi sadece bir kişinin değil toplumun tamamının yararına. Ülkenin ve yurttaşların genel yararı üzerine inşa edilmiştir. Yapılan tüm bu dar tanımları doğrultusunda bir dakika karanlık eylemlerinin, sivil itaatsizliğin aksine bir hareket olmadığı söylenebilir.

Sivil itaatsizlik tanımları arasında genel anlamda bir kabul gören veya yaygın olarak kullanılan genel/baskın tanım grubu olmuştur. Bu bağlamda incelenen örnek eyleme bir de genel tanım açısından bakmak gerekir. Sivil itaatsizlik üzerine genel/baskın tanım olarak kabul edilmiş birçok tanım bulunmaktadır. Christian Bay, Hugo Adam Bedau William T. Blackstone, Rudolph H. Weingartner ve John Rawls Baskın tanım grubuna yön veren tanımlamalarda bulunmuşlardır. Jürgen Habermas'ın yaptığı tanım üzerinden ortalama bir genel sivil itaatsizlik tanımına bakılacak olursa³¹⁹:

“Sivil itaatsizlik, yalnızca kişiye özgü inançların ve çıkarların temel alınamayacağı ahlaki bir protestodur. Kural olarak önceden bildirilmiş ve polisçe akışının hesaplanabilir olduğu kamuya açık bir eylemdir; hukuk düzenin bütününe olan itaati etkilemeksizin tekil normların kasıtlı olarak çiğnenmesini içerir; normun çiğnenmesinin hukuki sonuçlarından sorumlu olmaya hazır bulunmak tutumunu gerektirir; sivil itaatsizliğin gerçekleştirdiği norm ihlali sembolik bir karaktere sahiptir. Buradan da zaten protesto araçlarında şiddetten uzak bulunması gerektiği sınırlaması doğmaktadır.”

³¹⁹ Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.131.

Bedau, sivil itaatsizliğin tanımını şu şekilde yapmıştır³²⁰: “Bir kimse yasaya aykırı (illegal), kamuya açık (committed openly), şiddetsiz (nonviolently) ve vicdanî (conscientiously) bir eyleme girişirse bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koymuş olur.” Ayrıca kanuna aykırılık konusunda sivil itaatsizlik eyleminin doğrudan ve dolaylı nitelikte olabileceğinden bahsetmektedir.

Ökçesiz de kendi tanımını yapmıştır. Ona göre³²¹:

“Sivil İtaatsizlik, şiddet içermeyen (ya da ancak amaçla orantılı ve ölçülü derecede şiddete yer verebilen), bir pozitif hukuk kuralını çiğnemiş bulunan ve amacının hukuk devleti ideallerine uygun düştüğü ve eylemcisinin, çiğnediği kuralın yaptırımına katlanmaya hazır bulunduğu ve hep kamuya açık ve yönelik olarak gerçekleştirilen edimlerin oluşturduğu toplumsal, siyasal bir olgudur.”

Genel tanım olarak kabul edilebilen birçok tanım yapılmıştır. Yer verdiği öğeler bundan dolayı farklılık göstermektedir. Sonuç olarak bir toplumsal hareketin sivil itaatsizlik eylemi olduğu yönünde değerlendirme yapabilmek için eylem yasaya aykırı gerçekleşmeli, şiddet içermemeli, kamuya açık bir şekilde olmalı, ahlaki ve vicdani temellere dayanmalı, sistemin tamamına değil tekil yasalara karşı olmalı ve yasaya aykırılığın sonuçlarına katlanmaya hazır olunmalıdır.

Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin sivil itaatsizlik edimi olabilmesi hususunda en çok tartışılan mesele eylemlerin yasa ihlali ilkesine uygunluğu olmaktadır. Çünkü eylem çağrısında herhangi bir yasa ihlaline davet söz konusu olmamıştır. Haksız olan bir yasanın protesto amaçlı çiğnenmesi durumu da söz konusu değildir. O yüzden yasa normunun bilinçli ihlali konusunu biraz açmak gerekir. Bir dakika karanlık eylemlerinin başlamasından birkaç gün sonra çeşitlenmesi ile insanların ellerinde pankartlarla slogan atarak sokaklara inmesi, Türk Ceza Kanunu (TCK)’da yer alan 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nda yazılı ilkelere aykırı olduğundan yasa ihlali söz konusu olmuştur. Bunun dışında tencere ve tavalara vurarak, ışıklar ve düdük çalarak alkış yaparak gürültü

³²⁰Hugo Adam Bedau, “Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice”, Civil Disobedience, New York, Chapman and Hall, 1991, s.50-51’den aktaran Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, 195-196.

³²¹ Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.134.

çıkarmaları TCK'nın 123. maddesine göre, kişilerin huzur ve sükûnunu bozma amacıyla gürültü yapılması ve benzer şekilde TCK'nın 183. maddesine göre gürültü yapmak suç sayılmaktadır. 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nun 36. maddesine göre de, “başkalarının huzur ve sükûnunu bozacak şekilde gürültüye neden olan kişiye”³²² yaptırımlar uygulanır. Bu kanunların çiğnenmesi durumu söz konusu olmuştur. Yani dolaylı yoldan yasa ihlali söz konusudur ve bunu da detaylandırmakta yarar vardır.

Sivil itaatsizlik kavramı üzerine önemli görüşleri bulunan Rawls, bu kavramının tanımını yaparken yasa ihlali konusunda özellikle protesto edilen ya da haksız olduğu iddia edilen yasanın ihlal edilmesi gerekmediğini, herhangi bir yasanın ihlâl edilmesiyle de sivil itaatsizlik eyleminin mümkün olabileceğini söylemektedir³²³. Ortada doğrudan karşı çıkılacak bir yasa olmayabilir ya da haksız olduğu düşünülen bir yasa vardır ama bu ihlal etmek ağır bir suç gerektirebilir. Bu da vicdanen ve ahlaken uygun olmayabilir. Gandhi, Tuz Yasası'nın haksız olduğunu düşünmüş ve eylemini doğrudan bu yasayı çiğneyerek başlatmıştır. Bu yasanın ihlali yüz kızartıcı bir suç olmadığından da herhangi bir sakınca olmamıştır. King, siyahilere karşı ayrımcılık yapan yasaları haksız görmüş ve bu yasalara uymayarak eylemi yürütmüştür. Oysa bir dakika karanlık eylemlerinde doğrudan ihlal edilebilecek bir yasa söz konusu olmamıştır. Bu nedenle izinsiz gösteri yapma, gürültü yaparak çevreye rahatsızlık verme gibi basit ihlaller gerçekleştirilebilmişlerdir. Rawls'ın da açıkladığı gibi yapılan dolaylı yasa ihlalleri, yasaya aykırılık ilkesi üzerindeki tartışmayı noktalamaktadır. Zaten sivil itaatsizlik tanımlarında da “herhangi bir yasa normunun bilinçli olarak çiğnenmesi” şeklinde yer almaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemi çerçevesinde yapılan yasa ihlalleri, kimi zaman eyleme dikkat çekme ve kamuya yönelik bir çağrı oluşturma bakımından önem arz etmektedir. Siyahilerin eylemine bakıldığında eğer, Bayan Parks, yasa gereği otobüste oturmaması gereken tarafa oturma konusunda ısrarcı olarak bu yasaya itaatsizlik etmeseydi ve susmaya devam edilseydi belki de siyahlar haklarını elde etmek için ortak bir payda da buluşamayacak ve ayrımcılık devam edecekti. Aynı şekilde uzun yıllar susan halk Susurluk kazasında kırmızı bültenle aranan bir suçlu ile siyaset

³²² Kabahatler Kanunu, **Resmi Gazete**, 25772, 31/3/2005.

³²³ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s.57.

adamının ve emniyet görevlisinin birlikte olmasının açıklığa kavuşturulmasını istemeseydi bu olay karşısında sessiz kalsaydı belki de hiçbir inceleme yapılmayacaktı ki eylemler artarak devam ettiği için görevden istifa ettirilenler, dokunulmazlıkları kaldırılanlar olmuştur.

Genel tanım için gerekli görülen ilkelerden birisi de şiddetsizlik olmuştur. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemine öncülük eden Cinmen, sivil itaatsizliği tanımlarken “Esas özelliği şiddet içermemesidir, yasa çiğneyebilir, irili ufaklı suç işleyebilirsiniz. Ama başkasına zarar vermemeli” demiş ve bir dakika karanlık eylemlerinde şiddete başvurulmadığını belirtmiştir³²⁴. Yapılan eylemlere bakıldığında da eylemciler tarafından tam anlamıyla şiddetsiz bir eylem söz konusu olduğu söylenebilir. Eyleme katılanlar ev ve iş yerlerini kırıp dökmeden, başkalarının vücut bütünlüğüne zarar vermeden kuvvete başvurmadan rahatsız oldukları durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir. Mumlar yakarak, ışıkları yakıp söndürerek, tencere ve tavalara vurarak ve süpürgelerle sokakları süpürerek sembolik olarak temiz toplum talepleri dile getirmişlerdir. Bunun dışında sokaklarda mum yakıp söndürerek yine gizli ve karanlık ilişkilere dikkat çekmek istemişlerdir. Eylemler sırasında polis müdahaleleri ile karşılaşmışlardır. Hatta güvenlik güçlerinin müdahale etmesi sırasında yaşanan arbedede bir kişi sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir. Ama polis müdahalesiyle karşılaştıklarında da yine güvenlik güçlerine karşı şiddet içerisinde olmamışlardır. Ayrıca eyleme katılanlar yasa ihlalleri neticesini bilerek buna razı gelmişlerdir.

Sivil itaatsizlik dışında birçok kitlesel eylem aleni olarak gerçekleştirilir. Bu yüzden sivil itaatsizlik için öngörülen kamuya açıklık ya da alenilik ilkesi, esasen sivil itaatsizlik açısından ayırt edici bir özellik olmamakla beraber olması gereken bir özelliktir. Bir dakika karanlık eylemleri, kamuya açıklık ilkesi açısından, medyanın da aracılığıyla, hızlıca kamuya mal olmuştur. Göstericilerin taleplerini, amaçlarını ve rahatsızlıklarını basın açıklaması yaparak ifade etmeleri ve sokaklarda sloganlar atmaları pankartlar hazırlamaları eylemin gizli olmadığını göstermektedir. Zaten gizli yapılan bir eylem amacına ulaşma yolunda yarım kalır. Haklılığını kimseye gösteremez ve gerekli mercilere sesini duyuramaz. Oysaki temiz toplum için yurttaş girişimi ya da diğer bir ifadeyle sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri,

³²⁴ İnce, “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık”.

toplumun her kesiminden destek görmüştür. Farklı düşüncelere sahip insanlar bu eylem çerçevesinde bir arada bulunmuşlardır ve kısa süreli de olsa aynı meseleyi konuşmuş aynı şeyleri savunmuşlardır. Zengin fakir herkes aynı anda ışıklarını kapatmıştır. Hemen her partiden, çeşitli sivil toplum örgütlerinden sendikalardan destek gelmiştir. Yani toplumun her kesiminden eyleme destek gelmiştir. Katılım çok basit ve vicdanen kabul edilebilecek ölçüde şiddetsiz, tehlikesiz olduğundan katılım da yüksek olmuştur. Kamuya yönelik çağrı konusunda oldukça başarılı olarak yurt genelinde farkındalık yaratmışlardır. Eylemler Türkiye geneline yayılarak birçok ile ulaşmıştır. Bu bakımdan bir toplumsal iletişim örneği olduğunu söylemek yerinde bir ifade olacaktır.

Sivil itaatsizlik, hukuk sistemi içerisinde aksayan bir kurala karşı olma işidir. Sistemin tümüne karşı bir kabul söz konusudur ki bu kabullenme durumunu yine sivil itaatsizliğin bir başka ilkesi sayesinde anlamak çok kolaydır. Bu da eylemcilerin bilinçli olarak itaatsizlik ettiği yasa normu sebebiyle kendisine verilecek cezaya razı gelmesi durumudur. Eğer sistemin tamamına karşı bir itaatsizlik durumu söz konusu olsaydı tutuklamalar ve verilen para cezalarına da aykırı davranışları gerekirdi. Sivil itaatsizlik vicdanlarda ki adalet ve hakkaniyet duygusuna dokunabilmeyi amaçlar. Haksız bir yasadan sadece mağdur olanın değil diğer insanların da bunun haksız olduğunu görmesi inanması ve haksızlığın düzeltilmesi yönünde harekete geçmesi amaçlanır.

Dar tanım açısından incelerken de bahsedildiği gibi geniş tanım açısından da sivil itaatsizlik eylemlerinin vicdani ve ahlaki temellere dayanması gerekmektedir. Aslında şiddet içermemesi ve dolayısıyla üçüncü kişilerin daha üstün haklarına zarar verilmemesi, içerisinde vicdanilik ve ahlaki kurallar barındırmasının bir göstergesidir. Ayrıca eylemler kamuoyuna yönelik vicdanen çağrı niteliği taşımaktadır. Ahlakilik ve vicdanilik konusunda aksi bir durumun söz konusu olması eylemlerin toplum nezdinde de ciddiye alınmamasına neden olur. Bu sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinde de böyle olmuştur.

Eylemin, istikrarsız hükümetlerden artık bıkkınlık gelmesinden, var olan hükümetin bu olaylara karşı verdiği tepkiden, eylemi ve eylemcileri ciddiye almamasından ve üzerine düşenleri yapmamasından dolayı var olan hükümet politikaları üzerine

yoğunlaşması kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bu konuda yine Rawls'a dönülecek olursa sivil itaatsizliği, "Yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdanî, ancak yasal olmayan bir eylem"³²⁵ şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla eylemin sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirilmesine engel teşkil etmemektedir.

Sivil itaatsizlik üzerine yapılan geniş, dar ve baskın tanımlar bu şekilde olurken sivil itaatsizliğin önemli isimlerinden King'in eylemlerden sonra yargıç ile yaptıkları mahkeme konuşmasında getirdiği açıklamalar yine sivil itaatsizliği tanımı niteliğindedir. O, şiddetsizlik üzerinde durmuş ve sistemin tamamına aykırı olmadıklarını dile getirerek sivil itaatsizliği anarşiden ayırmıştır. Sivil itaatsizliğe hem teorik olarak katkıda bulunmuş hem de bunu pratiğe dökmüş olan Gandhi, şiddetsizlik konusuna o kadar önem vermiştir ki bunu sağlayabilmek için ölüm oruçları bile tutmuştur. Tuz yasasını çiğnedikleri için kanlı müdahalelere maruz kalmalarına rağmen vazgeçmemişlerdir. Tüm bunlardan yola çıkarak sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin bu nitelikleri taşıdığı sonucuna tanımlar üzerinden yapılan incelemeler doğrultusunda ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Sivil itaatsizlik için değinilmesi gereken bir husus da eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesi için amacına ulaşması ya da olumlu bir netice olarak sonlanması şartı olmadığıdır. Önemli olan eylemlerin sivil itaatsizlik ilkelerine uygun olarak sürmesi amacının dışına çıkmamasıdır. Zaten Türkiye'de sivil itaatsizlik olarak kabul edilen eylemlerin geneline bakıldığında olumlu sonuçlananların sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Mesela, Cumartesi Anneleri herhangi bir netice alamadan eylemlerine son vermişlerdir. Bergama köylülerinin eylemleri her ne kadar direnmiş olsalar da kurulan siyanür havuzu ile yaşamak zorunda kalmışlardır. Benzer şekilde bir dakika karanlık eylemleri çeşitli araştırma ve incelemelere vesile olduysa da bir türlü çözülememiştir.

Sivil itaatsizliğin herhangi bir anayasal dayanağı yoktur. Bir yasal bir hak olarak tanınmamış ve yer verilmemiştir. Yani sivil itaatsizlik eylemi zaten yasadışı bir eylemdir. Diğer taraftan toplumsal bir hareketin dar, geniş ve genel tanıma göre sivil

³²⁵ John Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Çev. Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s.57.

itaatsizlik eylemi olarak adlandırılması için yasa ihlali ilkesine uygun olması gerekmektedir. Yasaya aykırılık ilkesine farklı bir açıdan bakılacak olursa esasen diğer unsurları taşıyan bir eylem, sivil itaatsizlik olarak adlandırıldığı anda yasa ihlali ilkesinin kendiliğinden gerçekleştiği söylenebilir. Zaten sivil itaatsizliğin birçok ilkesi birbirine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Eylemlerin başlangıcında yasaya aykırılık söz konusu olmadığından bu eylemin sivil itaatsizlik olmadığı yönünde düşünceler ortaya atılmaktadır. Ancak eylemin çeşitlenmesi sonrasında yasaya aykırılık ögesi de gerçekleşmiştir. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık adıyla ortaya çıkan eylemlerin sadece ışık karatma ile sınırlı kalmaması dolayısıyla bu tabir, eylemler açısından bir çatı kabul edilmektedir. Eylemlerin geneline bakıldığında ise sivil itaatsizliğe dair gerekli öğeleri içerisinde barındırdığını söylemek gerekir. Sonuç olarak, 1 Şubat 1997’de başlayan ve eylemlerin çatısını oluşturan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık ya da diğer bir adıyla temiz toplum için yurttaş girişiminin, oluşum aşamasından sonlanmasına kadar geçen süreçte -kavramsal değerlendirmeler sonucunda- bir sivil itaatsizlik örneği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Baskıcı ve haksız yönetimin var olduğu toplumlarda bireyler, hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, egemen gücün uygulamalarına ya da haksız görülen yasalara karşı tepkilerini dile getirirler. Bu tepkilere, genel anlamda baskıya karşı direnme denilmektedir. Yönetimin bozularak tiranlaştığı durumlarda buna karşı direniş düşüncesi geçmiş dönemlerde de varlığını göstermiştir. Antik dönemde Hint, Çin ve Yunan düşüncelerinden itibaren kral ya da genel tabirle yönetici, kendisine verilen idare etme görevini hakkıyla yerine getiremiyor veya barışı temin edemiyorsa elinden yetkilerinin alınabileceği ve yöneticiye karşı artık itaat etme zorunluluğunun ortadan kalkacağı anlayışı hâkim olmuştur. Bu düşünce direnme anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Musevilik öğretisinde, Tanrının yasaları ile yöneticinin yasalarının çakıştığı durumlarda Tanrı'nın yasalarına uyulması gerektiğine yer verilmiştir. Bunun dışında Hıristiyanlık öğretisinde ise yöneticinin Tanrı iktidarının bir yansıması olduğu inancının yanı sıra Prens'in Tanrı yasalarından ayrılması durumunda tiran halini gelmesi sebebiyle öldürülmesi gerektiğine dahi olur verilmiştir. Hıristiyanlık inancı doğrultusunda birçok felsefi düşünür buna benzer şekilde söylemlerde bulunmuştur. Baskıya karşı direnme anlayışı İslami düşünce içerisinde de bulunmaktadır. Buna göre, gerekli vasıfları taşımayan bir kişi eğer idareyi ele geçirirse zalim olur ve ona karşı artık direnmek gerekmektedir. Bunların dışında toplum sözleşmesi üzerinde duran Locke, Hobbes, Rousseau ve Spinoza gibi düşünürler -değişik ifadelerle- yönetimin bozulduğu durumlarda sözleşmenin -en azından yönetilen açısından- geçersizleştiğini dolayısıyla itaat etme yükümlülüğünün de artık ortadan kalkabileceğini ifade etmişlerdir. Son olarak Türk yönetim anlayışında gerek "kut" inancı olsun gerek İslamiyet'e geçişten sonraki yönetim anlayışı olsun devlete önem verilmiş ve hükümdara itaat etmek gerektiği öngörülmüştür. Ama hakan ya da kağanın, meşruiyetini kaybettiği taktirde tahttan indirilmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur. Eski Türk devletlerinde, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde direnmeye dair birçok olay yaşanmıştır. İstenmeyen yöneticiye karşı direniş örnekleri olmuştur. Direnme, kimi zaman şiddet içerikli ve köklü değişimler ortaya koyan aktif hareket niteliğinde, kimi zaman ise şiddet içermeyen pasif hareketler niteliğinde olmuştur. Sivil itaatsizlik bu noktada pasif direnme kapsamında yer almaktadır.

Thoreau'nun baskıya karşı pasif direnme edimine yönelik düşüncelerinin ve içinde bulunduğu eylemsel hareketin ölümünden sonra "Civil Disobedience" başlığıyla bir kitapta basılmasıyla sivil itaatsizlik bugün bilinen şekliyle adlandırılmıştır. Hayata geçirdiği eylemle sivil itaatsizliğin gelişmesini ve dünyada tanınmasını sağlayan Gandhi, gerçekleştirdiği kitlesel pasif direniş eylemi Hint halkının da kavrayabilmesi açısından Satyagraha şeklinde adlandırmıştır. Siyahilerin hak mücadelelerinde baş aktör olarak yer alan King, gerçekleştirdikleri kitlesel hareketi doğrudan eylem şeklinde adlandırmıştır. Bu pasif direniş hareketine Türkçe karşılık olarak ise sivil itaatsizlik adı verilmiştir. Farklı adlandırmalar söz konusu olsa da temelde aynı eylemsel hareketi ifade etmektedir. Bu hareket, içerisinde sivillik ve itaatsizlik olgularını barındıran pasif bir direniş edimidir.

Sivil itaatsizlik kavramının tanımsal çerçevesi, baskıya karşı pasif direnme üzerine düşünürlerin belirttiği görüşlerden temellenerek şekillenmeye başlamış ve Sokrates, Thoreau, Gandhi, Tolstoy ve King gibi öncülerinin açıklamaları ile uygulamaları sayesinde belirginleşmiştir. Son olarak -başta ABD olmak üzere- yapılan sivil itaatsizlik tanımlarıyla gelişmiş ve genişlemiştir. Yapılan bütün bu tanımlamalar sonucunda geniş, baskın ve dar tanım olmak üzere üç tanım grubu oluşturulmuştur. Bu tanım grupları arasındaki ayırım, sivil itaatsizlik hareketinin öğelerine yönelik farklılıktan kaynaklanmıştır. Bu tanımlar çerçevesinde bazı eylemler sivil itaatsizlik olabilirken bazıları da bu eylemin kapsamı dışında kalmaktadır. Hatta öyle ki sivil itaatsizliğin ilk örneklerinden sayılan eylemler dahi bazı tanımlardaki öğelerin fazla olması nedeniyle bu kapsam dışında bırakılabilmektedir. Bazı tanımlar ise öğe sayısının az olması sebebiyle birçok eylemi sivil itaatsizlik şeklinde okumayı mümkün kılmıştır. Netice itibari ile yapılan tanımlar doğrultusunda sivil itaatsizliğe ortalama bir tanım ve çerçeve oluşturulmaktadır. Buna göre sivil itaatsizlik, haksız bir yönetime karşı yasal yollardan netice alınmadığı durumlarda başvurulacak yasaya aykırı ve bunu aykırılığın sorumluluğundan kaçılmayan, içerisinde şiddet barındırmayan, ahlaki kuralları olan ve kamuya açık bir şekilde icra edilen bir edimdir. Yani, bir hareketin sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle şiddet reddetmiş olması gerekmektedir. Sivil itaatsizliği aktif eylemlerden ayıran belki de en önemli özelliği budur. Şiddetsiz olması eylemlerin sivil olma boyutuna değer katmaktadır. Sivil itaatsizlik açısından diğer bir özellik basit bir

norm ihlali içerisinde olması gerekliliğidir. Yapılan tanımlar doğrultusunda bu yasa ihlalinin sadece haksız olduğu düşünülen kanunun ihlali gibi bir şarta dayanmadığını söylemek gerekir. Yasaya aykırılık neticesinde eylemde bulunanlara cezai işlem uygulanmaktadır. Ancak eylemciler, sistemin tamamına ya da yasaların hepsine karşı olmadıklarının ifadesi olması sebebiyle bu cezaya razı gelerek sorumluluktan kaçmazlar. Bu aynı zamanda şiddetsizlik ilkesinin de bir gereğidir. Sivil itaatsizliği yasaya aykırı ama meşru kılan da yine bu ilkedir. Sivil itaatsizlikte haksız yasanın adil hale gelmesi ve baskıcı yönetimin düzelmesi gibi bir amacı olduğundan dolayı yapılan eylemlerin kamuoyuna önünde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylece eyleme konu olan haksızlık durumunun anlatılmasına imkân doğar. Aynı zamanda eylemin başarıyla sonuçlanması açısından farklı kitlelere ulaşip onların vicdanına dokunarak desteğini almak önemlidir. Tüm bunların dışında sivil itaatsizlik eylemleri üçüncü kişilerin daha üstün haklarına saygılı, ciddi bir haksızlığa karşı ve bahsi geçen haksızlıkla doğru orantılı olmalıdır. Böylece ahlaki bir eylem olması gerektiği sonucuna varılır. Görüldüğü üzere sivil itaatsizliğin çerçevesini oluşturan öğeler aslında birbiri ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır.

Kitlesel herhangi bir eylemin ve hatta bazı tanımlarca sivil itaatsizliğe uygun görülen bireysel eylemlerin sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirilebilmesi bağlamında taşınması gereken nitelikler açısından aslında çok keskin sınırlarının olmadığı yapılan tanımların içeriğinin farklılık göstermesinden anlaşılmaktadır. Mesela sivil itaatsizliğin öncülerinden Thoreau'nun yaptığı itaatsizlik eylemi bazı tanımlara göre bu kapsamın dışında kalabilmektedir. Dolayısıyla bir hareketin kesin olarak sivil itaatsizliktir ya da kesinlikle değildir şeklinde adlandırılabilmesi pek mümkün değildir. Onun yerine detaylandırarak dar, geniş ve genel tanım üzerinden ayrı ayrı değerlendirmeler yapmak ya da hangi tanımlara göre sivil itaatsizlik olup olmadığını belirterek sonuca varmak daha uygun olmuştur. Çalışmaya konu olan eylemin değerlendirmeleri de bu doğrultuda yapılmıştır.

Baskıya karşı pasif bir direnme aracı olarak karşımıza çıkan sivil itaatsizlik, haksız yasalara veya yönetime karşı hak talep eden ve özgürlüklerini isteyen bireylerin başvurduğu barışçıl bir yol olmuştur. Bir hak olmamakla beraber geçmişten günümüze birçok toplumda başvurulmuş ve kimi zaman önemli neticeler almıştır. Türkiye'de sivil itaatsizlik olgusu iyi tanınan ve çok sık uygulanan bir direnme yolu

olmamakla birlikte örnekleri hiç yok değildir. Esasen, haksızlığa yönelik barışçıl bir yolla düzeltme amacı güden bu eylem demokratik hukuk devletinin eksiklerini giderici niteliktedir. Bu sebeple daha iyi kavranması ve aktif eylemlerin yerine tercih edilmesi gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren birçok kitlesel harekete sahne olmuştur. Bunlardan bazıları sivil olamamışken bazıları da şiddetsiz olamamıştır. 1960'lı yılların sonlarına doğru aktif eylemlerin varlığı devam etmesine rağmen pasif eylemlere yönelik de bir sempati gelişmiştir. Bu tarihten itibaren pasif eylemlerin sayısı artış göstermiştir. 1969'da öğretmen eylemleri, 87'de Komünist adıyla bir parti kurulması hareketi, 89'da işçi eylemleri, "Düşünceye Özgürlük" eylemi, Cumartesi annelerinin eylemi, başörtüsü yasağına karşı eylemler, Bergamalıların maden çıkarılmasına karşı direnişi, Gezi Parkı'nın yıkılmasına karşı yapılan eylemler ve buna benzer birkaç eylem gerçekleştirilmiştir. Sivil itaatsizliğe yönelik tanımlamalar da göz önüne alındığında Türkiye'de yapılan bu eylemlerin bazılarının taşıdığı öğeler dolayısıyla sivil itaatsizliği söz konusu olmakla beraber bazıları üzerindeki tartışmalar varlığını sürdürmektedir. 1997 yılının Şubat ayında başlatılan "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemleri, sivil itaatsizlik bağlamında tartışmaların olduğu eylem örneklerinden bir tanesidir. Balıkesir'in Susurluk ilçesinde meydana gelen trafik kazası sonrasında başlatılan bu eylem, temiz toplum ve temiz siyaset talebiyle ortaya çıkmıştır. Işık kapatma eylemleri 1 Şubat'ta başlayıp 28 Şubat'a kadar yoğun olarak sürdürülmüştür. Devam etmek isteyenler olmuşsa da talep yetersiz kaldığından mecburen sonlandırılmıştır. Bu bir aylık süre içerisinde eylemler çeşitlenmiş ve yayılmıştır. Eylemlerin amacı ve uygulanış biçimi, sivil itaatsizlik kavramı açısından önem arz etmektedir.

Sivil itaatsizliğin bireylerin kendi iradeleri ile ve bilinçli olarak bir yasa normunu ihlal ettiği ve bunu aleni olarak gerçekleştirdiği şeklindeki tanımlar geniş tanım grubunu oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak devrimsel değil, sisteme içkin olduğu söylenmiştir. Geniş tanım, az sayıda öğe barındırdığından kitlesel bir hareketin sivil itaatsizliği konusunda değerlendirme yapılmasında geniş bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri, bilinçli şekilde yasaya aykırılık içermekte, kamuoyuna açık şekilde aleni yapılmakta ve sistemin kökten değişmesine değil eksik tarafların giderilmesine yönelik bir amaçla ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin

geniş tanıma uygun olduğu söylenebilir. Ancak geniş tanım, şiddetsizlik ilkesine tam olarak bir açıklama getirmediğinden bu tanım üzerinden yapılan değerlendirmeler eksik olmaktadır. Çünkü hemen her kanuna aykırı hareket bu eylem kapsamına dahil edilebilir görülmektedir ki bu da sivil itaatsizliğin diğer eylem türlerinden ayırt edilebilirliğini azaltmaktadır. Dolayısıyla sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri de -bu tanıma göre- bir farklılık ortaya koymuş sayılmamaktadır.

Sivil itaatsizliğe dair tanımlardan ikinci grubu oluşturan dar tanım, bilinçli yasa ihlali ve bu yasaya aykırılığın hukuki sorumluluklarına katlanma, vicdani olma, sembolik nitelikte olma, normatif temellere dayanma, şiddeti reddetme ve kamuya açıklık olmak üzere birçok öge sıralamıştır. Daha çok ögeye yer verdiğiinden kavram kapsamı daralmaktadır. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri izinsiz gösteri ve yürüyüş yapılması, tencere, ıslık ve alkış sesleri ile gürültü yapılması açısından yasaya aykırılık içermektedir. Eylemlerde sadece ışıklar kapatma, yürüyüş yapma, sloganlar atma, tencerelere vurarak ses çıkarma gibi şiddet içermeyen edimler gerçekleştirilmiştir. Eylemler daha başlamadan önce yapılacak eyleme dair basın açıklamaları yapılması radyo ve televizyon aracılığıyla ışık kapatma çağrısında bulunulması eylemlerin kamuya açık şekilde gerçekleştirildiğinin göstergesi olmuştur. Eylemlerin aleni gerçekleştirilmesi haksızlık olduğu iddia edilen durumun her kesimden insana ulaşmasını ve onların vicdanlarında tartılmasını sağlamıştır. Bir dakika karanlık eylemlerinde üçüncü kişilere zarar verilmemiş daha üstün hakları çiğnenmemiştir, kamu mallarına ve çevreye zarar verilmemiştir. Bundan dolayı kendi içerisinde ahlaki kurallar taşıdığını söylemek mümkündür.

Dar tanım açısından sivil itaatsizliğe atfedilen bir diğer özellik de eylemin belli bir sayıda yurttaşın bir araya gelmesiyle mümkün olabileceği iddiasıdır. Bu açıklama bazı eylemleri sivil itaatsizliğin dışında tutuyor olsa da bir dakika karanlık eylemlerinin oluşum aşamasından bir grup insanın bir araya gelmesiyle meydana gelmesi ve bireysel bir eylem olmaması açısından bu ifadeye uygunluğu söz konusudur. Işık kapatma edimine, sokaklardaki yürüyüşlere pek çok insan katılmıştır. Üstelik eylemler yayılmış ve birçok ilde yapılmıştır. Sivil itaatsizliğin kapsamını daraltan bir ifade de eylemlerden bireysel çıkarın değil toplumsal yararın ön planda olması gerektiğidir. Bu bakımdan sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin taleplerine ve ortaya çıkış sebebine bakıldığında düzeltilmesi beklenen

durumun toplumsal yarar taşıdığı görülmektedir. Dar tanımın getirdiği fazlaca sınırlamalara rağmen sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri bu tanım ögelerine uygunluk içermektedir.

Geniş tanıma göre daha fazla, dar tanıma göre daha az öge içermesi sebebiyle ortalama bir tanım olarak kabul gören baskın/genel tanım, yasaya aykırılık, kamuya açıklık, sorumluluğu üstlenmek, sistemin tamamına değil tekil haksızlıklara karşı olmak, şiddeti reddetmek, ahlakilik ve kişisellikten uzak olmak gibi özellikler taşımaktadır. Görüldüğü üzere bahsi geçen özellikler diğer tanım gruplarının birleşimi gibidir. Dolayısıyla sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin bu nitelikleri taşıdığından bahsedilmiştir. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemlerinin sivil itaatsizlik olması yolunda tartışmaların olduğu konu, yasaya aykırılığın nasıl olması gerektiğidir. Rawls'ın ve Bedau'nun sivil itaatsizlik hareketinde yasa ihlallerinin doğrudan veya dolaylı olabileceği şeklindeki açıklamaları, yasaya aykırılık ilkesine açıklık getirmiştir. Bir dakika karanlık eylemlerinde, doğrudan haksız olduğu iddia edilen bir yasanın ihlal edilmesi söz konusu olmamıştır. Ancak Kabahatler Kanunu'na, TCK'da yer alan toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili maddeye ve yine TCK'nin huzuru bozacak şekilde gürültü yapılmasına ilişkin maddeye aykırılık söz konusudur.

Çalışmaya konu olan örnek olayın, sivil itaatsizliğe yönelik birçok tanım ve tanım grubu çerçevesinde incelenmesi sonucu sivil itaatsizlik kavramının ilkelerini zedeleyecek bir nitelikte olmadığı görülmektedir. Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri, sivil itaatsizlik kapsamında yer alan birçok ögeye uygun olacak şekilde gerçekleşmiştir. Çalışma, ulaşabilen bilgiler doğrultusunda yapılan değerlendirmelere dayandığından aksi yönde fikirlerin olması muhtemeldir. Ancak dar, geniş ve genel tanım çerçevesinde yapılan değerlendirmeler neticesinde gerekli birçok ögeyi bünyesinde barındığından dolayı bu eylemin sivil itaatsizlik örnekleri arasında yer alabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., Türk, D., Yalçinkaya, A., vd. (2012). Mehmet A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). *Kent Devletinden İmparatorluğa.*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler I*. Nevşehir: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı.
- Anadol, C., Abbasova, F., Abbaslı, N., (2002). *Türk Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Anadol, Cemal. (2009). *Teşkilât-ı Mahsusa'dan MİT'e Susurluk Dosyası*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları,
- Anbarlı, Ş. (2006). “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Anıl, Y. Ş. (2013). *Mahatma Gandhi*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Arendt, H. (2014). “Sivil İtaatsizlik”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Yakup Coşar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aslan, O. (2008). Sivil İtaatsizlik Bağlamında Vicdani Red Türkiye Örneği, *Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aşukin, N. S, Butirskiy, N.P. v.d. (1979). “Devrim”. *Politika Sözlüğü (60)*, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aydoğan, M. (2005). *Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I*. İzmir: Umay Yayınları, Baskı 4.

- Aydın, S., Taşkın, Y, (2017). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Aygün, T. (2006). *Efendiliğin Reddi Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*. İstanbul: Versus Kitap.
- Bozkurt, Yavuz, Bayansar, Reha, (2016) “Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları” *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (14/2), ss.276-293.
- Bayramoğlu, A. (2007). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birand, M. A. (2012). *Son Darbe 28 Şubat Belgeseli*. Doğan Kitap, 2.Dvd.
- Bogdanor, V. (2003). *Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi II*. Ed. Erhan Yükselci, Ankara, Ümit Yayıncılık.
- Bouillon, H. (1998). *John Locke*. (Çev. Ali İbrahim Savaş), Ankara: Liberte Yayınları.
- Bove, J., Luneau, G. (2006). *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*. (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (2007). *İşgal ve Direniş (1919 ve Bugün)*, Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları, 3. Baskı.
- Cinmen, E. (1998). “Amaç Bir Sİ'yi Başlatmak Değildi”. *Sivil İtaatsizlik*. (Haz. Hayrettin Ökçesiz), İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayını, s.s: 9-14.
- Çaha, Ö. (2009). “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983-1991)”. Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu (Ed.), (s.s. 567-586), *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.

- Çelik, N. (2003). *28 Şubat ve İrtica Tehdidi*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Çiçek, A. C., Aydın, S. (2018). *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Çımrın, F.K. (2015). “Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14/53.
- Çimen, A. (2013). *Tarihi Değiştiren Günler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Coşar, Y. (2014). *Kamu vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- “Danıştay, Gezi Parkı'nda Topçu Kışlası'nın Önünü Açtı”, *Hürriyet Gazetesi*, 15.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/29556112.asp>. E.T: 29.12.2017.
- Değirmencioğlu, B. (2013). “Güney Afrika Ulusunun Babası İnsan Haklarının Yılmaz Savunucusu Nelson Mandela” *Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi*, Sayı: 2, ss. 80-84.
- Demiröz, V. (2014). *Son Reis Muhsin Yazıcıoğlu*. İstanbul: Kriminal Kitaplar.
- Dursun, D. (2004). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karaibrahim, E. (2016). “Politik Bir Mücadele Yöntemi Olarak Sivil İtaatsizlik”, 15.08.2016, <http://ww-w.tuicakademi.org/sivil-itaatsizlik/>
- “Erbakan: Işık Kapatın Fesat”, **Milliyet Gazetesi**, 11.02.1997.
- Erdoğan, F. (2017). *Sokrates*. İstanbul: Mavi Çatı Yayınları.
- Eser, E. (2008). *Sivil İtaatsizlik*. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi*. (Çev. Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Flew, A. (2005). “Budizm”, *Felsefe Sözlüğü* (Çev. Nurşen Özsoy). Ankara: Yeryüzü Yayınevi.

- Fromm, E. (2016). *İtaatsizlik Üz, erine*. Çev: Nurdan Soysal, Ankara: Say Yayınları.
- Hacı, G. (2013). Sivil Direnişin Annesi: Rosa Parks, *Akşam Gazetesi*, 23.06.2013. <http://www.aksam.com.tr/yazarlar/sivil-direnisin-annesirosa-parks/haber-218522>,
- Gandhi, M. K. (2015). “Pasif Direniş”, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*. Haz: Ercan Hamzaoglu, Çev: Fatma Ünsal, İstanbul: Vadi Yayınları, s.s. 85-124.
- Gandhi, M. K, H.D. Thoreau (2015). *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*. Haz: Ercan Hamzaoglu, (Çev. Fatma Ünsal, Hakan Aslan), İstanbul: Vadi Yayınları.
- Gandhi, M.(2016). *Hakikatin Peşinde Başımın Geçenler*. (Çev. Vedat Günyol), İstanbul: Alfa Yaşam Yayınları, 2016, s.19-22.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Güçlü, A., Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit H. Yolsal (2003). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gülmez, M. (1985). “1961 Anayasası’nda Sendikal Hakların Oluşumu”. *Amme İdaresi Dergisi*. (18/3), s.s. 79-102.
- Habermas, J. (2014). “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşılığı”, (Çev. Yakup Coşar), *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hacı, G. (2013). “Sivil Direnişin Annesi: Rosa Parks”, **Akşam Gazetesi**, <http://www.ak-sam.-com.tr/yazarlar/sivil-direnisin-annesirosa-parks/haber-218522>. E.T: 10.11.2016.
- Hançerlioğlu, O. (1979). *Felsefe Ansiklopedisi*. Ankara: Remzi Kitapevi.
- Harding, W. (2015). “Sivil İtaatsizlik’e Giriş”, *Sivil İtaatsizlik Ve Pasif Direniş*, (Çev. C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal), İstanbul: Vadi Yayınları, s.s.27-49.
- Has, K. (2014). “Teolojik Bazı Kavramlar ve Dinsel-Seküler Otorite Sorunu Üzerine: Luther–Calvin”, *Tarih Okulu Dergisi*. Sayı:17, Yıl: 7, Mart, ss. 253-273.

- Hizmetli, S. (2006). *İslam Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (1997). "Sivillik ve Demokrasi", *Yeni Türkiye Dergisi*, (18): 106-112.
- İnce, E. (2014). "Başörtüsüne Özgürlük için El Ele Zincirlerinden Bugüne", *BİA Haber Merkezi*, 25.12. 2014, <http://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune>, E.T: 08.01.2018.
- İnce, E. (2014) "Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri", **BİA Haber Merkezi**, İstanbul, 13.12.2014, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri>. E.T: 17.05.2017.
- İnce, E (2014). "Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık", *BİA Haber Merkezi*, İstanbul, 09. 12. 2014. <https://bianet.org/bianet/siyaset/160561-faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik>
- İşçi, M. (2011). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kabahatler Kanunu, **Resmi Gazete**, 25772, 31/3/2005.
- Karal, E. Z. (1961). *Osmanlı Tarihi V. Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaya, Halil İ. (2008). "Sivil İtaatsizlik", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Kernerman, L. (2004). "Civil", *Password Dictionary*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kaufmann, F., Eisenberg, J. (1987). "Yahûdi Kaynaklarına Göre Yahûdilik I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Çev. Mehmet Aydın), (ss.267-284), Sayı:29.
- Keskin, Faruk, "Mezarda Adalet Bekliyor", *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1999, Antalya.

- Kızıloğlu, S. (2012). “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2/1):37-41.
- King, M. L (2014). “Birmingham Cezaevi’nden Mektuplar”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*. (Çev. Yakup Coşar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.195-215.
- King, M. L. (2015). “Birmingham Hapishanesi’nden Mektuplar”, *Sivil İtaatsizlik* (Çev. Ezgi Göç), İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2015, (67): 18-28.
- Koç, Y. (2011). “TÖS’ün Genel Grevi (1969)”, 24.12.2011, *Aydınlık Gazetesi*.
- Koç, Y. (2011) “TÖS Gerçeği ve Geleneği”, *Eğitim ve Bilim İşğörenleri Sendikası Eğitim Broşürü Dizisi 2*.
- Konfüçyüs (2014). *Konuşmalar*. (Çev. Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Kongar, E. (2003). *Demokrasi Ve Laiklik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2004). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köker, L. (2011). “Ortaçağa Doğru Hıristiyanlık ve Siyasal Düşünce”. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 91-159.
- Köker, L. (2011). “Feodalite ve Siyasal Düşünce”. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi, s.169-255.
- Law, S. (2007). *Büyük Filozoflar*. (Çev. Feza Çakır). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Malatesta, E. (2007). “Sosyal Bir Faktör Olarak Şiddet (1895)”, Robert Graham (Ed), *Anarşizm*. (ss. 239-245), (Çev: Nil Erdoğan-Mustafa Erata), İstanbul: Versus Kitap.
- Mandela, N. (1986). *Özgür Bir Güney Afrika*. (Çev: Ayşegül Erol), İstanbul: Belge Yayınları.
- Merçil, E. (2014). *Büyük Selçuklu Devleti*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Merton, T. (2003). *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*. (Çev. Seda Çiftçi), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mısır, M. B. (2007). “Direniş Hakkı, Şiddet Ve Ölüm Orucu Üzerine Bir Değini”. *Ankara Barosu Dergisi*, 65(1): 38-47.
- Nişancı, Ş (2003). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul:Okumuş Adam Yayınları.
- Nişancı, Ş.(2013). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Okandan, R. G. (1951). “Devlet İktidarını Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (17:1-2), s. 3-23.
- Orhon, H. G. (2007). “Türk Basınında Sivil Toplum: Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- “Özgürlük Zinciri”, (1998), *Altınoluk Dergisi*, Sayı: 153.
- Platon, (2015) *Sokrates'in Savunması*, (Çev. Furkan Akderin), Haz. Ahmet Cevizci, İstanbul: Say Yayınları.
- Rawls, J. (2014). “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*. (Çev. Yakup Coşar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Reca, Ö. F. (2014). *Gandhi ve Direniş*. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (2005). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. Turhan Ilgaz), Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Schloredt, V. Pam Brown (1994). *İnsanlık Tarihine Yöne Verenler-Martin Luther King*. (Çev. Leyla Onat), Ankara: İlk Kaynak Kültür ve Sanat Ürünleri.
- “Sivil”, Türkçe Sözlük, (Haz: Şükrü Halûk Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

“Siyaset ve Toplum Bilim Perspektifinden Gezi Parkı Olayları”, Bilim Akademisi Derneği Çalışma Grubu Raporu, 01.08.2013, <http://bilimakademisi.org/siyaset-ve-toplum-bilim-perspek-tifinden-geziparki-olaylari-calisma-grubu-raporu/>, s.3, E.T: 18.12.2017.

Smullyan, R.M. (2000). *Tao Sessizdir*. (Çev. Cem Şen), İstanbul: Dharma Yayıncılık.

Spinoza, B. (2004). *Siyaset Üzerine (Seçmeler)*. (Çev. Afşar Timuçin), İstanbul: Morpo Kültür Yayınları,

Störig, H. J. (2000). *İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan*. (Çev. Ömer Cemal Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.

Störig, H. J. (2013). *Vedalar dan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi*. (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Say Yayınları.

Şenel, A. (2010). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tanör, B. (2000). “Siyasal Tarih (1980–1995)”, Sina Akşin (Ed), *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980–1995*, (ss.23–158), Cilt:3, İstanbul: Cem Yayınevi.

Tayman, E. (2011). “Alacakaranlık ve Acı dolu 10 Yıl”, *Radikal Gazetesi*.

Türkdoğan, O. (2016). *Günümüzde Toplumsal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Tekay, M. (2002). “Meclis Yanlış Anladı, Bizim İfademiz Alındı”, *BİA Haber Merkezi*, İstanbul.

Tekin, Y, M. Çağatay Okutan. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.

Tekinoğlu, H. (2015). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.

Temel Britannica (1992). “Tolstoy, Lev Nikolayeviç” Cilt. 17, İstanbul: Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Britannica, s.235-236.

- Thomsen, V. (1993). *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri 595*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thoreau, H. D. (2014). “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine”. *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*. (Çev. Yakup Coşar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 29-55.
- Thoreau, H. D. (2014). “Sivil İtaatsizlik”. *Sivil İtaatsizlik-Yürüme*, (Çev. Aykut Örköp), İstanbul: Zeplin Kitap, ss. 9-40.
- Thoreau, H. D. (2015). “Sivil itaatsizlik üzerine”. *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı*, (Çev. Seda Çiftçi), İstanbul: Kaknüs Yayınları, ss. 357-384.
- Thoreau, H. D. (2015). “Walden”. *Doğal Yaşam Ve Başkaldırı*. (Çev. Seda Çiftçi), İstanbul: Kaknüs Yayınları, ss. 15-343.
- Toker, N. (2014). “Vicdani Red, Sivil İtaatsizlik ve Antimilitarizm”, Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci (Haz), (ss.79-94), *Çarklardaki Kum: Vicdani Red*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (2003). *İtiraflarım*. (Haz. Faruk Çil), İstanbul: Sentez Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (2005). *Tanrı'nın Egemenliği İçimizdedir*. (Çev. Dominik Pamir), İstanbul: Kaos Yayınları.
- Tolstoy, L. (2007). “Şiddet İçermeyen Direniş Dair (1900)”, Robert Graham (Ed.), *Anarşizm Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi*, (ss. 236-239), (Çev. Nil Erdoğan, Mustafa Erata), İstanbul: Versus Kitap.
- Tuğcu, T. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*. Ankara: Alesta Yayınları.
- Turan, Ş. (1991). *Türk Devrim Tarihi I*. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Tunç, A. (2015). “Eski Yunan Çağdaşı Uygarlıklarda Siyasi Düşünce”, Önder Kutlu, Betül Karagöz Yerdelen Siyasal Düşünceler Tarihi (Ed.), İstanbul: Lisans Yayıncılık.

- Tzu, L. (2006). *Tao Te Ching*. (Çev. Sharifah M. Alsagoff, M. S. Denker), İstanbul:Alfa Aktüel Yayınları.
- “Tüm Türkiye'de Gezi Parkı Protestosu, 31.05.2013, <http://www.mynet.com/haber/guncel/tum-turkiyede-gezi-parki-protestosu-699742-1>, E.T: 12.05.2018.
- Türk, H. (2011). *Susurluk Labirenti*. İstanbul, Akademi TV Yayınları.
- Uçar, Ş. (2012). *Tarih Felsefesi Yazıları*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Uran, P. (2006). “1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, ss. 131-148, (1/2), Kayseri.
- Uslubaş, T. (2013). “Geçmişten Günümüze Türkiye”, İstanbul: CNR Stüdyo.
- Uyanık, M. (2014). *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik*. Antalya: Otorite Yayınları.
- Uyanık, M. (2014). *Ebu Hanife ve Said Nursi’de Sivil İtaatsizlik*. İstanbul:Ufuk Yayınları.
- Ünsal, A. (2015). *Dünden Bugüne Haricilik ve Neo Hariciler*. İstanbul: Işık Yayınları.
- Velieçoğlu, R. (2005). “Direniş”. *Güncel Türkçe Sözlük (125)*, Ankara: Ecem Yayıncılık.
- Vergin, N. (2008). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Yetkin, Ç. (2003). *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri I*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2003). *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri II*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2012). *Siyasal Düşünceler Tarihi I*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Yıldız, Z. (2013). *Politika Sözlüğü*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Yılmaz, Y. (1997) “RP’den Glu Glu Dansı”, *Hürriyet Gazetesi*, 14.08.1997, Ankara, <http://www.hur-riyet.com.tr/gundem/rpden-glu-glu-dansi-39259634>, E.T:21.02.2018.

Yurdatapan, Ş. (2003). *Düşünceye Özgürlük 2002*. İstanbul: Yıldızlar Matbaacılık. v

Zehra, M. E. (2010). *Mezhepler Tarihi*. (Çev. Abdulkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Haz. Mevlüt Karaca, İstanbul: Hisar Yayınevi.

472 Sayılı TBMM Kararı, Yasadışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları İle Susurluk’ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Meclis Araştırılması Kurulmasına İlişkin Karar, *T.C. Resmi Gazete*, 22818, 15.11.1996.

475 Sayılı TBMM Kararı, **T.C. Resmi Gazete**, 22833, 30.11.1996.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Eda AKGÜL
Doğum Yeri	Kars
Doğum Tarihi	1990

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kafkas Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölüm	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

İLETİŞİM

Adres	Kars/ Merkez
E-mail	Eda-akgul@windowslive.com